

ANADOLU'DA TÜRKÇE: DİL VE EDEBİYATIN ASIRLIK YOLCULUĞU

ANADOLU'DA TÜRK DİL VE EDEBİYATININ
TEKÂMÜLÜNE UMUMİ BİR BAKIŞ

Editör: Bahtı Gül KARTAL

ANADOLU'DA TÜRKÇE: DİL VE EDEBİYATIN ASIRLIK YOLCULUĞU

Ord. Prof. Dr. M. Fuat KÖPRÜLÜ'nün
Notlarından
(Mustafa ÖZBALCI Arşivinden-1960)

YAYIN NU: 24

**T.C. KÜLTÜR ve TURİZM
BAKANLIĞI SERTİFİKA NU:** 78536

ISBN: 978-625-93587-5-8

DOI:

<https://doi.org/10.5281/zenodo.18353350>

YAYIN YÖNETMENİ:

Ecem CİVELEK

KAPAK:

Umay Yayınevi

Web Sitesi:

<https://umayyayinevi.com>

E-posta:

umayyayinevi@gmail.com
iletisim@umayyayinevi.com

Adres:

55200, Atakum/Samsun/Türkiye

Editör:
Bahtı Gül KARTAL

Kütüphane Kartı/Catalog in Publication

1. Baskı, Umay Yayınevi, iii+116 sf., Dizin
yok, kaynakça yok, Samsun, 2026.

Anahtar Kelimeler/Key Words

1. Türkçe, 2. Anadolu, 3. Köprülü, 4. Dil ve
Edebiyat

Kitabın bütün yayın hakları Umay Yayınevi'ne aittir. Yayınevinden yazılı izin alınmadan, kaynağın açıkça belirtildiği akademik çalışmalar ve tanıtım faaliyetleri haricinde, kısmen veya tamamen alıntı yapılamaz; hiçbir matbu ve dijital ortamda kopya edilemez, çoğaltılamaz ve yayımlanamaz. Kitabın bütünü benzerlik tespit yazılımlarıyla taranmıştır.

Atıf/Cite: Kartal, B. G. (2026). *Anadolu'da Türkçe: Dil ve edebiyatın asırlık yolculuğu*. Umay Yayınevi.

ÖNSÖZ

Anadolu sadece bir coğrafya değil; dillerin, kültürlerin ve edebî geleneklerin asırlar boyunca iç içe geçerek yeni manalar kazandığı büyük bir medeniyet alanıdır. Türk dili ve edebiyatı da bu coğrafyada farklı kültürler ve toplumsal etkenlerle etkileşime girmiş; sözlü gelenekten yazılı kültüre uzanan bir gelişim süreci yaşamıştır.

Prof. Dr. Mustafa Özbacı'nın ders notlarından oluşan bu kitap, Anadolu'da Türk dil ve edebiyatının tekâmülünü bütüncül bir bakış açısıyla ele almayı amaçlamaktadır. Çalışmada dil ve edebiyat, yalnızca estetik ürünler değil; toplumların dünya görüşünü, inançlarını ve tarihsel tecrübelerini yansıtan temel unsurlar olarak değerlendirilmiştir. Bu nedenle eser, kronolojik bir anlatımın yanı sıra tematik ve karşılaştırmalı ve bir yaklaşımı benimsemektedir.

Eserde yer alan bölümler, Türkçenin yerleşme sürecinden başlayarak, sözlü kültür unsurlarına, tasavvufî edebiyatın şekillendirici rolüne, klasik edebî geleneklere ve bunların hem süreklilik hem de hem de dönüşüm noktalarına odaklanmaktadır. Böylece Anadolu'da Türk dili ve edebiyatının, farklı dönemlerde hangi dinamikler üzerinden geliştiği ortaya konmaya çalışılmıştır.

Bana bu eseri kitap haline getirme fırsatını sunan Dr. Hasan KIZILDAĞ'a ilgisi ve desteği için teşekkür ederim. Mensubu olmaktan gurur duyduğum ve metnin şekillenmesinde emeği geçen U MAY Yayınevi ekibine de minnetlerimi sunarım. Son olarak akademik çalışmalarında beni her zaman destekleyen aileme ve yakın çevreme teşekkür ederim.

Editör

Bahtı Gül KARTAL

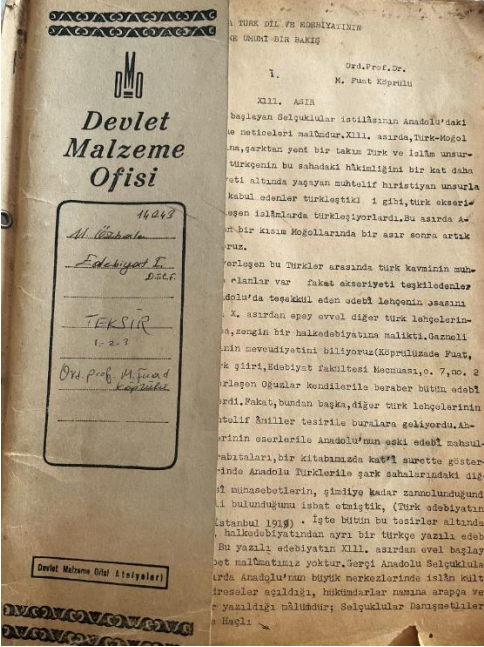
İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ	i
İÇİNDEKİLER	ii
GİRİŞ.....	1
XIII. ASIR.....	1
XIV. ASIR.....	12
1. İNANOĞULLARI (Denizli, Lâdik havalisinde; 1277-1368)14	
2. AYDINOĞULLARI (1307-1409).....	14
3. MENTEŞEOĞULLARI (1300-1425).....	15
4. GERMİYANOĞULLARI (1300-1428).....	16
5. OSMANOĞULLARI (Osmanlı Devleti).....	16
6. HAMİTOĞULLARI (1300-1391).....	16
ANADOLUDA TÜRK DİL VE EDEBİYATININ TEKÂMÜLÜNE UMUMÎ BİR BAKIŞ	37
XV. ASIR	37
ANADOLUDA TÜRK DİL VE EDEBİYATININ TEKÂMÜLÜNE UMUMÎ BİR BAKIŞ	78
XVI. ASIR.....	78

GİRİŞ¹

XIII. ASIR

Milâdî XI. asırda başlayan Selçuklular istilâsının Anadolu'daki linguistique ve ethnique neticeleri malûmdur. XIII.

Resim 1: Eserin orijinal halinin kapağı ve ilk sayfası.

Moğollarında bir asır sonra artık Türkleştiklerini görüyoruz.

Anadolu'ya gelip yerleşen bu Türkler, arasında Türk kavminin muhtelif şubelerine mensup olanlar var fakat ekseriyeti teşkil edenler Oğuzlar olduğu için, Anadolu'da teşekkül eden

asırda, Türk-Moğol istilâsı, Anadolu sahasına, şarktan yeni bir takım Türk ve İslâm unsurları arasında İslâmiyet'i kabul edenler Türkleştikleri gibi, Türk ekseriyeti arasına gelip yerleşen İslâmlarda Türkleşiyorlardı. Bu asırda Anadolu'ya gelip yerleşen bir kısım

¹ Editör Notu: Bu eserde özel isimler haricindeki tüm kelimeler orijinalinde olduğu gibi yazılmış ve herhangi bir düzeltmede bulunulmamıştır.

edebî lehçenin esasını Oğuzca teşkil² Daha X. asırdan epey evvel diğer Türk lehçelerinden ayrılmış olan Oğuzca, zengin bir halk edebiyatına malikti. Gazneliler devrinde Oğuz şiirinin mevcudiyetini biliyoruz (Köprülüzade Fuat, Gaznevîler devrinde Türk şiiri, Edebiyat Fakültesi Mecmuası, c. 7, no. 2, s. 81-83). Anadolu'da yerleşen Oğuzlar kendileriyle beraber bütün edebî an'anelerini getirmişlerdi. Fakat, bundan başka, diğer Türk lehçelerinin edebî mahsulleri de muhtelif âmiller tesirile buralara geliyordu. Ahmet Yesevî ve muakkiplerinin eserleriyle Anadolu'nun eski edebî mahsulleri arasındaki sarıh rabitaları, bir kitabımızda kat'î surette göstermiş ve Selçuklular devrinde Anadolu Türkleriyle şark sahalarındaki diğer Türkler arasındaki harsî münasebetlerini şimdiye kadar zannolunduğundan çok eski ve çok kuvvetli bulunduğunu isbat etmiştik, (Türk edebiyatında ilk mutasavvıflar, İstanbul 1919). İşte bütün bu tesirler altında Anadolu'da yavaş yavaş, halk edebiyatından ayrı bir Türkçe yazılı edebî başlamadığına dair müsbet malûmatımız yoktur. Gerçi Anadolu Selçukluları zamanında daha XII. asırda Anadolu'nun büyük merkezlerinde İslâm kültürünün kuvvetlendiği, medreseler açıldığı, hükümdarlar namına Arapça ve bilhassa Acemce eserler yazıldığı mâlumdür; Selçuklular Danışmentlileri ortadan kaldırdıktan ve Haçlı istilâlarını atlattıktan sonra, Anadolu'da ilim ve

² Eser içerisinde okunamayan yahut yazıların silinmesi sebebiyle oluşan boşluklar "... " olarak belirtilmiştir.

san'at hayatı büyük bir inkişafa mazhar olmuştur. Altın devrini asıl XIII. asırda idrak eden bu inkişaf mahsulleri, kısmen Arap ve enziyade Acem lisanile yazılmıştır.

Hiç şüphe yok ki Anadolu'da Türkçe, edebi lisan olmak için Arapça ve Farîsi ile uzun bir mücadeleye mecbur kaldı. Medreselerde dinî ve ilmî lisan olan, sultanların Abbasi halifelerile, Eyubi presleriyle, Memlûklerle muhaberelelerinde resmi dil olarak kullanılan Arapçanın bu hakimiyetini, bu asra hata müteakip asırlara ait kitabelerde, vakfiyelerde açıkça görüyoruz.

Farîsinin hakimiyeti bundan daha büyüktü: Sultanların ve bazı alim ve emirlerin meclislerinde arasına Farisî konuşulduğu ve daima Farisî şiirler okunduğu mâlumdur. Kezalik, İlhanlılar tahakkümü devrine ait bazı vakıf namelerinde – çok nadir olarak- uygur yazısile bazı moğolca kayıtlarında hakim olan lisan, galiba Arapaça idi. Arapça bilmeyen vezir SAHİP Fahreddin Ali'nin (hicri 657) den sonra divan muamelâtını Arabçadan Farisîye çevirttiği hakkında tarihî bir kayıt vardır. Barthold, bu riayetin sıhhat ve şümülü hakkında biraz haklı bir şüphe göstermektedir; bu devre ait bütün kitabe ve vakfiyelerin Arabça olması, bunun büsbütün esassız olmadığına bir delildir, Biz harici muhaberelelerinde ve şer'î işlerde Arabçanın, divan işlerinde ve dahili muamelâta daha ziyade Farisînin, halk ile olan muamelâta ise Türkçe'nin kullanıldığı zannındayız. (676 hicrî) de

Karaman oğlu Mehmet bey Konya'yı zaptettiği zaman, divan işlerinde yalnız Türkçe'nin kullanılmasını emretmiş ve bir rivayete göre eski kâtiplerden bir takımını katlettirmişti. Eski menbalara istinaden eserini XVI. asır sonlarında yazan Seyyit Lokman bu divan defterlerinde bazı ibarelerin Farîsi olmakla beraber umumiyetle Türkçe kullanıldığını ve bu usulün o sırada halâ devam ettiğini söylüyor (Seyyit Lokman, İcmali ahval-i Âl-i Selçuk, Lagos basması, Helsingfors, 1854, S. 13). İbn-i Bîbîn'in verdiği malûmata göre, yalnız divan işlerinde değil, hattâ hususî hayatta bile Türkçeden başka lisan istimali menedilmişti. (Mufassal Selçuknâme, Ayasofya yazması, 2895 numarada). Kısa bir zamana münhasır kalan bu istilâ devrinde Türkçeye verilen bu ehemmiyet, şüphesiz, Türkçenin resmî dil olarak büyük ehemmiyetini, menşurların, mektupların, hesapların, defterlerin, hükümlerin Farisî lisanile yazıldığını biliyoruz (Bezm-ü-Rezm, S. 537). Anadolu'da şer'î mahkemelerde ancak XVI. asırdan itibaren Türkçenin taamümünü, ve Bağdat'ta XVII. asırda bile defterlerin Farisî olarak yazıldığını düşünürsek, bunu daha iyi anlarız. Mamafih, Türkçenin XIII. asır sonlarından itibaren devlet muamelelerinde yavaş yavaş ehemmiyet kazanmağa başladığı muhakkaktır. Orhan'ın (Hicrî 761) tarihli Türkçe vakfiyesi, müteakip asırda Türkçenin bu hususta kazandığı ehemmiyeti gösterecek bir delildir (Türk Tarih Encümeni Mecmuası, 17''94'', 1926). Bu asırda Selçuklular divanında siyakat yazısı ve erkamı divaniye

kullanılıyordu. Türkçe yazılan eserlerde ise, Arapçayı takliden, sesli harfler kullanılmıyor, hareke usulünden istiane olunuyordu. Bu, belki de Anadolu Türkleri arasında eski Uygur yazısı an'anesinin unutulduğuna delil olabilir.

İşte bütün bu şartlar altında, Anadolu'da XIII. asır zarfında Türkçe edebî eserler vücuda geldiğini görüyoruz. Mamefih, bunların büyük bir kısmı kaybolmuş, bir kısmının mevcudiyeti bir takım tarihî kayıtlar sayesinde anlaşılabilmiş, pek az bir kısmı bize kadar intikal etmiştir. Müellifi meçhul bir Şeyh San'ân-hikâyesi, ŞEYYAD ISA adlı bir şairin-Hazreti Ali'nin Salsâl atlı bir devle cenklerini tasvir eden manzum ve menşur Salsâlnâme'si (643 hicri) de Selçuk sultanının münşisi İbni Alâ'nın hükümdar Melik İzzettin Kikâvus bin Gıyaseddîn'in emrile yazdığı Danişmendnâme, elimizde bulunmayan ve fakat mevcudiyetleri tarihî kayıtlarla anlaşılabilir eserlerdir. Daha evvel, XII. asırda mısırdaki mevcudiyetini bildiğimiz Seyyit Battal hikayelerinde XIII. asırda Türkçeye tercüme edilmiş olması muhtemeldir. Anadolu'daki ilk İslam fütuhatının hatıralarını yaşatan bu Battalnâme, ilk Selçuk istilasında Anadolu'ya gelerek Danişmendliler devletini kuran Türk kahramanı Melik Danişmend Ahmet Gazi'nin şahsiyeti etrafında teşekkül eden Danişmendnâme, Anadolu'daki İslam-Bizans mücadelelerinin birer mahsulüdür.

XIII. asırda Anadolu'nun siyasî ve iktisadî vaziyeti, bilhassa ilk Moğol istilaları ile başlayan maddî manevî buhran, bu sahada tasavvuf cereyanını kuvvetlendirmişti. Büyük merkezlerde İranın sofiyane edebiyatı mahsulleri pek makbuldü; Şarktan gelen Yesevî ve Hayderî dervişleride, Ahmet Yesevî'nin ve muakiplerinin Türkçe sofiyane şiirlerini Anadolu'ya getiriyorlardı. Anadolu'da Arap-Acem tasavvufunun tesiri altında kalan Türk sofularıda, etraflarına mümkün olduğu kadar geniş bir kitle toplamak, ihtiyacile, halkdili olan Türkçeye müracaata mecbur kaldılar: MEVLANA'nın pek nadir olmakla beraber bazı Türkçe şiirler yazması, SULTAN VELED'in bir takım Türkçe şiirler vücuda getirmesi, işte bu ihtiyaç tesiri iledir. Sultan Veled'in Türkçe şiirleri, şu son zamanlara kadar, Selçuklular devri edebiyatının, yegâne bilinen mahsulü idi. Buna ilave olarak, bu asrın başında yaşayan ve Çarhnâme atlı sofiyane bir mesnevîsi elimizde bulunan Konyalı AHMET FAKİH'i (Köprülüzade, Anatolische Dichter in der Seldschukenzeit, 11 Körösi Csoma Archiv), ondan biraz sonra, Ahmet Fakih'in muakkıbi addedebileceğimiz ŞEYYAD HAMZA'yı zikredebiliriz (Köprülüzade, Körösi Csoma Archiv). Bunlar eserlerini aruz ile İran sofularını takliden yazmışlardır.

Anadolu'daki tasavvuf cereyanı yalnız böyle taklidî eserler meydana getirmekle kalmadı: Sade halkdille, hece veznile, halk edebiyatına mahsus şekillerle tamamiyle Türk ve orijinal

yeni bir cins şiir daha yarattığı, bunun doğmasında Yesevî muakkiplerinin de büyük tesiri olmuştur. Bu tarzın en büyük mümessili olarak XIV. asır başlarında henüz berhayat olan YUNUS EMRE'yi gösterebiliriz. Yunus'un san'atı tamamile "millî", yani "Türk" bir san'attırki, bunu tahlil edince, başlıca iki unsura tesadüf ederiz:

- 1) Ona ahlaki sofiyane esaslarını veren "İslâmî-Neveflatunî" unsur; onun tassavvuf felsefesi mesela Mevlâna Celâleddin Rumi'den tamamile farksızdır,
- 2) Lisanını, edasını, şeklini, veznini veren millî unsur.

Bu iki unsur onun şahsiyetinde o suretle mezcolmuştur ki, ondan vücuda gelen yeni sanat şekli tamamile Türk'tür. İşte bu büyük kudretinden dolayı Yunus'un sofiyane şiirleri Anadolu'da süratle yayılarak asırlarca devam etti ve böylece, halkdilinde ve milli hece veznile sofiyane şiirler yazmak an'anesi, İran tesirinin en kuvvetlendiği devirlerde bile, kuvvetini kaybetmedi. Müteakip asırlarda Anadolu'da inkişaf eden muhtelif Ortodoks ve Heterodoks tarikatlara mensup sorular, halk kitlesi üzerinde müesser olmak için, Yunus tarzında halka mahsus şiirler yazmışlardır. Bunlar arasında bilhassa Bektaşî, Hurufî, Kızılbaş şairleri Yunus'u en ziyade muvaffakiyetle taklit etmişlerdir.

XIII. asırda İran edebiyatı tesiri altında, Anadolu'da "İslâmî-Profane" klasik şiirin de başladığını görüyoruz. Bu asırda

Anadolu'nun büyük merkezlerinde her manasile geniş ve serbest bir zevk ve sefahet hayatı inkişaf etmiş, yüksek sınıflar arasında musıkîye, şaraba, şiire inhimak artmıştı. Bizans saraylarının eğlencelerine hiç bigâne olmayan Selçuk hükümdarları ve emirleri, daima şaraplı ve sazlı eğlence meclisleri kuruyorlardı. İlhanlılar tahakkümü altında daha kuvvetlenen bu cereyan, XIII. asır esnasında, Selçuk saraylarında, işte bu hayatı terennüm eden, zühdî ve didaktik temayüllere yabancı, İran edebiyatından muktebes ve yüksek sınıfa mahsus bir lâdinî şiir tarzı doğurmuştur ki, tamamen sanat gayesini istihdaf eden bu bedîi edebiyatın ilk mümessili olarak şair HOCA DEHANİ'yi tanıyoruz. Şark Türklerinde daha XII. asırda inkişaf eden bu tarzın, Anadolu'da Hoca Dehani'den evvel de birtakım mümessiler yetiştirdiği kolaylıkla tahmin olunabilir; Çünkü, Hoca Dehaninin eserleri, lisan itibarile temiz ve kusur

.....

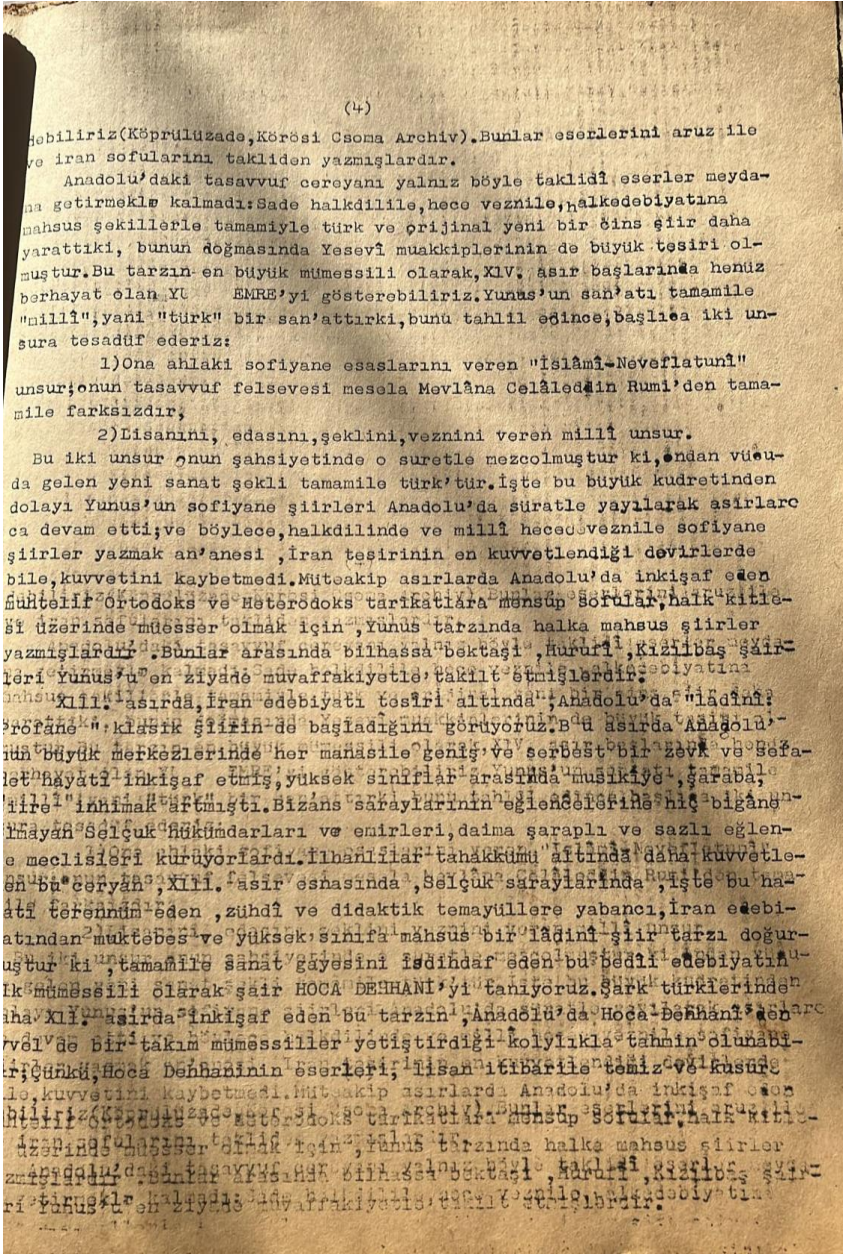
.....

..... (4). suz olduğu gibi, nazım tekniği itibarilede çok mükemmeldir. Osmanlı edebiyatından bahs eden bütün Türk ve Avrupalı müelifler, Anadolu'da lâdinî Türk şiirini inkişafını, nihayet Yıldırım Beyazıt zamanına icra etmekle tamamen yanılmışlardır. Şahsını ve eserini ilk defa meydana koyduğumuz bu büyük şair (Hayat Mecmuasi, sayı 1 ve 103 deki makalelerimize müracat), aşk ve şarap mevzularına

ait güzel gazelleri ve gasidelerile, Anadolu'da klasik Türk edebiyatının en eski müessislerinden sayılmalıdır. Üçüncü Alâeddin zamanında hükümdarın emrile Farisî bir Selçukî şenamesi yazdığıında bildiğimiz Dehanî, bu hükümdara takdim ettiği Türkçe bir kasidede ve bazı gazellerinde, onun zamanında Anadolu'ya geldiğini, onun büyük lütuf ve ikramlarına nail olduğunu, Anadolu'da büyük bir şöhret kazandığını anlatmakta, hatta, tekrar Horasan Türkmenlerinden olduğunu gösteriyor. Lisanı, lehçe itibarile, tamamen Anadolu ..zcasının evsafını arzetmektedir. Bazı tarihi kayıtlar, onun, XV. asır iptidalarında bile Anadolu'nun büyük şairlerinden addedildiğini ve hatta bu asrın sonlarına kadar şöhretinin büsbütün unutulmadığını anlatıyor. Dehhani'nin şiirlerini mesela muasırı Sultan Veled'in Türkçe eserleriyle mukayese edince, Dehhâni'nin eserlerinde en mühim bir nokta, tasavvuf tesirine tesadüf edilmemesidir. Bu devre ait eserler yavaş yavaş kaşvedildikçe, XIII. asır sonlarında Anadolu'da Türk edebiyatının oldukça zengin ve mütakâmil bir safhada bulunduğu daha iyi anlaşılacaktır.

Bu devirde Anadolu'daki halk tabakası ve göçebe aşiretler arasında, daha evvelki asırlarda olduğu gibi halk edebiyatı mahsullerinin, ve eski Oğuzlar'ın OZAN dedikleri halk şair – çalgıcılarının bulunduğu tabiidir (Bu kelime hakkında mufassal mâlûmat almak için bakınız: M. Fuat, Ozan, Azerbaycan yurt bilgisi Mecmuası, C. 1, Sayı 3, S. 133- 140). Bunlar halk

toplantılarında göçebeler arasında, köylerde, ellerinde çöğürle-
rile geziyorlar, Selçuk ordularında da bulunuyorlardı. Bunlar
Dede Korkut hikayeleri gibi eski Oğuz destanları parçalarını da
terennüm ederlerdi. Bu asırdan başlayarak Mısır Memluklerinin
askerî alaylarında da gördüğümüz ozanlar hakkında Mısır tarih-
lerinde verilen malumat (Quatrmr, Hisoir des Sultans Mamluuk;
11,136). Bunlarada tatbik olunabilir. Bu halk edebiyatı mahsulleri
umumiyetle miklî vezin ile, ve çok eski bir maziden gelen
an'anevi şekillerle ifade olunuyordu. TÜRKÜ, TÜRKMANİ,
VARSAĞI gibi etnik menşelerini gösteren, yahut, KOŞMA, DE-
ĞİŞ, KAYABAŞI gibi onların halkçı mahiyetini veya mutlaka
beste ile müteraffık olduklarını anlatan şekiller gibi. Bu halk şa-
irleri en ziyade KOBUZ namındaki eski Türk sazını kullanıyor-
lardı. Daha XII. asırda Anadolu Selçuklarının saraylarında Bi-
zans İmparatoru Aleksî'nin korkaklığını gösteren sahneler tem-
sil olunduğunu Anna Komen yazmakta isede, âdetâ bir nevi orta
oyununu hatırlatan ve sarayda makallitlerin mevcudiyetini gös-
teren bir hadise hakkında başka hiçbir malûmatımız yoktur.

Resim 2: Resim öncesi yazılan ve okunamayan kısımların bulunduğu sayfa.

XIV. ASIR

XII. asırda başlayan edebî tekamülün, XIV. asırda aynı yollar üzerinde yürüdüğünü görüyoruz. Selçukluların inkırazından sonra Anadolu'nun her tarafında bir takım küçük Beyliklerin kurulması, bunlar arasında harplerin eksik olmaması, Anadolu'da daha evvel başlamış olan islâmlaşma ve Türkleşme hareketini geri bırakmıyor. Karamanoğulları Ermenilere karşı, Kastamonu Beyleri, Germiyan, Aydın ve Menteşe Emaretleri Bizanslılara karşı daima muvaffakiyetler kazanıyorlar. Anadolu'nun garbî müntehasında Bizans hududunda kurulan Osmanlı Beyliği, kendi sahasını Bizanslıların zararına mütemadi genişleterek Marmara kıyılarına geliyor; ve bu asır sonlarında Anadolu'nun büyük bir kısmını kâmilten zaptederek Anadolu Türklerinin siyasî vahdetini yeniden tesis ettiği gibi, Bizansı, Sırpı, Bulgarları ve nihayet Nigebolu'da Avrupanın müttefik kuvvetlerini mağlup etmek suretile Rumelide büyük ve kuvvetli bir imparatorluk vücuda getiriyor. Bu askerî muvaffakiyetlerin, Anadolu'da islâmlaşma ve Türkleşme hareketleri üzerinde şiddetli müessir olduğu ve hattâ Rumeli de bile Türk lisanının yavaş yavaş yerleştiği muhakkaktır.

Bu asır esnasında Anadolu'daki beyliklerden bazıları, muhtelif zamanlarda büyük kuvvet kazandılar. Yıldırım

Beyazıt'ın Anadolu fütuhâtına kadar orada muhtelif siyasî merkezlerin mevcudiyeti, oralarda ilim ve san'at hayatının muhtelif beyler tarafından himaye edilmesini mucip oldu. Arap ve Acem kültürüne vakıf olmayan bir takım Türk emirleri, millî lisanlarına kıymet vererek Türkçe eserler yazılmasına, Arapça ve Acemce bir takım eserlerin Türkçeye tercüme edilmesine sebep oldular. İbn-i Batûta'da Türkmen beylerinin saraylarında Türkçenin ehemmiyeti ve Türk şairlerinin mevcudiyeti hakkında dikkate şayan malumat vardır. XIV. asır da Anadolu'nun Konya, Niğde, Lâdik, Kastamonu, Sinop, Sivas, Kırşehir, Bursa, İznik gibi muhtelif merkezlerinde Türkçe eserler yazıldığını, bize intikal edebilen nadir bakıyelerden anlıyoruz. Harpler, istilalar, yangınlar bu eski devirlerin bir çok mahsullerini ortadan kaldırmış olduğu gibi, ancak XIV. asırda yazılmaya başlayan Tezkire-i Şuara müellifleri de eski devirler hakkında çok az ve ekseriya yanlış malumat verdiklerinden, XIII. asır gibi bu asır hakkındaki malumatımız da çok mahdud kalmıştır. Bu hususta burada vereceğimiz malumat, bu devre ait pek çoğunu bizzat bulabildiğimiz bir takım eserlerle, Avrupa kütüphanelerindeki bazı nadir yazmalardan müshrectir; yoksa, ne Hammer'de ne de Gibb' de bunlar hakkında hiç bir şey olmadığı gibi, şu ara tezkerelerimizde de bunların pek çoğunun ismine bile tesadüf edilmez. Bu eserlerden şimdiye kadar malumumuz olanların isimlerini burada

kaydetme ileride yapılacak dil ve edebiyat tetkikleri için faydalı görüyoruz.

1. İNANOĞULLARI (Denizli, Lâdik havalisinde; 1277-1368)

Müellifi meçhul bir Fatıha tefsiri (İstanbul Darülfünunu yazmaları arasında) ile, yine aynı müellifin olması pek muhtemel bir İhlâs tefsiri (Ankara kütüphanesi yazmaları arasında), Murat Aslan bey bin İne'ın emrile yazılmıştır. Bunun vefatı hicri 763 den evvel olduğu için, bu eserlerin zamanını takribi olarak anlayabiliyoruz. Mevleviliğe mensup olan bu aileye yaranmak için, müellif, her iki tefsirde de evliya menkıbelerinden bahsetmiş ve bilhassa Mevlana Celâleddin Rumî için pek hürmetkâr bir lisan kullanmıştır. Bu asırda Lâdik'de yetişmiş Türk şairlerinden MURRİF LADİKİ lakaplı bir şair malum olduğu gibi (İlk mutasavvıflar, S. 263), manzum bir Hasan ve Hüseyin hikâyesi yazmış olan (Millet kütüphanesi, no 1518) NAKİP OĞLU da büyük bir ihtimalle bu şehirdendir (Eflakî menakibi'nde "Çelebi Arif" " vefatı 719" le muasır muasır gösterilen Nakıp oğlu Tacettin'in bu şairden başka birisi olmadığını kuvvetle tah?in etmekteyiz: Clement Huart tercümesi, C. 2, S. 329).

2. AYDINOĞULLARI (1307-1409)

Bursa'da Ulu Cami kütüphanesinde (numara 21) beş tarafı noksan bir Kısas-ı Enbiya vardır. Bunun bir tam nüshası

ahiren Maarif Vekâleti tarafından satın alındığından, bunun Aydınöğlu Mehmet Bey 707-734) namına Arapçadan tercüme edildiği anlaşılmıştır. Müellifi meçhuldür. Yine Mehmet bey namına bir Tezkeretülevliya Tercümesi de Velieddin kütüphanesindedir. Aydınöğulları namına yazılmış ikinci mühim bir eser de, MES'UT adlı bir müellifin, Mehmet beyin oğlu meşhur Umur bey emrile tercüme ettiği Kelîle ve Dimne'dir. Mütercimim mukaddemesine nazaran daha Mehmet beyin sağlığında ve Umur bey pek genç iken yazılan bu eserin herhalde 734 tarihinden daha evvellere ait olduğu anlaşılıyor (bir nüshası B??leinin Türkçe yazmaları arasında "Marş 180"; diğer bir nüshası Lâleli kütüphanesinde, 1879 numarada).

3. MENTEŞEOĞULLARI (1300-1425)

Bunlardan Mehmet Bey namına Barçınlı MAHMUT BİN MEHMET'in Farisîden tercüme ettiği Bâznâme Hammer'in neşri sayesinde malumdur. Mehmet beyin 768 tarihli bir sikkesi mevcut olduğundan, bu eserin ne zaman yazıldığını takribi olarak istidlâl mümkündür. Kâtip Çelebi, MEHMET BİN MAHMUT ŞIRVANI'nin İlyas bin Mehmet Bey namına İlyasiye adlı Arapça bir eser telif ederek, sonra, yine İlyas Beyin emrile bunu Türkçeye tercüme ettiğini ve fakat lisanının kaba olduğunu kaybeder. XIV. asır sonlarına ait olan bu eserin nüshası henüz malum değildir.

4. GERMİYANOĞULLARI (1300-1428)

Bunlardan Süleymanşah bin Mehmet Bey (770-790) namına Kabusnâme ve Merzbannâme'nin Türkçeye tercüme edildiği rivayet edilirse de (Ahmet Tevhit, Germiyan beyleri, Tarihi Osmanî Encümeni Mecmuası, no. 8), ikincisinin nüshası malum değildir. ŞEYHOĞLU Hurşitnâme adlı büyük mesnevisinin mukaddemesinde bu Süleymanşah'dan bashediyor.

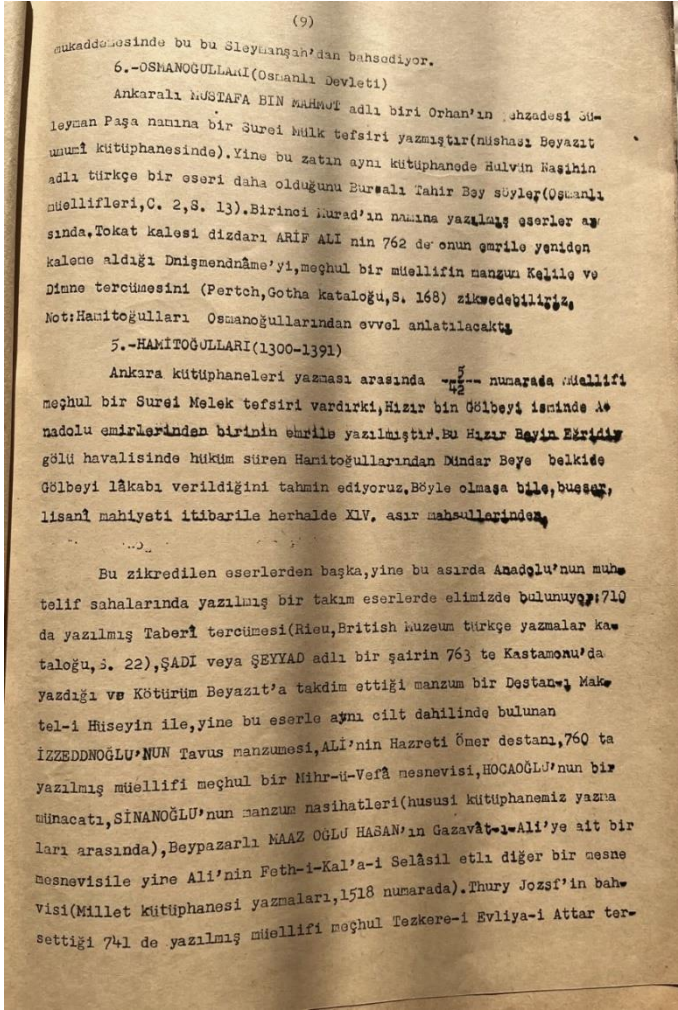
5. OSMANOĞULLARI (Osmanlı Devleti)

Ankaralı MUSTAFA BİN MAHMUT adlı biri Orhan'ın şehzadesi Süleyman Paşa namına bir Surei Mülk tefsiri yazmıştır (nüshası Beyazıt umumî kütüphanesinde). Yine bu zatın aynı kütüphanede Hulvin Nasihin aslı Türkçe bir eseri daha olduğunu Bursalı Tahir Bey söyler (Osmanlı müellifleri, C. 2, S. 13). Birinci Murad'ın namına yazılmış eserler arasında Tokat kalesi dizdarı ARİF ALİ'nin 762 de onun emrile yeniden kaleme aldığı Danışmendnâme'yi, meçhul bir müellifin manzum Kelile ve Dimne tercümesini (Pertch, Gotha kataloğu, S. 168) zikredebiliriz.³

6. HAMİTOĞULLARI (1300-1391)

Ankara kütüphaneleri yazması arasında 5/42 numarada müellifi meçhul bir Surei Melek tefsiri vardırki, Hızır bin Gölbeyi isminde Anadolu emirlerinden birinin emrile yazılmıştır. Bu

³ Yazar notu: Hamitoğulları Osmanoğullarından önce anlatılacaktır.

Hızır Beyin Egridir gölü havalisinde hüküm süren Hamitoğullarından Dünder Beye belkide Gölbeyi lâkabı verildiğini tahmin ediyoruz. Böyle olmasa bile, bu eser, lisanî mahiyeti itibarile herhalde XIV. asır mahsullerinden

Resim 3: Yazarın notuna istinaden eklenmiş olan sayfa.

Bu zikredilen eserlerden başka, yine bu asırda Anadolu'nun muhtelif sahalarında yazılmış bir takım eserlerde

elimizde bulunuyor: 710 da yazılmış Taberî tercümesi (Rieu, British Muzeum Türkçe yazmalar kataloğu, S. 22), ŞADI veya ŞEY-YAD adlı bir şairin 763 te Kastamonu'da yazdığı ve Kötürüm Beyazıt'a takdim ettiği manzum bir Destan-ı Maktel-i Hüseyin ile, yine bu eserle aynı cilt dahilinde bulunan İZZEDDİ-NOĞLU'NUN Tavus manzumesi, ALİ'nin Hazreti Ömer destanı, 760 ta yazılmış müellifi meçhul bir Mihr-ü-Vefâ mesnevisi, HOCAOĞLU'nun bir münacatı, SİNANOĞLU'nun manzum nasihatleri (hususî kütüphanemiz yazmaları arasında), Bey pazarlı MAAZ OĞLU HASAN'ın Gazavât-ı Ali'ye ait bir mesnevisiyle yine Ali'nin FEth-i-Kal'a-i Selâsil etli diğer bir mesnevisi (Millet kütüphanesi yazmaları, 1518 numarada). Thury Jozsf'in bahsettiği 741 de yazılmış müellifi meçhul Tezkire-i Evliya-i Attar tercümesi (Türk dili yadigârları, Millî Tettebbü'ler, 4, S. 107; acaba Paris'te Bibliyotek nasyonal'de "ancien fond töre 87, numaralı Tezkere-i Evliya tercümesi, bunun diğer bir nüshası mıdır?), Mevlana Sinaneddin Akşehrî halifesi AHMET BİN DER-VİŞ'in Menakıbülebrar fi makalâtülahyar adlı eseri (Köprülü kütüphanesi yazmaları, 11, 253 numarada), Mevlevî YUSUF MEDDAH'ın 77 te Sivasta yazdığı Varka ve Gülşah mesnevisi, TURSUN FİKİH'in büyük bir mesnevisi (hususî kütüphanemizde), ALİ'nin Hikâyeti Ken'an ve Şem'un adlı mesnevisi (Hususî kütüphanemiz yazmaları arasında), HACI PAŞA'nın Teshil-i (Pertch, Gotha kataloğu, S. 97; nüshaları çoktur); İSHAK BİN

MURAD'ın 190 da yazdığı Müntehabüşşifa'sı (Pertch, Gotha kataloğu, S. 99İ Paris Milli kütüphanesinde de nüshaları vardır), Menakıp sahibi EFLAKI DEDE'nin bazı gazelleri (Velet Çelebi, "Eşarı Türkiye-i Sultan Velet" sonunda), Lâdikli MEHMET BİN AŞIK SELMANÜLLÂDİKÎ'nin 800 de yazdığı Keşfulmaânî unvanlı manzum Şatıbî tercümesi ile Kuran hakkındaki diğer bir manzum eseri (Hususi kütüphanemiz yazmaları arasında), YAHYA BİN HALİL'in mensur Fütüvvetnâme'sile (muhtelif nüshaları vardır: OLZ, 1928,12), Yıldırım devrinde yazılmışçdiğer mensur Fütüvvetnâme (Hususi kütüphanemizde) bu meydana sayılabilir. GÜLŞEHRÎ'nin 717 de yazdığı Mantıkuttayr tercümesiyle şair bazı şiirleri (ilk mutasavvıflar, 268 ve müteakip), HOCA MES'UT ile yeğeni İZZEDDİN AHMET'in 751 de yazılmış Süheyl ve Nevbahar mesnevisi (Mordtman neşri, Hanover, 1924), yine Hoca Mes'ut'un 755 de yazdığı Ferhenknâme-i Sa'dî tercümesi (Velet Çelebi ve Kilisli Rıfat, İstanbul 1342. -Bunun yazma bir nüshası Kopenhag kütüphanesinde, diğer bir nüshası da İsmail Hikmet Beydedir; Bu iki eser e-ve muharriri hakkında tafsilat için bakınız: Köprülüzade Fuat, Türkiyat Mecmuası, C. 2, S. 481-489) bunlara ilave olunmak lazımdır.

Bu devirde Memlûkler İmparatorluğu sahasında, XII. asırdan beri gelen bir ceyran neticesi olarak, Türkçenin ehemmiyet kazandığını, şark ve garp lehçeleriyle bir takım eserler yazıldığını biliyoruzki, bunlardan KEMAL OĞLU İSMAİL atlı bir

şairin, 789 da Tırabulusşam'da yazdığı Ferahnâme atlı bir mesnevi hususî kütüphanemizdedir. Suriye'de Türkmen aşiretlerin oldukça kesif kitleler halinde yaşadığı bu devirde oralarda, Türkmen ... yani Anadolu lehçesile böyle eserler yazılması gayet tabîidir. Şair, halk arasında bu hikayenin yayılmış olduğunu, ve kendisinin bunu Arapçadan tercüme ettiğini anlatırken, bunun daha evvel, belki XIII. asırda yazılmış diğer bir Türkçe tercümesi olduğunu da ilave etmektedir. Bu eserden bahsedişimiz, onun Anadolu'da da şöhet kazanmasından ve Anadolu Türkçesile yazılmış olmasından dolayıdır; hattâ Aşık çelebi bu eseri Seyhoğlu'na Âlî de Ahmet Daî'ye isnat ederler. Bu ilk devirler hakkında şuara tezkirelerinin yanlış malûmatına istinat eden Gibb de bu yanlışlıktan kurtulamamıştır (Eş'arı? Osmaniye tarihi, C. 1, S. 256).

XIV. asırda Anadolu'nun muhtelif sahalarında, muhtelif mevzulara dair yazılmış veya tercüme edilmiş olan bu eserleri sıralamakla, bu devrin edebi faaliyetlerinin şimdiye kadar tasavvur olunduğundan ne kadar çok geniş ve kuvvetli olduğunu anlatmak istiyoruz. Hammer ve Gibb bu eserler hakkında malûmat sahibi olmadıklarından, yalnız eski tezkereciler verdikleri malûmata istinaden, Aşık Paşa, Kadı Burhaneddin, Süleyman Çelebi, Ahmet Daî, Nesimî gibi pek maruf şairlerden bahsetmişlerdir; Thury Jozsef'de XIII ve XIV. asırlarda yazılan eserlerin ancak 6 tane olduğunu kaydetmiştir. Avrupa'da ve Türkiye'de

edebiyat tarihine ait yazılan eserlerde son günlere kadar devam eden bu çok, eksik, çok iptidaî malûmatın ve ona istinaden Anadolu'da Türk kültürünün ve edebiyatının inkişafı hakkında ileri sürülen nazariyelerin manasızlığını anlatmak için bu kadar iza-hat kâfidir sanıyoruz. Halbuki XIV. asırda Anadolu edebiyatının mahsulleri yalnız bunlardan da ibaret deyildir. Ömer bin Mezit isminde bir şairin (840 hicri) ve vücude getirdiği Mecmaünnezair adlı şiirler mecmuasile (yegane yazma nüshası kitapçı Raif Beyde'dir) Eğridirli Hacı Kemalın 918 de vücude getirdiği Camiünnezair'de (yegane yazma nüshası Beyazıt umumî kütüphanesinde), ve bunlar kadar mühim olmamakla beraber daha bu gibi bazı mecmualar da bu asra mensup bir çok şairlerin isimleri ve eserleri münderiçtir (Bu kitaplar ve onlarda eserleri mevcut şairlerin isimleri hakkında bakınız: Köprülüzade Fuat, Milli edebiyatın ilk mübeşirleri, 1928, S. 60-62). XIV. asır Anadolu edebiyatının bu umumî levhasını çizdikten sonra, bu devir lisan ve edebiyatının umumî inkişafına ve başlıca şahsiyetlerine umumî bir nazar atfedebiliriz.

İran kültürüne fazla bağlı Selçuk sultanları yerine, ana dillerinden başka lisanlara pek vakıf olmayan basit ve sade Türkmen beylerinin kaim olması, Türkçenin XIV. asırda ilim ve san'at lisanı olarak kullanılmasına çok yardım etmiştir. Bir çok Âlimler, şeyhler, şairler, Türkmen beylerinin ve yine onlar gibi basit insanlar olan o beylikler ricâlinin teveccühünü kazanmak, caizeler

koparmak için, Türkçe eser yazmağa veya Arap ve Acem eserlerini Türkçeye tercüme gayret ettiler. Bizzat hükümdarlar, kendilerini alakadar eden dinî veya edebî eserlerin tercümesini emrediyorlardı. Tefsirler ait eserler, tasavvuf eserleri, evliya menkabeleri, tıp kitapları, avcılık kitapları, islâm tarihine ait eserler, hulasa, medreselerde mâlum ve meşhur olan başlıca didaktik mahsuller Türkçeye tercüme edilmeğe başladı. Tasavvuf cereyanının ve bilhassa hükümdar saraylarında Mevlevîliğin kazandığı büyük nüfuz neticesinde, bütün bu mahsullerde Mevlâna ve kısmen Sultan Veled nüfuzu mahsustur. Manzum eserlerde bu nüfuzun büsbütün kuvvetli bulunduğunu, hattâ o devir şairlerinden bir çoğunun mevlevî olduğunu söyleyebiliriz.

Mensur edebiyatın bilhassas didaktik mahsuller verdiği bu devirde, manzum edebiyatın fevkalâde inkişaf ettiğini, ve dinî -kahramanane mahiyette halk hikâyelerinden bedîi bir gaye takip eden san'atkârane eserlere kadar her nevi eserler yazıldığını biliyoruz. Daha XIII. asırdan başlayarak, bu asırda büyük bir inkişaf gösteren dinî kahramanane halk hikâyeleri, Peygamberin gazalarından ve mûcizelerinden ve bilhassa Ali'nin kahramanlıklarından bahseden halk eserleridir; mesnevi tarzında ve "fâilâtün fâilâtün fâilün" veznile gayet sade bir tarzda yazılan bu eserlerde, kahramanların tarihî siması daha ziyade menkabevi bir şekle girer; harikulâde vak'alar, devler, cinler, sihir, keramet, mûcize unsurları, esere tamamen fantastik bir mahiyet verir.

İslâm ideolojisinin hâkim olduğu bu cins kahramanlık hikâyelerinden bazıları da Hamza'nın şahsiyeti etrafında toplanır. İbn-i Teymiyye daha XIII. asır sonlarında Suriye Türkmenleri arasında Hamzanâme'lerin mevcudiyetinden bahsetmektedir (Minhacüsüne, C. 4, S. 12). Bu Hamzsa zamanında Horasan'da Badgis'de isyan eden..... dir (Taberî, İbnul esir gibi kroniklerle Şehristanî, İslam fırkalarından da bahseden müelliflere Selçuk hükümdarı Tuğrul Bey zamanında yazılmış müellifi meçhul bir ona dair mühim tafsilat vardır). Bunun maiyetinde bir çok Türkmenlerde bulunduğu için, menkabeleri Türkler arasında asırlarca yaşamıştır. Mamafih, sonraları, bu Hamze-i Haricî, ile islâm kahramanı meşhur Hamza bin Abdülmuttalip'in şahsiyetleri birbirine karıştırılmış hatta ikincisi halkın hatırasında ötekini büsbütün unutturmuştur (İslâm edebiyatlarında Hamzanâmeler için bakınız: Köprülüzade Fuat, Türkiyat Mecmuası, C. 1, S. 9). Lazkiye İsmailîlerinin emiri olup bir çok kahramane menkabeleleriyle şöhret kazanan Hamza'nın şahsiyeti de bunlara karışmış ve Hamzanâme mevzularının zenginleşmesine yardım etmiştir (Hammer, Histoire des Assasins, 316. Arap hikâyecilerinin buna ait eserlerinin teşekkülüne sebebiyet verdiği hakkında Hammer'in mütalaâsı doğru değildir). Biz, buna mümasil bir hadiseyi Abu Müslim için de görüyoruz: Abu Müslim'in maiyyetinde bir çok harplerde bulunmuş olan Türkler arasında onu menkabeleri

teşekkül etmiş ve Anadolu'da Ali ve Hamza hikâyeleriyle beraber halk arasında Abu Müslim hikâyeleri büyük bir mevki kazanmıştır (Tafsilat için: Köprülüzade Fuat, Türkiye tarihi, C. 1, S. 73; bunun en eski nüshası "1150 miladi" de Merv'de Sultan Sencer'in nezdinde bulunan Karahan ailesinde mensup Melikzat bin Mahmut bin Hüseyin bin Kızılarıslan Hakan namına yazılmıştır). İslâm ideolojisinin hakim olduğu kahramanlık hikâyeleri arasında Battalnâme ve Danişmendnâmeyi de zikretmek icap eder. Anadolu Türkleri arasında din ve kahramanlık hislerinin asırlarca nasıl hakim olduğu, bu asırdaki Rumeli fütuhatının bu hisleri-ilk Anadolu fütuhata esnasında olduğu gibi- ne derece kuvvetlendirdiği düşünülürse, bu asır edebiyatının bu cins mahsulleri mebzûlen meydana getirmesinin hikmeti kendiliğinden anlaşılır. Bu cins edebiyat XV. asırdan itibaren artık yeni şeyler vücuda getirmeyerek eski mevzulata tekrar ile iktifa etmiştir.

İslâm ideolojisinin bu asırdaki mebzul mahsulleri arasında siyer kitaplarını, Fatma'ya, Hasan ve Hüseyin'e, Kerbelâ faciasına ait eserleri, Mevlut kitaplarını zikredebiliriz. Peygambere ve Ehlibeyte ait olan eserler, bu islâm muhitinde büyük bir rağbet görüyordu. Mısır Türk Memlûklerinin ve emirlerinin saraylarında, onlara sier kitaplarını okumakla mükellef adamlar vardı. XIV. asrın son nısfında Suriye'de Türkçe mansur ve mensur büyük bir siyer kitabı yazan, Vakidî'nin Fütühüşşam'ını tercüme eden ERZURUMLU DARÎR bunlardandır (Köprülüzade

Fuat, Fuzuli, S. 9; Osmanlı müellifleri, C. 3, S. 37; Rieu, British Muzeum Türkçe yazmaları, S. 38); lisanı itibarile Azerî lehçesinin ilk devrine – yani bu Şarkî Oğuz lehçesinin Anadolu yani Garbî Oğuz lehçesile büsbütün ayrılmadığı bir devre ait olmakla beraber, Anadolu’da kazandığı şöhret itibarile onu da bu sırada sayabiliriz. Bu cins edebiyatın mahsûlleri, arasında on mühim, SÜLEYMAN ÇELEBÎ’nin 812’de Bursa’da yazmış olduğu Vesiletünnecat atlı meşhur mevlududur. Bu cins eserlerin müellifleri, kuvvetli bir dinî mefkûreye sahip oldukları için, eserlerini büyüklerden caize koparmak maksadile, yahut bir san’at eseri vücude getirmek endişeyle yazmıyorlardı; sırf uhrevi bir mükâfat bekledikleri için, doğrudan doğruya halka hitap ediyorlar, onların anlayacakları ve sevecekleri sade, külfetsiz bir lisanla yazıyorlar, hattâ çok defa isimlerini zikretmeğe bile lüzum görmüyorlardı.

XIV. asrın ilk zamanlarından başlayarak, klâsik İnan edebiyatını örnek ittihaz eden ve tamamen san’at gayesini istihdaf eyleyen şairlerinde çoğaldığını görüyoruz. Gerek eskiliği, gerek san’atkârlık kıymetinin yüksekliği itibarile Kırşehirli Şeyh AHMET GÜLŞEHRÎ’yi ilk safta zikredebiliriz: Attar’ın Mantıküt-tayr’ını muhtelif menbalardan ve bilhassa Mesnevî’den aldığı hikâyelerle ve zamanına ait bir çok hasbîhaller ve şikâyetlerle tevsi ederek Türkçeye nakleden ve ayrıca birtakım şiirleride elimizde bulunan bu büyük san’atkâr, İslâm edebiyatlarına ve

ilimlerine vakıf bir sofudur. Fakat, eserlerini sofuluk propagandası maksadile değil, hakikî bir san'at gayesile yazılmıştır. O devre göre lisanının temziliğine, nazmının kusursuzluğuna, ahengine üslûbuna çok îtina eden ve muvaffak olan Gülşehrî, hakikî bir san'atkâr olduğunu göstermiştir. Eserinin yapacağı bedîî tesiri büyük bir îtina ile tâkip eden bu şairde oldukça kuvvetli bir lirizm vardır; en mücerret ahlâkî nasihatler verirken, tasavvuf esaslarını anlatırken bile üslûbu kuru ve tatsız değildir. Sonra, tabiat manzaralarını tasvir ederken renkli, îtinalı ve canlı bir üslûba maliktir. Kendi kıymetini pek iyi bilen Gülşehrî, bir öök ilavelerle aslında daha mütenevvi bir hale soktuğu Mantıküttayr tercümesi'nin Attarınkinden aşağı olmadığını ve kendisinden evvel hiç o kadar güzel Türkçe eser yazılmadığını iddia ediyor ki, çok doğrudur. Bu büyük şairin şöhreti Anadolu'da XVI. asır iptidalarına kadar devam etmişse de, XV. asrın ilk yarımından sonra "büyük bir şair" telakki edilmemişi yeni şöhretler onun namını gölgede bırakmışlar. Tezkerelerimizde hiç ismine tesadüf edilmez (eserinin iki yazma nüshası İstanbul Arkeoloji Müzesi kütüphanesinde).

XIV. asırda Hoca Gülşehî'den başka bir takım müellifler de yetiştirdiği için Anadolu'nun mühim hars merkezlerinden olduğu anlaşılan Kırşehir, meşhur sofî ÂŞIK PAŞA'yı da yetiştirmiştir. Onun 730 da yazdığı Garipnâmesi Anadolu'da eskiden beri büyük bir ehemmiyet kazandığı için bir çok nüshalarına

tesadüf edilmektedir. Tezkere ve tarihlerimizde büyük bir sofî sıfatile daime zikredilen Aşık Paşa, şair olmak itibarile, Mevlâna ile Sultan Veled'in basit bir mukallidinden başka bir şey değildir; Farisî bilmeyen Türklere sülûk adabını öğretmek maksadile yazılmış olan bu tâlimîşmahiyetteki uzun eserde, bilhassa Mesnevî'den büyük mikyasta bulunmuştur. Bu uzun eserde o devir Anadolu hayatının hususiyetlerini gösterecek mahallî parçalar yoktur, diyebiliriz. Yalnız bir yerde Türkistan'ın dumanlı dağlarından hasretle bahseden Âşık Paşa, şair olmak itibarile, Gülşehrî'nin çok altındadır. Lisanı ve uslûbu ona nisbetle daha kaba, daha kuru, ve lirizmden hemen tamamilen mahrumdur. Gülşehrî'den gördüğümüz san'at ve güzellik endişesine Âşık Paşa tatmile yabancıdır. Anadolu'nun nüfuzlu bir sofî ailesine mensup olması ve eserinin didaktik mahiyeti, şöhretini -fakat bir şair değil, sade bir mutasavvuf sıfatile- asırlarsa yaşatmıştır. Âşık Paşa'nın ayrıca hece veznile yazdığı bir takım ilâhiler de vardır ki, bunlar, Yunus Emre'nin -asıl san'atkâr şahsiyetini göstermeyen- alelade mahiyetteki ilâhilerden farksızdır (Âşık Paşa ailesi hakkında Âli Beyin Âşık Paşa zade tarihi mukaddimesi " ne müracaat. Bir velî sıfatile onun son seneler kadar devam eden nüfuz ve şöhreti hakkında: V. Gordlowski'nin makalesine bakınız: Comptes rendus de l'Academ. d. Sci. d'URRS 1927, 1, 25-28).

Yunus Emre'nin edebî tesiri yalnız Âşık Paşa'nın sofiyane manzumelerinde görünmekle kalmaz; halk lisanile ve hece

veznile ilâhiler yazmışlardır ki, bunların en meşhurları SAİT EMRE ile KAYGUSUZ APTAL dır. Hacı Bektaş Velî halifelerinden meşhur Hacı Sultan'ın dervişi olan Sait Emre, XIV. asrın ilk senelerinde yaşamış ve Yunus'la muasır bir şairdir; Hacı Bektaş Vilâyetnâmesi'nde bir iki şiiri de zikredilen Sait veya Sadettin de bundan başka biri değildir sanıyorum (E. Gros, Das Vilâyetnâme, T.B.N. 25, S. 215-216. Maalesef bu şiirler burada çok yanlış basılmıştır). Sait Emre'nin aruz ile yazdığı diğer bir manzumesi de Ahmet Faik'in Çarhnâme'sine naziredir (Sait Emre hakkında : Köprülüzade Fuat, Hayat Mecmuası, sayı 42, 1927). Yunus'u muvaffakiyetle taklit etmekle beraber, san'at itibarile bir hususiyeti olmayan bu şairden sonra Bektaşî dervişlerinden Aptal Musa'nın halifesi Kaygusuz Aptal'ı bilhassa zikretmek lazımdır. Onun şiirlerinde hakikî bir lirizm, derin bir safet ve samimiyet, Yunus'dan daha serbest, daha istizalı bir ifade vardır; müteakip asırlarda mebzul mahsuller veren Bektaşî şiiri dediğimiz zümre edebiyatının teşekkülünde Kaygusuz'un nüfuzu çok büyüktür (İlk mutasavvuflar, 376).

Bu asır sonlarında Şarkî ve Garbî Anadolu'da büyük bir şöret kazanan NESİMÎ ile, sofiyane klasik şiirin, yüksek bir tekâmül derecesine vardığını görüyoruz. Kullandığı lehçe itibarile onu bu saha edebiyatı kadrosuna sokmak zarurîdir.

XIV. asır son zamanlarında Astarabat, Irak, Azerbaycan, Anadolu sahalarında yayılan ve XV. asrın ilk nısfında Osmanlı İmparatorluğu sahasında büyük bir nüfuz kazanarak muahharen Bektaşilikle uğraşan Hurûfîlik, İran'da pek çabuk kaybolmuş ve yalnız Türkler arasında yaşamıştır ("Anadolu'da İslâmiyet" adlı eserimizde bu mesleğin tarihi inkişafı izah edilmiştir). Nesimî, bu mesleği kuran Faz-1-2 Hurûfînin başlıca halifelerinden olup Anadolu'da Hurûfîliğin yayılmasında çok büyük rol oynamış ve (807 hicrî) de derisi yüzülmek suretile öldürülmüştür (umumiyetle yanlış olarak kaydedilen vefat senesi hakkında bakınız: Köprülüzade Fuat, Hayat, Sayı 20, 1927). Nüfuzu asırlarca Osmanlı ve Azerî edebiyatları dairelerine mensup şairler üzerinde göze çarpan ve hatırası halk kütleri ve bilhassa Bektaşiler, Hurûfîler, Kızılbaşlar gibi heterodoks zümreler arasında yaşayan Nesimî, büyük bir şairdir: Sofiyane lirizm, onda, bütün kuvveti ile göze çarpar. Üslûbu tasannûsuz fakat çok kuvvetli ve çok ahenklidir. Sofiyane aşkı onun kadar samimi, canlı ifade eden şair çok nadirdir. Mamafih, klâsik şiir tarzının bütün kaidelerine riayet etmiş, klâsik şiir şekillerini muvaffakiyetle kullanmıştır. Onun divanında klâsik Türk şiirine mahsus olan – ve İran edebiyatına tesadüf edilmeyen- tuyug'larda mevcuttur (Bu mühim nazım şekli hakkında bakınız: Köprülüzade Fuat, Tuyug, Türkiyat Mecmuası, C. 2, S. 219-243). XV. ve XVI. asırlarda Anadolu'da yetişen Hurûfî şairleri kâmilen Nesimî'yi taklit etmişlerdir. Azerî

edebiyatında ise, Habibî'den, Hatayî'den, Fuzulî'den başlayarak bu tesir son zamanlara kadar kendisini göstermiş, hattâ Çağatay edebiyatı dairesinde de Nesimî'nin şöhreti ve nüfuzu daime göze çarpmıştır.

XIV. asırda, İran edebiyatından alınma hikâye mevzularının da kullanıldığını görüyoruz: Mes'ud'un arada bazı manzum parçalarda bulunan menzur Kelile ve Dimne tercümesi, yine bu eserin Osmanlı padişahı Murat 1 namına yapılan manzum tercümesi gibi. Mamafih edebî kıymet itibarile Mes'ut bin Ahmet'le yeğeni İzzeddin tarafından yazılan manzum Süheyl-ü Nevbahar hikâyesi , onlardan çok yüksektir. Hiç mâlûmatımız olmayan fariî bir eserden tercüme edilen bu mesnevi, öyle görünüyor ki basit bir tercüme değil, belki, devsian yapılmış bir adaptasyondur. Eğer o devir mesnevilerinde hemen umumiyetle kullanılan "fâilâtün fâilâtün fâilün" veznile değil, faulün feülün faulün faul veznile yazılmıştır: Arada bir muhtelif vezinlerle yazılmış muhtelif gazellere de tesadüf ediliyor. Şair, Türk lisanının henüz aruz ile kâfi derecede istinas edemediğini ve bundan dolayı kendinin maruz görülmesini söyler; fakat bunda biraz tevazu olduğunu ilave edelim. Klâsik nazım tekniğini pek iyi bilen şair, bu hususta zamanına nisbetle büyük bir muvaffakiyet göstermiştir. Tertip, ifade, lisan itibarile bu büyük aşk hikâyesini o devrin en kıymetli mahsullerinden sayabiliriz. Gerek tasviri parçalarda, gerek ruhi tahlillerde, gerek kahramanların ağzından

söylenen aşk şiirlerinde renk ve heyecan eksik değildir. Bedîî kıymet îtibarı ile bu şairin müntahap Bostan tercüme'sini, bu eseri ile aynı safa koyamayız. Herhalde islâm ilimlerine ve iran edebiyatına lâıyıkıyla vakıf olduğu anlaşılan Hoca Mes'ut bu asrın mahdut büyük şairlerindedir. Kıymetli bir şair olduğu anlaşılan yeğeni İzzeddin'in başka eserleri maalesef malûm değildir.

Hoca Mes'ut'tan sonra, bu cins büyük manzum aşk hikâyeleri yazmakla şöhret kazanan ŞEYHOĞLU MUSTAFA'dır. Hurşitnâme adlı büyük hikâyesini (789h-137m) de ikmâl eden bu şair, Hoca Mes'ud'un başlıca şakirdidir. Germiyan'ın nüfuzlu ailelerinden birine mensup olan, Germiyan Beyi Süleymanşah'ın nişancılığı ve defterdarlığı hizmetinde bulunan bu şair, muahharin Yıldırım Beyazıd'ın yanına gelmiş ve ona Hurşidnâme'nin yeni bir tab'ını takdim etmiştir. Şeyhoğlu'nun mürettep divanı malum olmamakla beraber, eski mecmualarda bir çok manzumelerine tesadüf edilir. Onun Kenzülkübera adlı mensur bir eseri vardır ki (803) de ikmâl etmiş ve o devir ricalinden Paşa Ağa bin Hoca Paşa'ya takdim eylemiştir (yegâne nüshası hususi kütüphanemizde). Müellifin "Sahibüsseyf velkalem" diye methettiği ve gençliğinden beri lütfunu gördüğünü söylediği bu zatın, Yıldırım devri ricalinden olduğu anlaşılıyor. Bu eserin sonunda müellif 62 yaşında olduğunu söylemesine nazaran, (741) de doğduğu anlaşılıyor ki, Hurşitnâme'deki ifadesi de bunu teyid etmektedir. Arada bir manzum parçalarla süslenen, hattâ Yusuf

Meddah, Has, Dehhanî, Gülşehrî, Hoca Mes'ut, Elvan Çelebi gibi eski Anadolu şairlerinin (yukarıya bakınız. Bunlardan yalnızca Has hakkında mâlûmatımız yoktur) bazı parçalarını da ihtiva eden bu eser, bir nevî "siyasetnâme" dir. Bütün bu eserlerin tetkiki neticesinde Şeyhoğlunun iyi bir nasir ve iran şiirlerini muvaffakiyetle tercüme eden kudretli bir nâzım olduğu kanaatine vasıl olduk. Şiirlerinde fazla bir lirizm bulunmamakla beraber, üslûp ve teknik îtibarile kusursuz sayılabilir. Muasırı olan meşhur Ahmedî'nin onu tercüme ve intihâl ile itham ettiğini, Ahmedî divanındaki bazı kayıtlar anlatmaktadır; hattâ adının Mustafa olduğunu ilk defa ondan öğreniyoruz. Mamafih, devrinde büyük şöhret kazanmış ve şöhreti XVI. asırda bile devam etmiştir.

Bu asrın en büyük şairi olarak, Nesîmî'yi isnat edersek, İskendernâme sahibi meşhur AHMEDÎ'yi kabul etmek lâzımdır; (m 1390-h 792) tarihinde ikmâl edilmiş olan bu eser, eskiden beri büyük bir şöhret kazandığını ve müteaddit nüshaları bulunduğu için mufassal bir surette Thury-Jozsef tarafından tetkik edilmiş (Milli Tettebbuler Mecmuası, sayı 4), ve muahharen de Brockelmann'ın filolojik bir tetkikine mevzu teşkil etmiştir (Z.D.M.G, 79i ½, 1919). Mamafih, İskendernâme nüshaları arasında büyük farklar olduğunu, bilhassa Azerbaycan'da yazılan bazı nüshaların Azerî lehçesine ait hususiyetlerle dolu olduğunu ilâve edelim.

Şark ve Garp edebiyatlarında eskiden beri tesadüf edilen bu mevzuu, Ahmedî İran menbalarından almakla beraber, buna, Anadolu tarihine ve bilhassa Osmanlı hükümdarlarına ait uzun bir kısım da ilave etmiştir; bundan dolayı onu Türkçe ilk manzum Osmanlı kroniğini yazan kronikçi addedebiliriz. İskendernâme'nin lisan ve tarih itibarile kıymeti büyük olmakla beraber, san'at noktasından, onun divanı şüphesiz daha ehemmiyetlidir. Sekiz bin beyitten fazla olan bu büyük divan da kasideler, gazeller, terci ve terki-i bentler vardır. Kasideler ekseriyetle Mir Süleyman'a, bir tanesi de Çelebi Mehmed'e takdim edilmiştir; Bunlardan, şairin Emir Süleyman'a mensubiyeti pek iyi anlaşılmaktadır. Bu şiirler arasında, Bursa vafında ve Bursalıların aleyhinde bazı mahallî parçalar da mevcuttu. Bunlardan başka daha bir takım eserler yazmış olan Ahmedî, şiirlerinin kemiyeti ve keyfiyeti itibarile, bu asrın bütün şairlerine faiktir. Lisanı daha düzgün, üslûbu mevzularının icabına göre mütenevvi, tasvirleri daha renklidir. Şiirlerinde taşkın bir lirizimden ziyade bir san'atkâr îtinası vardır. Kendisinden sonra artık eski divanların okunmadığını, eserlerinin Şeyh oğlu'nunkiler gibi tercüme ve întihal olmadığını mağrurane anlatır. Anadolu şairleri içinde Gülşehrî'yi hürmetle zikretmesi, edebî zevkinin yükseldiğine güzel bir delildir. İran şairlerinden Kemal Hocendî, Selman Savecî hakkında hürmetkâr bir lisan kullanır. Ahmedî'nin edebî şahsiyetinin teşekkülünde Gülşehrî'ni, hatta Şeyhoğlu'nun tesiri

olmakla beraber o, seleflerini geçmiş, ve müteakip asırlarda ise XIV. asrın büyük şairi olarak kabul edilmiştir: XV., XVI. asır şair ve müelliflerinde, onun bu şöhretini gösteren kayıtlara tesadüf edildiği gibi, bu asırların bir çok şairleride ona nazireler yazmışlardır. İskendernâme'sinin bu asırlar zarfında Azerbaycan'da, Horasan'da, Mevareünnehir'de lezzetle okunduğunu, hattâ Şiybanî silsilesinin müessisi şair Şeyabanî Han'ın bu eseri pek sevdiğini biliyoruz. Anadolu'da klâsik Türk şiirinin başlıca müessislerinden addolunması, bu îtibar ile, yanlış sayılmaz.

XIV. asırda bu umumî tabloyu tamamlamak için, eserlerinde Azerî lehçesi husuiyetleri görülmekle beraber Anadolu edebiyatı kadrosu içinde zikri icabeden, KADI BURHANEDDİN'den bahsetmek zarfidir. Salur kabilesine mensup olan Sivas Sultanı Kadı Burhaneddin'in maceralarla dolu siyasi hayatı (745-801) (hicri) malûdur. Fıkha airt Arapça mühim müellefati olan ve müverrih Aynî'ye nazaran Arapça ve Acemce şiirlerde yazan bu hükümdarın, gazeller, rubaîler ve tuyuglardan mürekkep Türkçe divanı vardır. Lisanı biraz kaba ve tekniği kusurlu olmakla beraber, Burhaneddin'in şiirlerinde samimi, çok canlı hususî bir eda vardır. Dünyanın fanîliğini, aşk erleri nazarında iki cihanın bir kâse hükmünde olduğunu, mâşuk ve âşıkın vahdetini terennüm etmek suretile biraz İran mutasavvuflarının tesirlerini gösteren bu manzumelerde her günkü hayattan alınmış, samimî, mahallî mefhumlar da vardırki, o şiirlerde, kendisinin

haşin, cengâver, cüretkâr ruhu gözüktür. Mevlânâ'nın şiirlerini çok okuyan ve ona karşı büyük bir hürmet gösteren bu hükümdarın şiirlerinde biraz tasavvuf çeşnisi bulunması gayet tabîidir. Belki de serlerinin nazım tekniği îtibarile zâfından dolayı, onun şair sıfatile şöhret kazanmadığını, alim ve hükümdar sıfatlarile daha ziyade tanındığını görüyoruz. Mamafih, şiirlerinde şahsiyeti çok barizdir.

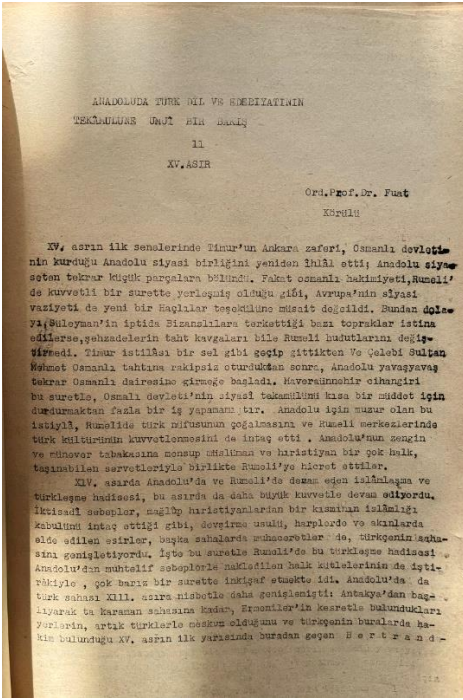
İşte bütün bu izahat gösteriyorki, XIV. asır, Anadolu Türk edebiyatının büyük bir kuvvetle inkişaf ettiği millî lisanın, din ve ilim lisanı olan Arapça ile edebiyat dili olan Farisî'ye karşı muvaffakiyetle mücadele eylediği bir devirdir. XIII. asırda yavaş yavaş başlayan bu cereyan, bu asırda büyük muvaffakiyet kazanmış, Türkçe, yalnız halk arasında değil, yüksek sınıflar arasında da ilim ve edebiyat lisanı olm... Acem edebiyatı örneklerini takliden klâsik bir Türk edebiyatının kuvvetli temelleri atılmıştır. Bu muvaffakiyet henüz âzamî derecesine varmış değildi: Devlet muharreratı bir takım sahalarda Farisî lisan ile yazılıyordu. Kitabelerde, ser'î muamelât.a, vakfiyeler de Arapça kullanılıyordu. Fikha, kelâma ait eserler henüz Arapça, ve tasavvufa ait olanlar da Arapça Acemce yazılıyordu. Fakat bütün bunlara rağmen, Birinci Murad'ın fermanlarında olduğu gibi (Kraelitz, Tarih Encümeni Mecmuası, C. 28, S. 242 ve müteakip) kazandığı görülmektedir. Bir çok müellif ve şairler, Türkçenin henüz kâfi derecede işlenmediğini söyledikleri halde, umumî cereyan tesirile, Türkçe

yazmak veya Türkçeye tercüme etmek ihtiyacını duyuyorlar. Firdavsî, Nizamî, Attar, Sa'dî, Mevlânâ, Selman Sevecî, Kemal Hocendî gibi şairleri taklid ve tercüme ediliyor; lisan, yavaş yavaş, Arap ve Acem unsurları ile daha fazla dolmağa başlıyor; bu lisanların gramerleri Türkçeye bir takım kaideler vermek suretile millî lisanın istiklâlini ve estetiğini bozmak istidadını gösteriyor. İran edebiyatının nazım şekilleri ve kaideleri iktibas ediliyor. Fakat, henüz Türkçe kelimeler mebzul surette kullanılmakta, Arap ve Acem dillerinin hakimiyeti müteakip asırlarda olduğu gibi hissedilmektedir. Daha XIII. asırda edebî Anadolu Türkçesi aşağı yukarı teessüs etmiş olduğu için, XIV. asırda Anadolu'nun muhtelif sahalarında yazılmış eserler arasında lehçe noktasından büyük bir fark göze çarpmıyor. Bu asırda yetişen şairlerden çoğunun Mevlevî olması dikkati şayandır.

ANADOLUDA TÜRK DİL VE EDEBİYATININ TEKÂMÜLÜNE UMUMÎ BİR BAKIŞ

XV. ASIR

XV. asrın ilk senelerinde Timur'un Ankara zaferi, Osmanlı devletinin kurduğu Anadolu siyasi birliğini yeniden

Resim 4: İkinci bölüm başlangıç sayfası.

ihlâl etti; Anadolu siyaseten tekrar küçük parçalara bölündü. Fakat Osmanlı hakimiyeti, Rumeli'de kuvvetli bir surette yerleşmiş olduğu gibi, Avrupa'nın siyasi vaziyeti de yeni bir Haçlılar teşekkülüne müsait değildi. Bundan dolayı Süleyman'ın iptida Bi-

zanslılara terkettiği bazı topraklar istina ederlerse, şehzadelerin taht kavgaları bile Rumeli hudutlarını değiştirmede. Timur istilâsı bir sel gibi geçip gittikten ve Çelebi Sultan Mehmet Osmanlı

tahtına rakipsiz oturduktan sonra, Anadolu yavaş yavaş tekrar Osmanlı dairesine girmeğe başladı. Meveraünnehir cihangiri bu suretle, Osmanlı devleti'nin siyasî tekamülünü kısa bir müddet için durdurmaktan fazla bir iş yapamamıştır. Anadolu için muzur olan bu istiylâ, Rumelide Türk nüfusunun çoğalmasını ve Rumeli merkezlerinde türk kültürünün kuvvetlenmesini de intaç etti. Anadolu'nun zengin ve münevver tabakasına mensup müslüman ve huristiyan bir çok halk, taşınabilen servetleriyle birlikte Rumeli'ye hicret ettiler.

XIV. asırda Anadolu'da ve Rumeli'de devam eden islâmlaşma ve türkleşme hadisesi, bu asırda da daha büyük kuvvetle devam ediyordu. İktisadî sebepler, mağlûp huristiyanlardan bir kısmının islâmlığı kabulünü intaç ettiği gibi, devşirme usulü, harplerde ve akınlarda elde eden esirler, başka sahalarda muhaceretler de, Türkçenin sahasını genişletiyordu. İşte bu suretle Rumeli'de bu Türkleşme hadisesi Anadolu'dan muhtelif sebeplerle nakledilen halk kütlelerinin de iştirakiyle, çok bariz bir surette inkişaf etmekte idi. Anadolu'da da Türk sahası XIII. asıra nisbetle daha genişlemişti: Antakya'dan başlayarak ta karaman sahasına kadar, Ermeniler'in kesretle buldukları yerlerin, artık Türklerle meskun olduğunu ve Türkçenin buralarda haki bulunduğunu XV. asrın ilk yarısında buradan geçen Bertrandon de la Broquiére söylüyor (le Voyage ..'Outremer, p 100,101). Rumeli'de yazılmış en eski eser, şimdilik bildiğimize göre, 803 H. de

Edirne'de Kara Bulut mescidi imamı Halil'i Peygamberin kızı Fatma'nın vefatı hadisesini tasvir eden manzum hikâyesidir. Mesnevi tarzında yazılmış olan bu eser, XIV. asırda ki bu cins halk mahsullerinden tamamıyla farksızdır (yegane nüshası hususî kütüphanemizde).

Türk dilinin sahası yalnız halkdili olarak genişlemekle kalmıyor, edebî dil ve devlet dili olarak da nüfuzu artıyordu: 814 E.de Germiyanoğu İkinci Yakup'un vakfiye kitabesi, bu cins kitabelerde ilk defa olarak, Türkçe yazılmıştı (Halil Ethem, Tarih Encumeni Mecmuası S. 1, S. 116); Ankara'da 843 tarihli manzum bir mezar kitabesi, Bursa'da Şair Cemalî'nin yazmış olduğu 87 tarihli diğer manzum bir kitabe, edebi Türk dilinin umumî hayattaki mevkiini gösterecek bariz misallerdir; Fatih Sultan Mehmed'in ilk devirlerinden kalan resmî devlet evrakı umumiyetle Türkçe olduğu gibi (Ahmet Refik, Tarih Encumeni Mecmuasının fihristine bakınız), en eskisi 860 tarihli ve bu asra müteallik bir takım fermanlar da Türkçe olarak hattâ temiz halkdiliyle yazılmıştır (Kraelitz, Osman. Urkun. in Türkisch. Sprache 1922). Gene Fatih'in kanun nameleride saf Türkçedir. Bütün bu izahat gösteriyor ki Türkçe, XV. asırda büyük bir imparatorluğunun devlet dili, ilim ve edebiyat dili olmak kudret ve salâhiyetini kazanmıştı. Balıkesirli devletoğlu Yusuf, 828 de yazdığı bir eserle, medreselerde detrisatın Türkçe olarak yapıldığını söylüyor ki, bunun, XIV. asırda da böyle olduğu kolaylıkla tahmin olunabilir.

İmparatorluğun, bazı îslâm ve hıristiyan devleriyle muharebe-lerinde, Selçuk ve Bizans an'anelerini takib ederek, ekseriyetle yabancı dilleri kullanması, Türkçenin devlet işlerinde ehemmiyetini küçültecek bir şey değildir: Bu büyük imparatorluk, siyâsî ve askerî noktadan, dünyanın en kuvvetli devleti hususunda en mühim unsuru, İsmail Bey'dir (1443-1457). Hulviyat-ı Sultanî atlı Türkçe dinî bir eser de yazmış olan (Türkiye ve Avrupa kütüphanelerinde muhtelif yazmaları bulunan bu eser hakkında bakınız: Rieu B.M. Türkçe yazmalar kataloğu, S.11). İsmail Bey, âlimleri himaye ettiği gibi (Şekayık tercümesi, S. 121, 125, 139), Ömer bin Ahmet atlı bir müellife Risalei wünciyye namıyla Türkçe mu-fassal bir tecvit yazdırmış (İstanbul'da Millet Kütüphanesi yazmaları arasında) dır; yine onun emriyle yapılmış mütercimi maç-hul bir Kimyay-ı Saâdet tercümesi de vardır (hususî kütüphanemiz yazmaları arasında). Bu asır iptidasındaki Anadolu şairlerinden Mehmet Sinobî, Şeyhi ile muasır Kastamonulu Derviş Tür-rabî, İsmail Bey şairlerinden Hamdî, Hâkî, Senâî, Dâî, Candaro-ğulları sahasında yetişen şairlerdendir; bu son iki şairin, Fatih zamanında Osmanlı sarayına intisap ettiklerini biliyoruz. Gine bu aileden Kasım bey bin İsfendiyar namına Türkçe Hulâsatü'ttîp atlı bir eser yazılmış olduğu gibi, onun oğlu Rüstem bey de divan sahibi bir şairdir; XVI. asırda da bu aileye mensup Şemsi Paşa ile Emirî arlı iki maruf şair tezkerelerde mukayyettir. Kastamonu Osmanlı hakimiyetine girdikten sonra da, asırlarca, edebî bir

merkez olmak şöhretini muhafaza etmiştir. Geçen asırda olduğu gibi XV. asırda da en kuvvetli edebî inkişaf, Osmanlı sarayı etrafında oldu: Yıldırımın oğlu Emîr Süleyman, şairlere karşı çok lütfkâr olduğu için, Ahmedî, Ahmet Dâî gibi maruf şairler ona kasideler söylemişlerdir. Onun namına Mehmet bin Şeyh Mustafa atlı birinin yazdığı Türkçe Kavsnâme risalesinden başka (Bib. Nat, ancien fand turc 164) yine MEHMET atlı bir şair de hicrî 800 de yazmağa başladığı Tuhfenâme yahut Aşknâme atlı mesnevîsini ona ithaf etmiştir. Paris'te Millî Kütüphane yazmaları arasında bulunan eser (Supplement turc, 604) bir kaç noktai nazardan dikkati celbe şayandır: Müellif, hac maksadiyle Mısırdan geçtiği sırada, şark Türkçesiyle yazılmış manzum bir Hüma ve Ferruh hikâyesi satın alıyor; lisanını kaba, tertibini ve tahkiyesini fena bulmakla beraber, mevzuu çok beğeniyor; ve daha Mısır'da onu Anadolu Türkçesiyle yazmağa başlıyor. Lâkin tamamlamıyor. Emîr Süleyman padişah olunca, eserini tamamliyerek ona takdim ediyor. Emîr Süleyman ve Hamza Bey hakkında medihleri ihtiva eden bu mesnevi, mafâîlün mefâîlün vezniyle yazılmışsa da, arada, başka vezinlerle söylenmiş gazelleler de süslenmiştir. Lisan eski olmakla beraber temizdir; nazım tekniği oldukça kuvvetlidir. Şöhretinin yalnız bu asırda değil XVI. asır başlarında bile unutulmadığı Ömer bin Mezid'in ve Eğridirli Kemal'in nazîre mecmualarındaki eserlerden anlaşılan şair, her halde bun lâyıktır, Çelebi Sultan Mehmet zamanında Hızır bin

Yakub'un 809'da kelâma ve felsefeye dair te'lif ettiği Cevahirülmaânî atlı eserini biliyoruz (Bib. Nat, Supplément turc, 499). Yine bu devirde yazılan eserlerden Yazısı Salâhattin'in 811 de ikmâl ettiği Şemsiyye atlı mesnevîsi, Ankara'da yaşayan Devlet Han ailesinden İskender Paşa namına ithaf olunmuştur (muhtelif nüshaları bulunan bu eser hakkında: Fleischer, God. LipsCCLXII). Hatipoğlu'nun 812 de yazdığı manzum Makalat-ı Hacı Bektaşî Velî tercümesi (Türkiyat Mecmuası, 11, 494). Kutbeddîn'i İzniki'nin "vefatı 821" Mukaddimesi (muhtelif yazmaları vardır. Bursalı Tahir Beyin, Osmanlı müellifleri, C.1, S. 144 de Rahatülkülûb namıyla zikrettiği eser bundan başka bir şey değildir. Tahir Bey bunu mukaddeme'den ayrı bir eser addetmek suretiyle yazılmıştır) bu devre aittir.

...

Bu asırda Türk lisan ve edebiyatının inkişafına en çok hizmet eden, bilhassa İkinci Murat oldu. Büyük bir devlet adamı olduğu nisbette samimî bir sulhperver, ihtiraslardan azade kâmil bir insan olan ve bazan şiirde yazan bu hükümdar; ilme, şiire, musikiyi meftundu, zamanının maruf âlimlerini, musikişinaslarını sarayına topluyo, onları taltif ediyor, Arapça ve Acemden eserler tercüme ettiriyor, muhtelif ilim şubelerine ait eserler yazılmasını teşvik ediyordu: Sarayında hânende ve sazandeler bulunduran bu hükümdarın emriyle Hızır bin Abdullah atlı bir

müellif Türkçe bir musiki risalesi yazmış olduğu gibi (bir nüshası Bibliotheque Nationale, anc. 150; diğeri Berlin kütüphanesinde) ; yine o devirde musikiye dair Türkçe iki eser yazmış olan Ahmetoğlu Şükrullah da Murad'ın musikiye intisabından ve bu devirde Türkiye'de musikinin inkişafından bahsediyor (Albert Lavignac, Encyclopédie de la musique, 2978). Onun, devrin büyük üstadı Şeyhî başta olmak üzere, Rumî, Nücumî, Nedimî, Ulvî, Husamî, Şemsî, Hasan, Safî, Ezherî, Zaiî gibi bir çok şairleri vardır ki, bunlarına isimlerine ilk tezkerelerde tesadüf olunur. Fakat, bunların haricinde, eserleri bize kadar intikal etmiş sair birçok şairler, müellif ve mütercimler de mevcuttur: Şeyhzade Ahmet Mısır'ın Kırk vezir hikâyesi, Mehmet bin Ali el-Halebî'nin Fereç ba'deşşidde tercümesi (Rieu kataloğu, 224; A. Vambéry, Alt-Osmaniche Sprachstudien, 1901), yine aynı adamın Menakıb-ı İmam-ı Azam tercümesi (Bibl. Nat. Supplément turc, 530, Rieu, S. 116; Pertch, Berlin Türkçe kataloğu, S. 276), Kasım Bin Karahisarî'nin, Mirsadül'ibâd tercümesi (müteaddit nüshaları vardır), Mehmet bin Süleyman'ın Hayatülhayvan tercümesi (Nuruosmaniye, 2998-2999), Balıkesirli Devletoğlu Yusuf'un 828 de Hidaye ve Vakiye tercümeleri (birbirinden farklıca muhtelif nüshaları hususî kütüphanemizde; Hidaye tercümesinin bir nüshası British muzeum dedir: Rieu, S. 9; Vikaye tercümesinin Bibliyotek Nasyoneldeki nüshasında: Suppl. turc, 26, mütercim adı zikredilmemiştir), Şeyh Elvan Şirazî'nin 829 da yazılmış

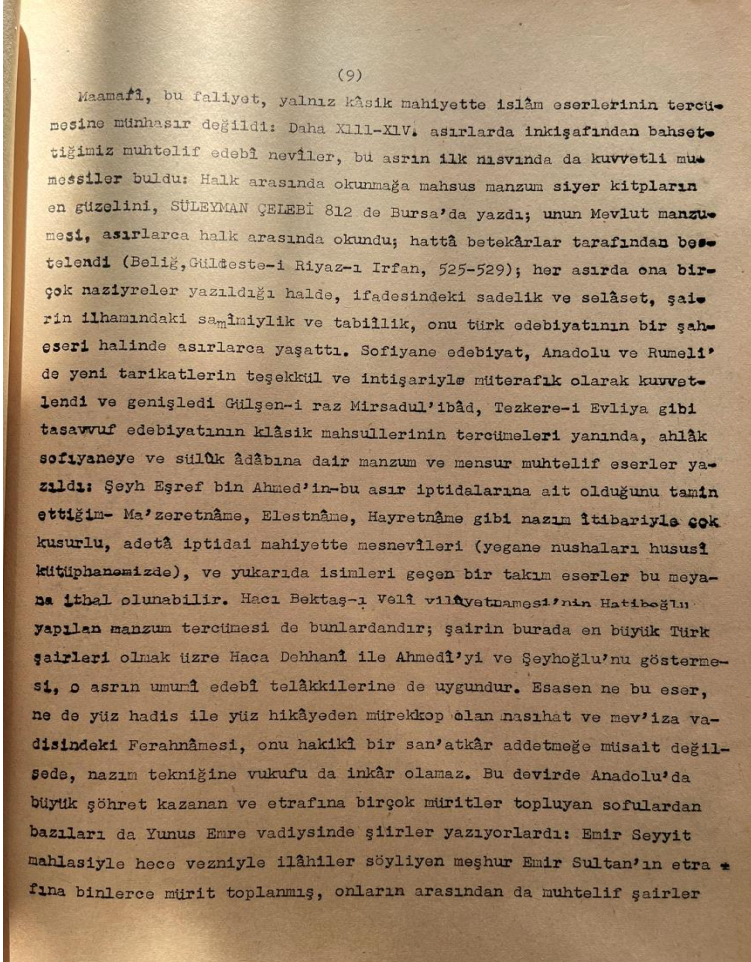
manzum Gülşen-i raz tercümesi (nüshaları pek çoktur), Celâled-din Rumî mesnevisinin 840 da Mesnevî-i Muradî namıyla yapılmış mütercimi meçhul bir Müfredat-ı ibni Baytar tercümesi (Tornberg, Upsala yazmaları kataloğu, CCCLXII), Konya Müzesi kütüphanesinde mevcut satır arasında Türkçe tercümeli -galiba Kemal Paşa'ya ait- Türkçe bir Kur'an tercümesi, Hatiboğlu'nun 829 da takdim ettiği Ferahnâme atlı mesnevîsi (eser ve müellifi hakkında: Türkiyat Mecmuası'ndaki makalemize bakınız: C, 11. S. 489-496), 833 de Musa Abdî'nin hükümdarın emriyle Farisîden tercüme ettiği manzum Camas bnâme (yazmaları pek çoktur; iki nüshası hususî kütüphanemizde), Musa bin Mes'ud'un yine Pa-dışahın emriyle Farisî'den mütercem Bahnâme risalesi (Şehit Ali Paşa kütüphanesi, 283 numaralı mecmuada), Serezli Sa'dî'nin 3500 beyitlik Süleymannâmesi (Uzun Firdevsî tarafından yazılan Süleymannâme mukaddemesinde verilen malûmata göre), İbn-i Kesir tarihi tercümesi (Damat İbrahim Paşa kütüphanesinde), Yazıcızade Ali'nin Selçuknâmesi (Topkapı müzesi kütüphanesinde. Diğer bir nüshası Bibli. Nationale'de, Sup. turc 337-Hutsma tarafından İbni Bibi tercümesi zannedilerek Selçukî tarihine ait metinler sırasında neşrolunan eser, bunun bir parçasıdır), Yahya bin Mehmet Kâtip'in inşa kaidelerinden bahis olan ve resmî muharret numunelerini ve o meyanda pek mühim tarihi vesikaları da ihtiva eden Menahicül'inşa (Bibi. Nat., Supplément turc, 660), Ebulfadi Musa bin hacı Hüseyin bin Îsâ İzniki'nin 838

de yazdığı Enfesülcevhâr atlı tefsir tercümesi, hep bu devir eserlerindedir. Hacı Halife, İbni Arapşah'ın bir Tefsir-i Abdülleyis tercümesi olduğunu ve Murad II emriyle Camiülhikâyet-ı Avfî'yi de tercüme ettiğini ve Türkçe lûgata dair diğer risalesi olduğunu kaydetmektedir (Keşfüzzunun, Mısır tab'ı C. 1, S. 234, 277, 284. Eski Türkçe tefsirler hakkında tefsilât için: J. Schacht'ın makalesine bakınız: OLZ, 1927, N.9). Bu devir âlimlerinden Manyasoğlu Mahmut'un 841 de Üsküp'te Murat namına yazdığı A'cebülcap atlı ve muhtelif meselelerden bahis mensur eserde (muhtelif yazmaları vardır; Bir nüshası Bibliothéque National'de, ancien find turc 13) Türk kültürünün yavaş yavaş Rumeli merkezlerinde de kuvvetlenmeğe başladığını gösteren mühim bir vesikadır (Şakayik tercümesi, S. 123 de ismi yanlış olarak Mehmet yazılmıştır) Mamafih, şiir tarihi itibariyle bu devrin en mühim mahsulü Ömer bin Mezid'in XIII-XV. asırlarda yaşamış 8 şaire ait 397 manzumeyi ve müellifin kendi eserlerini ihtiva eden 840 tarihinde yazılmış Mecmuatünnazâir'idir.

İkinci Murad'ın büyük ümerasından Timurtaş Paşa oğlu Umur Bey de Türk edebiyatının inkişafı için büyük bir gayret göstermiş, hükümdarına imtisalen, birçok eserlerin Türkçeye tercümesine ve Türkçe eserler yazılmasına himmet etmiştir. Onun namına yazılmış eserlerden başlıcaları şunlardır: Mehmet bin Mahmut Şirvanî'nin 831 de yazdığı Cevhernâme (Dresden kütüphanesinde, Fkeyscher, 507), Müfredatı İbni Baytar

tercümesi (Bursada Haraccioğlu kütüphanesinde), Faslülhıtab tercümesi (Keşfüzzunun, C. 2, 81), İksirüssaâdet tercümesi (Dresden kütüphanesinde, Fleyscher, 7; diğer bir nüshası da hususî kütüphanemizde). Bu son eser, Umur Bey'in millî lisanına karşı merbutiyetini bilhassa göstermektedir. Çünkü, mütercim, Umur Bey'in âzamî nisbette Türkçe kelimeler kullanılmasını istediğini ve kendisinin de bütün müşkilâtına rağmen bunu yapmağa çalıştığını bilhassa tasrih ediyor. Bursa'da Ulu Cami kütüphanesinde mevcut Enfesülcevahir nüshasının başında, Umur Bey'in bir vakfiyesi mevcuttur ki, bunda, onun tarafından vakfedilen kitapların isimleri de yazılıdır. Bunlar arasında Türkçe oldukları tasrih edilen eserler şunlardır: dört cilt, Tefsiri-Abulleys tercümesi, bir cilt Kısasülenbiya, bir cilt, tezkeretülevliya, bir cilt, .ıbbı nebi, altı cilt Siyreti nebî, bir cilt Âşık paşa divanı, bir cilt Zikrülmevt, bir cilt fıkıh kitabı, bir cilt Merzbannâme tercümesi, bir cilt, İksîri-saâdet tercümesi, bir cilt Mirsad'ülibâd tercümesi, bir cilt Bidayetülhidaye tercümesi, bir cilt Fütuhüüşşam tercümesi, bir cilt tefsir, bir cilt Ebu Müslim kıssası. Bunlardan bir kısmının, yukarıda bahsettiğimiz eserler olduğu tahmin olunabilir. Yine Bursa'da mevcut Kâmilüssinâa atlı bir tıp kitabı tercümesi de 1857 de Umur Bey tarafından vakfedilmiş olup, Bergama kadısı tarafından tercüme edilmiştir. İşte bütün bu izahat, Türk lisanının XV. asrın ilk nüsfinda nasıl zengin bir ilim ne san'at lisanı olduğunu, ve kültür faaliyetinin, münevver hükümdarların ve

ümeranın himayeleriyle, Osmanlı sahasında ne büyük bir inkişaf aldığını gösterebilir: İslâm ilimlerinin muhtelif şubelerine, tefsire, hadise, fıkha, siyere, tasavvufa, tıbbâ, tarihe ait klâsik kitaplar, ahlâka adâba ait eserler, hikâyeler sade bir lisanla Türkçeye tercüme olunmuştur.

Resim 5: Eserin orijinal sayfası.

Mamafih, bu faaliyet, yalnız klâsik mahiyette islâm eserlerinin tercümesine münhasır değildi: Daha XIII.-XIV. asırlarda inkişafından bahsettiğimiz muhtelif edebî nevîler, bu asrın ilk nısvında da kuvvetli muessiler buldu: Halk arasında okunmağa mahsus manzum siyer kitapların en güzelini, SÜLEYMAN ÇELEBİ 812 de Bursa'da yazdı; onun Mevlut manzumesi, asırlarca halk arasında okundu; hattâ bestekârlar tarafından bestelendi (Beliğ, Gülceste-i Riyaz-ı Irfan, 525-529); her asırda ona bir çok nazireler yazıldığı halde, ifadesindeki sadelik ve selâset, şairin ilhamındaki samîmiylik ve tabîlik, onu Türk edebiyatının bir şaheseri halinde asırlarca yaşattı. Sofiyane edebiyat, Anadolu ve Rumeli'de yeni tarikatların teşekkül ve intişariyle müterafık olarak kuvvetlendi ve genişledi Gülşen-i raz Mirsadul'ibâd, Tezkerre-i Evliya gibi tasavvuf edebiyatının klâsik mahsullerinin tercümeleri yanında, ahlâk sofianeye ve sülûk âdâbına dair manzum ve mensur muhtelif eserler yazıldı: Şeyh Eşref bin Ahmed'in -bu asır iptidalarına ait olduğunu tahmin ettiğim- Ma'zeretnâme, Elestnâme, Hayretnâme gibi nazım itibariyle çok kusurlu, adetâ iptidai mahiyette mesnevîleri (yegane nüshaları hususî kütüphanemizde), ve yukarıda isimleri geçen bir takım eserler bu meyanı ithal olunabilir. Hacı Bektaş-ı Veli vilâyetnâmesi'nin Hatiboğlu yapılan manzum tercümesi de bunlardandır; şairin burada en büyük Türk şairleri olmak üzere Hoca Dehhanî ile Ahmedî'yi ve Şeyhoğlu'nu göstermesi, o asrın umumî edebî telâkkilerine de

uygundur. Esasen ne bu eser, ne de yüz hadis ile yüz hikâyeden mürekkep olan nasihat ve mev'iza vadisindeki Ferhanâmesi, onun hakikî bir san'atkâr addetmeğe müsait değılseyde, nazım tekniğine vukufu da inkâr olamaz. Bu devirde Anadolu'da büyük şöhret kazanan ve etrafına birçok müritler toplayan sofular-dan bazıları da Yunus Emre vadiysinde şiirler yazıyorlardı: Emir Seyyit mahlesiyle hece vezniyle ilâhiler söyleyen meşhur Emir Sultan'ın etrafına binlerce mürit toplanmış, onların arasından da muhtelif şairler yetişmiştir. Kezalik, Ankaralı Hacı Bayram Velî'nin Yunus tarzında bazı ilâhileri malumumuzdur. Tesis ettiği Melâmiyye-i Bayramiyye tarikatı sayesinde şöhreti bütün Türkiye'de asırlarca yaşayan bu büyük sofunun müritleri arasından da birçok şairler yetişmiştir. Bunlardan -yukarda bahsettiğimiz Yazıcı Selâhattin'in oğlu- Yazıcıoğlu mahlesiyle meşhur Mehmet, 853 te ikmal ettiği Muhammediyye atlı eseri sayesinde yalnız Türkiye'de değil, XVI. asırdan başlayarak Kırım'da ve daha sonraki zamanlarda Kazan Türkleri ve Başkurtlar arasında büyük bir kutsiyet kazanmıştır; Evliya Çelebi, Ajderhan'da Muhammediyye'nin moskofça tercümesini (?) okuyan Müslümanlardan bahsediyor (C. VII, 812). Siyer kitaplarıyla, mevlut gibi yine esasını siyer kitaplarından alan manzum halk eserleri tarzında vücuda getirilmiş olan bu büyük kitap, san'at gayesi gözetilerek muhtelif vezinler ve şekillerle ve epeyce ağır bir lisanla yazılmıştır; tasavvuf tesiri ara sıra göze çarpmakla beraber,

eserde hâkim olan, tamamiyle ehli-sünnet ideolojisidir. İşte bunun da tesiriyle Muhammediyye, asırlarca, mekteplerde klâsik ders kitabı olarak okutulmuş, ona şerhler yazılmış, şairinin şahsiyeti etrafında menkabeler teşekkül etmiş, eser bestelenmiş, şehir ve kasabalarda Siyerciler ve Mevlutcular gibi birde Muhammeddiyeciler yani bunu bestesiyle okuyan bir sınıf vücuda gelmiş, ve bu asırdan başlayarak ona nazireler yazılmıştır: Bayramiyye Tarikına mensup Mahmut bin Mehmed'in İkinci Beyazid'a takdim ettiği Muhammeddiye (Şekayık tercümesi, 323; Keşfüzzunun, 2, 237) veyahut asıl ismiyle Kitabülvesile'si gibi. Fakat ne bu ne de diğer nazireler -mesela melevî dervişi Yusuf Sineçak'ın naziresi (İstanbul ve Kazanda muhtelif basmaları olan Muhammediyye' nin Şimal Türkleri arasındaki şöhretini anlamak için bakınız: A. Aziz ve Ali Rahi, Tatar Edebiyatı Tarihî, birinci basım, C. 1, kısım, 2, S. 169-177).

Bu devirdeki sofu şairler arasında, bilhassa KEMAL UMMÎ dikkati celbe şayandır. Tarihî menbaların ona dair verdikleri birbirini tutmaz malûmat karşısında, nüshalarına pek çok tesadüf edilen divanına müracaat mecburiyeti vardır. (810 H.) da ölen şeyh Hamideddin Aksara'î'ye ve 832 de ölen Şeyh Ali Erdbilî'ye söylediği mersiyeler, hu halvetî dervişinin mürşitlerini bize gösterdiği gibi, XV. asrın ilk senelerinden başlayarak şiiirler yazdığını da meydana koyuyor. Aruz veznini ve klâsik nazım şekillerini kudretle kullanan bu sofu şair, sofiyane ahlâk esaslarını

şerheden manzumeler, evliya menkabeleri yazdığı gibi bazen, vecit ve heyecanlı dolu panteist şiirler, tasvirî mahiyette tabiat şiirleri de yazmıştır. Bunlar didaktik ve kuru propaganda eserleri değil, hakikî bir şairin canlı nağmeleridir. Kemal Ümmî'nin şiirleri de müteakip asırlarda, Kırım vasitasiyle Kazan Türklerine ve oradan Başkurlara ve Özbekler arasına yayılmıştır. Muzek-kinnüfus atlı eserî ve divanî Andolu'da asırlarca ehemmiyetini muhavaza eden Bayramiyye tarikatının Eşrefiye şubesi müesisi Iznikli EŞREFOĞLU lâkabiyle meşhur Abdullah bin Eşref bin Mehmet (vefatı 874 H.) te bu devrin maruf sofu şairlerindendir; ancak, bu şöhet, Yazıcıoğlu'nunkilere benzeyen şiirlerinden ziyade, kayınpederi Hacı Bayram Velî gibi, etrafına birçok müritler toplamağa muvaffakiyetinden ileri geliyor. Türkiye'de büyük sofuların yetişmesi ve yeni tarikatlar kurulması, onlara ait Türkçe menakıp mecmuaların yazılmasını ve böylece Türk Hagiographie'sinin teşekkülünü intaç etti: Emir Sultan, Eşrefoğlu, sonra Hacı Bektaş Velî, Kaygusuz, Otman Baba gibi büyük şahsiyetler hakkında yazılan bu cins eserler, yalnız din tarihi değil umumiyetiyle ictimai tarih noktasından çok mühim vesikalardır. Halbuki XV. asırdan bu gibi eserler daha ziyade Farisî lisaniyle yazılıyordu. XIV. asırdan itibaren bu evliya menkabeleri mecmualarının fevkalâde çoğaldığını görüyoruz.

Nesimî ile başlayan Hurufi edebiyatı, bu asırda, Beşaret-nâme'sini 812 de yazan (Avrupa ve İstanbul kütüphanelerinde

nüshaları çoktur; Hususi kütüphanemizde iki nüshası vardır) ve diğer eserleri elimizde bulunan Nesimî şaikirdi Refîî, Aşknâme sahibi Frişteoğlu (vefatı 864), manzum ve mensur eserleri olan Viranî baba gibi maruf propagandacılar yetiştirdi. O sırada Anadolu'da ve Rumeli'de pek çok tesadüf edilen Hétérodoxe tarikat-lara mensup dervişler arasında, hurufî propagandacılar da pek çoktu. Fatih Sultan Mehmed'in sarayına kadar nüfuz eden ve nihayet Mahmut Paşa ile Fahreddin Acımî'nin tesiriyle yakılmak suretiyle cezalandırılan bu meslek müntesipleri, herşeye rağmen faaliyetlerini devam ettirdiler; sonraları ikinci Beyazıd'ın maruz kaldığı suikastten sonra da bu Hétérodoxe zümreler aleyhinde şiddetli takibatta bulunulduise de , bu da kat'î bir netiyce vermedi: Kayserili Temen nayî Karaferyeli Hasan Rumî, Hüseyinî, Bağdatlı Tarzî, Yeniceî Vardarlı Usulî, Nebatî, Bosnalı Vahdetî, Tebrizli Penahî, Muhitî XV. asır sonlarıyla XVI. asırda Türkiye'de yetişen Nesimî muakkibi Hurufî şairlerinin en maruflarıdır. Azerî Türk edebî lehçesinin hâkim olduğu sahalarda Şah İsmail Safevî -Şiirde mahlası Hataî- Leşkerî, Tıflî, muahharan İstanbula gelen Habibî gibi kudretli şairler yetiştiren hurufîlik cereyanı, Türkiye'de de böyle kuvvetli mümessiller yetiştirmiştir.

Dinî yahut sofiyane bir ideâl takip eden şairleri bırakarak, XV. asrın ilk nüsfinda hükümdarlara ve ümeraya kasideler, aşk ve şarap şiirleri, sevda maceralarını anlatan manzum hikâyeler yazan yani lâdini edebiyatın mümessili olan san'atkârlara

gözümüzü çevirecek olursak bunların en eskisi olarak AHMET DAİ'yi görürüz. Germiyen ve Osmanlı saraylarına mensup olan bu şairin bazı Mütercem eserleri, Münşeati, Ukudülcevahir, atlı Arapça-Acemce-Türkçe bir lûgatı vardır (Bu son eserlerin muhtelif nüshaları vardır: Cambridge'de, Paris'te; hususî kütüphanemizde).

Ferahnâme atlı mesnevîsi olduğunu söyleyen tezkerecilerin aldandığını yukarıda söylemiştik, Eski mecmualarda sık sık tesadüf edilen şiirlerinden, Selman Savecî, Kemal Hocendî gibi Acem şairlerini epey muvaffakiyetle taklit ettiği anlaşılıyor. Sahî tezkeresinde kendi "ihtira-ı hassı" olarak kaydedilen gazel, Acem numunelerinin taklidinden başka hiçbir şey değildir; Hasanogluatlı Azerî Türk şiirinin, Daî'den bie asır evvel bu tarzda gazeller yazdığını vaktiyle göstermiştim (Edebiyat fakültesi Mecmuası, cilt 4, numara 1, 1925). Osmanlı şiirinin tekâmülü üzerinde Ahmet Dâî'nin mühim bir nüfuzu olduğu hakkındaki iddia, tamamiyle indîdir.

Ahmedî ve Nesimî'den sonra bu devrin en mühim şairi olarak ŞEYHÎ'yi göstermek lazımdır. Germiyen ve Osmanlı saraylarına intisap ederek hükümdarlara ve ümeraya kasideler yazan, Çelebi Sultan Mehmed'in ve Sultan Murad'ın lütuflarına mazhar olan bu şairin hayatı hakkında eski menbaların verdiği malumat, karışık ve bazen mütenakızdır. Jen Deny İslâm

Ansiklopedisi'ndeki makalesinde, bu tenakuzları nazarı îtibare almış, ve iki muhtelif Sinan-ı Germiyanî'nin birbirine karıştırılmış olacağı şüphesini ileri sürmüştür. Filhakika, Şakayık tercümesi'nde, bizim Şeyhî'den başka, -Mecmuatünnazair de şiirlerine tesadüf olunan- Germiyanlı diğer bir şair Sinan'dan bahsedilmekte ve İkinci Murad'ın Şeyhi ile bu Sinan Germiyanî'yi imtihan için ikisine de Hamse yazmalarını emrettiği, ve Sinan'ın Husrev ve Şirin'den bin beyit kadar yazarak padişahdan mühim caizeler aldığı, fakat memleketine dönerken yolda eşkıya tarafından soyulduğunu mukayyettir (S. 294; Şakayık metninde bu şair Sinan'dan bahsedilirse, bu malûmat yoktur; mütercim tarafından ilave edilmiştir). İşte bu kayıt, Deny'nin şüphesini büsbütün teyit etmektedir. Vefatı, umumiyetle kabul edildiği gibi 826 da değildir; 832 de ölen Germiyan beyi İkinci Yakub'a bir mersiye söylemesine nazaran, her halde ondan sonradır. Vefat senesi bile katiyetle nalaşılamiyan bu şairin Kütahya kurbünde "Tumlupınar: Dumlupınar" köyünde medfun olduğunu Evliya Çelebi söylüyor. (Cilt 9, yazma, Pertev paşa kütüphanesi, 264 numarada). Muasırlarına nazaran zarif bir lisana, zengin bir muhayyileye, canlı bir tasvir kabiliyetine malik olan Şeyhî, her manasıyla büyük bir şairdir; islâm ilimlerine ve Acem edebiyatına lâyıkıyla vakıf olduğu, bazen çok tasann'ulu olan kasidelerinden anlaşılıyor. Bir kasidesinde kendini Selman Savecî'ye benzeten Şeyhî, Hafız'dan, Nizamî'den ve ideoloji itibariyle de Senaî, Attar ve

Mevlânâ'dan mülhem olmuştur. Husrev u Şirin tercümesi daha fazla bir tercüme olmamakla beraber, şairin kıymetini gösteren değerli bir san'at eseridir. Murad'a takdim ettiği Harnâme adlı küçük mesnevîsi, tertip ve eda itibariyle edebiyatımızda Hiciv nev'inin âdeta bir şaheseri telâkki olunabilir (tavsilat için: Köprülüzade Fuat, Harnâme, Yeni Mecmua, numero 13, 1917). Ahmet Paşa ve Necatî devirlerine kadar Osmanlı edebiyatının -şüphesiz haklı olarak- en büyük şairi addedilen ve Ahmet Paşa üzerinde bile mühim tesiri görülen Şeyhî'nin şöhreti, XVI. asırlarda da kuvvetle devam etmiş, Hüsrev-ü Şirin mevzuu birçok şairler tarafından yazıldığı halde onların hiçbiri Şeyhî'nin mesnevîsi kadar kıymet kazanmamıştır. Ondandır bütün müverrihler ve tezkereciler, hakkında büyük bir hürmet ve takdir göstermişlerdir. Hemen bütün mesnevîciler, eserlerinin mukaddemelerinde onu hürmetle yad ettikleri gibi, Necatî, Hayalî, gibi büyük şairlerde bu takdirlere iştirak etmişlerdir. Gelibolulu Sürurî, Bahrülmaarif atlı eserine yalnız ondan misaller almış ve Şeyhuşşuarâ diye yad etmiştir. Mutasavvıflar arasında da onun şöhreti olduğunu Ak Şemseddine ait bir rivayetten anlıyoruz (Emir Hüseyin Enisî tarafından 977 de yazılan Menakıp mecmuasında, hususî kütüphanemiz yazmaları arasında); XVII. asır müellifi Sarı Abdullah'ın Mesnevî şerhinde de ondan iktibaslar vardır. Şeyhî'nin Mısır Türkleri arasında da maruf olduğunu

Ennücûmüzzâhiré deki kayıttan anlıyoruz. Divanından tefe'ül olduğunu da biliyoruz.

Şeyhî'den sonra, onun en mühim muakıbı olarak Bursalı vezir İvaz Paşa zade ATAYÎ gösterebiliriz. Elimize geçen divanı bu şairin asıl isminin Ahi Çelebi olduğunu gösterdiği gibi, Bursa'da Pınar Başında Kuzgunlukta'ki aile mezarlığına mevcut mezar kitabesi de 841 de öldüğünü meydana koyuyor. Eski, asıl bir ailenin çocuğu olan Atayî, babasının 832 de menkûben vefatından sonra epeyce sıkıntılara uğramış, babasının düşmanları tarafından rahat bırakılmamış ve genç yaşta vefat etmiş. Farişî kaside ve gazelleri de olan Atayî'de Şeyhî derhal göze çarpar. Lisanında Arap ve Acem kelimeleri biraz daha fazla olmamakla beraber, nazım tekniği itibariyle çok kuvvetli, edebî san'atlara fazla düşkündür. Fakat, bu, hislerini kuvvet ve samimiyetle ifade etmesine mani olmuyor. Şiirlerinde göze çarpan bedbinlik, felâketlerle geçen hayatının bir aksidir. Divanda pek güzel tuyuğlar da vardır. Sultan Murad'a yazdığı güneş redifli kasidesini, sonradan, Ahmet Paşa tanzir etmiştir. Gazelde darbı meseller iyradını iptida moda haline sokan bu şairin kıymetini, bütün tezkereciler itiraf ederler. Atayî kadar kıymesli bir san'atkar olmamakla beraber, Bursalı nakkaş SAFÎ de bu devrin unutulmayacak bir simasıdır. Hususî kütüphanemizdeki divanı, kendisine ve zamanına ait tarihî malumatı ihtiva ettiği gibi, onun şairlik derecesi hakkında da sarih bir fikir veriyor. Ömrünü ekseriye sefaletle

geçirmiş, borçtan kurtulmamış, Sultan Murad'a vezir Halil Paşa'ya vesair büyüklere ve zenginlere kasideler vermiş, bazan verdiği kasidelere caize alamamıştır. Bir kasidesinde "otuz yaşını geçtiği halde kimseden himaye görmediğini" anlatıyor: Kazasker Veliüddin efendiye verdiği kasidenin bir hapis hadisesiyle alâkadar olduğunu Sehi kaydeder. Şiirlerinde Enverî, Zahîr Faryabî, Kemal Hocendî'den hürmetle bahseder. Oldukça muvaffakiyetli rubaîleri bulunan bu şair, his, hayâl ve üslubundaki zarafet itibariyle Atayî ile mukayese edilmemekle beraber, ihmâl edilecek bir şahsiyet de değildir.

Bu devir şairleri arasında, Sultan Murad'a ve sonra İkinci Mehmed'e kasideler veren Bursalı Ulvî ile Halil Paşa namına Sînâme (Bibliothèque Nationale, Anc. f. t, 304) atlı mesnevîsi olan ve ayrıca musanna kasidelerine ve güzel gazellerine tesadüf olan İznıklı Hümamî'yi, Gelibolulu Ahmet Rumî'yi, Bektaşî şairi Baba Nedimî'yi, Sultan Murad'ın muharebelerini nazmen yazan Gelibolulu Zaifî'yi (Babinger, hiçbir tarihi eseri olmayan Ahmet Dâî'yi Osmanlı müverrihleri arasında zikrettiği halde, Zaifî'den hiç bahsetmez: Die Geshichtss der Osmanen und ihre Werke, 1927) zikredebiliriz. Yine bu devirde iştihara başlayarak Fatih Mehmet ve ikinci Beyazıt namlarına da eserler yazan CAMALÎ'den bahsetmek, eski tezkerecilerden başlayarak bu güne kadar devam eden bir yanlışlığı tashih için de zarurîdir: Çünkü, bütün menbalar, bu Camalî ile XIV. asır şairi Şeyhoğlu

Mustafa'yı birbirine karıştırmışlardır. Deny, İslâm Ansiklopedisi'ndeki Şeyhzade makalesinde bu yanlışlığı fark etmiş de, Camalî'nin şahsı ve eserleri hakkında malûmat elde edemediğinden meseleyi izah edememiştir. İkinci Murad namına 850 de Gülşen-i Uşşak (İstanbul Darülfünun kütüphanesi, Yıldız yazmaları arasında) Fatih namına da Humâ ve Humayûn mesnevîlerini yazan ve Miftahülfereç atlı bir diğer mesnevîsi (Hudâî kütüphanesi, Numero 120; Pertch, Berlin Türkçe kataloğu, S. 371), Miftahülfereç mukadeemesinde bahsettiği Fatih Sultan Mehmet namına sanayı-i edebiyeyi muhtevi bir manzumesi (Erisaletülacîbe fissanâyi' velbedayi' namı altında: Brown, Cambridge islâm yazmaları, 1900, S. 87, Brown bu eserin sahibi Cemalî fakih'in kim olduğunu tayin edememiştir) de elimizde bulunan bu şairin, gayet tasannu'lu kasideleri ve güzel gazelleri vardır. Edebî Hükümleri çok defa doğru olan Latîfî, onu, haklı olarak methetmekte, fakat şairlikteki kudreti nisbetinde şöhret kazanmadığını da söylemektedir. Bazı Bursa binalarında birtakım Türkçe manzum kitabeleri de olan (Tarih-i Osmanî Encümeni Mecmuası, N, 15) bu şair, XV inci asır mesnevîcileri arasında unutulmayacak bir siymadır. Naitlerinde, mesnevîlerinde ve gazellerinde Şeyhî ve Atayî tesiri görünür.

Bizzat kendileri de şair olan Fatih ve Beyazıt devirleri, Türk lisan ve edebiyatı için büyük bir inkişaf devri oldu: Anadolu'daki son Türkmen beyliklerinin kaldırılması şairler ve

âlimler için Osmanlı padişahının ve Osmanlı şehzadeleriyle Osmanlı ricalinin saraylarından başka sığınacak yer bırakmamıştı. İstanbul'un fethi, Trabzon İmparatorluğu'nun imhâsı, Karadeniz'in bir Osmanlı denizi haline getirilerek Osmanlı nüfusunun Kırım'da kendini göstermeye başlaması, Rumeli fütuhâtı, Osmanlı donanmasının Adalar Denizinde ve Akdenizde faaliyete başlaması, Akkoyunlular'ın büyük hükümdarı Uzun Hasan'ın kat'î mağlubiyete uğrayışı, Osmanlı İmparatorluğunu yalnız Yakın şarkın değil bütün Avrupa'nın büyük bir askerî ve siyasi kuvveti haline getirmişti. Bu fütuhât ile müteafık olarak, Türkleşme ve islâmlaşma hadisesi de mütemadi bir surette inkişaf ediyordu. Memlekete servet ve refah çoğalıyor, her tarafta camiler, medreseler, tekkeler yapılıyor, köprüler, yollar, kervansaraylar inşası suretiyle askerî ve ticarî münâkale vasıtaları temin olunuyordu. Bunun netiycesi olarak, Rumeli'de yeni kültür merkezleri vücuda geldiğini görüyoruz. Fatih, neşrettiği kanunlarla bütün imparatorluk müesseselerini yeni ihtiyaçlara göre tensik ettiği sırada, medreselerde bu inkişaftan müstefit olmuştu. Gerek medreseler, gerek tekkeler, bilhassa Bektaşilik gibi misyoner dervişlere malik hétérodoxe tarikatlar, bu islâmlaşmada büyük âmil olmuşlardır. Bir taraftan bu islâmlaşma hadisesini daha hızlandırmak, diğer taraftan Anadolu'daki mahallî beyliklere karşı beslenen rabıtayı kırmak, Rumeli'deki büyük askerî yollar ve sekalceyis noktasından mühim mevkileri emniyet altına almak için, devlet, daimi bir

iskân ve techir siyaseti takip ediyordu. Fatih, Rumeli Müslümanlarının camilere devamını temin için her tarafa emirler göndermek suretiyle, bu hususa ne kadar ehemmiyet verdiğini göstermişti.

Osmanlı sarayının şa'şaaası, memleketin her tarafındaki şairleri, âlimleri cezbediyordu. Fatih ve sadrâzamı Mahmut Paşa, âlimlere, şairlere mühim maaşlar tahsis etmek, onları daima meclislerinde bulundurmak, eserler yazdırmak ve tercüme ettirmek suretiyle edebî ve ilmî faaliyeti ehemmiyetle teşvik etmekte idiler: Necmî, Fenayî, Nuri, Aşkî, Hafî, Dâî, Duâyî, Kutsî, Kâtibî, Nahifî, Vâhidî ve daha bu gibi bir çok şairler ve musikişinaslar, verdikleri kasideler ve tanzim ettikleri besteler mukabilinde maaşlar alıyorlardı. Aşkî'nin yevmiye 100 akçe aldığını biliyoruz. Mehdî, Melihî, Bursalı Ahmet Paşa gibi daima Fatih'in meclisinde bulunan kıymetli şairler de vardı. Hayatî, Sarıca Kemal, Enverî gibi doğrudan doğruya Mahmut Paşa'nın himaye ettiği, Şahidî, Seyahî, La'lî, Haydar, Kandî, Sa'dî, ve şehzadenin hocası Tûrabî gibi şair şehzade Cem'in sarayına toplanmış şairler de bu devrin başlıca edebî simalarındandır. Şiir ve san'atla çok alâkadar olan İkinci Beyazıt ve oğulları da an'anayı devam ettirdikleri gibi, birçok vezirler, âlimler, devlet adamları da şiirler iştigâl ediyorlardı. Beyazıt devrinde otuzdan fazla şair, haznedan maaş alırdı. Tezkere-i şuaralarda ve sair tarihî membalarda, XV. asrın ikinci nüsündeki ilmî ve edebî faaliyet hakkında kâfi derecede

mâlumat olduğu gibi, bu devirde yazılmış muhtelif mahiyette yüzlerce eserler ve tercümelere mevcuttur; bundan dolayı, bu küçük hulâsada-evvelki meçhul devirler hakkında yaptığımız gibi- izahata girişmeyeceğiz. Yalnız edebî hayatın umumî inkişafını gösterebilmek için, başlıca edebî nevîler ve nevîlerin en mühim mümesilleri hakkında umumî malûmatla iktifa edeceğiz.

Fatih devrinin en büyük şairi BURSALI AHMET PAŞA'dır. Niyazî, Şeyhî, Atayî gibi üstadı Melihî (Melihî hakkında bakınız: Köprülüzade Fuat, Melihî, Yeni Mecmua, sayı 31, 1918) gibi eski üstadların kuvvetli tesiri altında kalmakla beraber, gazel ve bilhassa kaside nevîlerinde muasırlarına tefevvuk etmiş, zarif üslûbu, temiz lisanı, zengin hayali sayesinde Şeyhî'den sonra Türk şiirinin en büyük siması olarak telâkki edilmiştir. Resmî, Harirî, Kandî, Visalî, Konyalı Nizamî, Safî (Vezir Cezerî Kasım Paşa). Sultan Cem gibi o devir şairleri üzerinde Ahmet Paşa tesiri pek sarıh olduğu gibi, Necatî hatta Bakî gibi büyük üstadlar üzerinde ve XVI ıncı asrın bir çok şairlerinde bile bu tesire tesadüf olunur. Bütün tezkereciler, onun edebî kıymetini ve nüfuzunu teslim ederler. Mamafih, daha kendi hayatında bile İran şairlerinden fazla intihâlde bulunmakla ittihâm edilmiştir: İptida Cafer Çelebi tarafından tevcih edilen bu itiraza Lâtifî'de de tesadüf edilir. Arabî ve Farisî şiirler de yazmış olan Ahmet Paşa'nın şiirlerinde Selman Saveci, Kemal Hocendî, Kâtibi, Hafız, hatta Cami tesirleri, şüphesiz ki, mevcuttur; fakat

o devrin bütün Türk şairlerinde göze çarpan bu gibi tesirler Ahmet Paşa'yı büyük bir şair olarak tanımaktan bizi menedemez. Büyük şair Necatî'de başlayarak eski şair ve münekkitlerimizin büyük bir kısmı, onu bir üstad olarak kabul etmişlerdir. Riyazî tezkeresindeki bir kayıt, eğer doğru ise, onun şiirlerinin Hüseyin Baykara sarayında da maruf olduğunu ve, Camî tarafından takdir edildiğini göstermektedir. Mamafih, Riyazî'nin mübalağalı bir ifadesini bir hakikat gibi telâkkî ederek onu "osmanlı lirik şiirinin ve şiir lisanının messisi" telâkkî etmekte tamamiyle yanlıştır (İslâm Ansiklopedisi'nde Ahmet Paşa hakkındaki çok sathî makalede bu yanlışlık tekrar edilmiştir). Ahmet Paşa hakkındaki diğer yanlış bir fikir de, onun, Ali Şîr Nevaî tarafından İkinci Beyazıd'a gönderilen otuz gazeli hükümdarın emriyle tanzir ettikten sonra edebî şahsiyetinin teşekkül ettiği hakkındaki fikirdir. Hasan Çelebi tezkeresindeki yanlış bir müteleanın tenkitsizce kabulünden doğan ve Namık Kemal'den başlayarak: Nevaî'nin eserleri daha Fatih devrinde Türkiye'de şöhret kazanmış ve Ahmet Paşa da ona nazireler yazmıştı; fakat, Ahmet Paşa'nın edebî şahsiyetinin teşekkülüne Nevaî'nin hiçbir tesiri olmamıştır ve olamazdı da; Nevaî'nin şöhreti Türkiye'de yayıldığı zama, Ahmet Paşa'da memleketin büyük şairi olarak tanınmıştı (tavsilât için: Köprülüzade M. Fuat, Nevaî ve tesiri, Türkyurdu, numara 27, 1927). Ahmet Paşa'nın, İkinci Beyazıd'ın emriyle tedvin ettiği ve nüshaların çok tesadüf edilen divanında, hicivler, kıt'alar, ve

bilhassa pek güzel murabba'lar da mevcuttur. Son mısra'ları te-kerrür eden ve bestelenip terennüm edilmek için yazılan bu mu-rabbalar, daha sonraki asırlarda şarkı adını almıştır ki, Türk halk edebiyatındaki koşma şeklinin klâsik edebiyata uydurulmuş bir tarzıdır.

XV'inci asrın Ahmet Paşa'dan sonra yetişen en büyük şa-iri Necatî'dir. Kasidelerinden ziyade mersiyeleri ve gazelleriyle şöhret kazanan bu şairde, Ahmet Paşa tesiri hissedilir; fakat hayâlinin nezaketi, üslûbundaki tabîlik, hislerinin samimiliği ve derinliği, şiirlerinde darbimeseller kullanması ona büyük bir şöhret kazandırmıştır: İdris Bitlisî onu Husrev-i Rum diye telkip ettiği gibi, tezkereciler ve müverrihler de, Ahmet Paşa'dan sonra onu en büyük osmanlı şairi, saymakla ittifak etmişlerdir. Şah Ab-bas, Safevî'nin kitapları Sadıkî'nin onu meliküşşuarâ diye zikret-mesi de, şöhretinin devamına ve Türkiye haricinde de yayıldı-ğına bir delildi (Sadıkî ve tezkeresi hakkında bakınız: Petsch, Gotha kataloğu, numara L 68). XV – XVI'ncı asırlarsa Sun'î, Taliî, Şevkî, Rızaî, Üsküplü Zarî, Filibeli Sakî, Sehî, İznikli Kubrî, Virdî, Şaver, onunla münasebeti olan şaire Mihrî gibi birçok şairler üze-rinde Necatî tesiri pek barizdir; Selikî, Muûdî, Yetîmî, Rahmî gibi birçok mühim şairler ona nazireler söylemişler; gazellerini tah-mis ve tesdis etmişlerdir; Üsküplü İshak Çelebi, Suphî de onun takdirkârlarındandır. Tokatlı Vâlihi, Necatî taktikârlığını adetâ bir din haline getirmişti.

Necatî derecesinde büyük şöhret kazanmamış olmakla beraber, unutulmaması îcap eden kıymetli bir şair de MESİHÎ'dir. Divan'ı ve Şehrengiz'i ile muasırları arasında mühim bir mevki işgal eden Mesihî, canlı ve samimî aşk ve şarap şiirleri yazmış, eserlerinde mahallî hayatı az çok aksettirmiştir; şiirlerinde fazla yapmacıklar yoktur. Bazı kasidelerinin girizgâhları, bahar hakkındaki bir türküsü, tasvir hususundaki kudretini gösterebilir. Tâbiî gibi bazı mukalitleri olduğunu bildiğimiz bu şairin, Bakî üzerinde bile tesirini görürüz. Bununla beraber kendi zamanında, bilhassa Şehrengiz ile şöhret kazanmıştı. Mesihî'den sonra muhtelif şairler, kendi şehirlerinin güzelleri vafında o cins manzumeler yazmışsalar da, Âşık Çelebi, Mesihî'nin manzumesini taklidi imkânsız bir şaheser olarak tavsif etmektedir.

Daha XIV. asırdan beri inkişafını gördüğümüz mesnevî nevî bu devide mebzul mahsuller vermiştir; bu devirden birçok ahlâkî sofiyane büyük manzumeler, aşk hikâyeleri, manzum kronikler kalmıştır ki bunların bazıları edebiyat âleminde büyük bir şöhret kazanmıştır: Sofiyane eserler arasında Akşemseddin halifelerinden İbrahim Tennurî'nin Gülzar-ı Ma'nevî'si (vefatı 887), Abdürrahim Karahisarî'nin Vahdetnâme'si (865 de yazılmış; Pertsch, Berlin kataloğu, numara 375-376 da şairin ismi yoktur), 892 de Tebriz'de ölen meşhur halvetî şeyhi Aydınlı Ruşenî'nin mesnevîleri (külliyyatı hususî kütüphanemizde; Mevlânâ'ya karşı çok hürmetkâr olan bu şairin sofiyane gazelleri ve tuyuğları da

vardır), Diyarbakırlı Halilî'nin 876 da Iznık'ta yazdığı Firkatnâme'si (bunu sadece bir aşk hikâyesi zanneden tezkerecilerin fikri tamamen yanlıştır) sayılabilir. Ekseriyetle Acem mesnevîlerinden alınan bir çok aşk ve macera hikâyeleri arasında, bu devir sonunda AKŞEMSEDDİN HÂMDÎ'nin sonraki münekkitler tarafından bir şaheser addedilen ve halkın büyük rabetine mazhar olan Yusuf ve Zeliha'sı ÂHÎ'nin Husrev ve Şîrîn'i, REVANÎ'nin İşaretnâmesi, ve bilhassa CAFER ÇEL'BÎ'nin 899 da yazdığı Hevesnâme'sidir. Divanı ve münşeatiyle de maruf olan bu şairin Hevesnâme'si mevzuu itibariyle tamamen orijinal bir eser olup, içinde mahallî hayatı gösteren parçalar çoktur. Tertibi, üslubu, nazım tekniği itibariyle çok güzel olan bu eser, şairin büyük bir tasvir kudretine malik olduğunu göstermektedir; esasen Cafer Çelebi'nin bütün şiirlerinde hisden ziyade hayâl ve ifade kudreti göze çarpar.

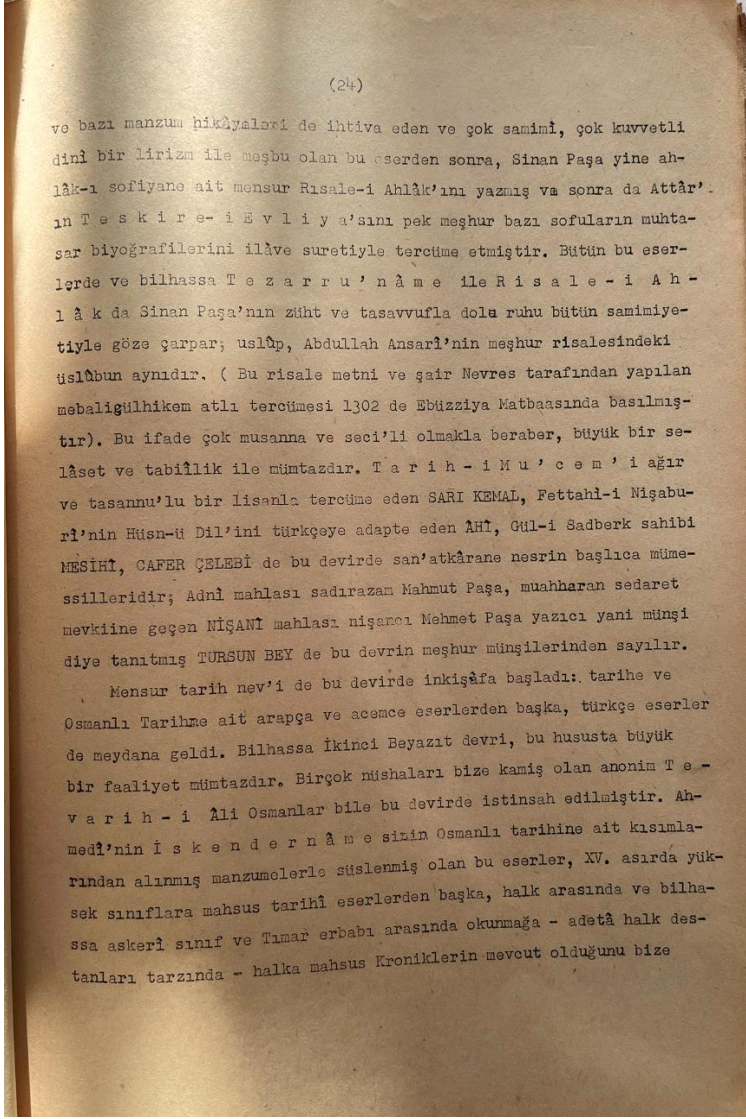
Bu asır sonlarında Hamse mevzuları da büyük bir rağbet kazanmıştır: BİHŞİTÎ'nin Vâmık-u Âzra, Yusuf ve Zeliha, Hüsnü Nigâr, Süheyl ve Nevbahar, Leylâ ve Mecnun mevzularında mürekkep hamesi, RIDVA'nın Hamse-Nizamî tercümesi, MAHVÎ'nin HATİFÎ'den tercüme ettiği Hüsrev ve Şirin ile Leylâ ile Mecnun'u, Edirneli ŞAHDÎ'nin Leylâ ve Mecnun'u SULTAN CEM'in Hurşit ve Ferahsad'ı bu faaliyetin mahsulleridir.

Bu devirde birçok manzum kronikler yazılmıştır; Fatih devri şairlerinden olup Galata'daki tekkesi gemiciler ve şairler mahlefi olan ve bahriye işlerinde, haritacılıkta mehareti bulunan ve sonradan İkinci Beyazıt namına divan tertip eden Sinoblu SAFAYÎ, Kemal Reis'in gazâları hakkında on bin beyitlik bir mesnevî yazmıştı; Edirneli SEBAYI, Koca Davut Paşa'nın Bosna sancak beyliğindeki gazâlarını, on beş bin beyitlik bir mesnevî ile terennüm etmişti; Mahmut Paşa müntesiblerinden SARI KEMAL, sair birtakım eserlerden başka, İkinci Beyazıt namına Selâtinname atlı manzum bir kronik tertip etmişti (yegâne nüshası İstanbul Darülfünun kütüphanesinde); yine Mahmut Paşa müntesiblerinden ENVERÎ, 869 da Mahmut Paşa namına Düsturnâme atlı manzum bir vakayinâme yazmıştır ki, osmanlı ve bilhassa Aydınoğulları tarihi için fevkalâde ehemmiyetlidir (Türk Tarih Encümeni külliyyatı, sayı 15). ENVERÎ bu eserinde, evvelce Fatih namına Teferrüçname atlı bir eser daha yazmış olduğunu da zikrediyor. Pirzerinli SUZÎ'nin Mihaloğlu Ali bey'in gazâları hakkında yazdığı on beş bin beyitlik vakayinâme de bu devir mahsullerindedir. Silâhşörnâme'si Süleymannâmes'i ve daha birçok eserleriyle şöhret kazanmış olan UZUN FİRDEVSÎ'nin İkinci Beyazıt namına yazdığı Kutupname atlı Midilli adası harbine ait mesnevîsi de unutulmamak icap eder; muhtelif yazmaları olan bu eser, şiir itibariyle kıymetinden ziyade, ihtiva ettiği tarihî tavsilat noktasından dikkate şayandır. Süleymanname

mukaddemesinde verdiği malûmata göre Idincik zaimi Hacı Kenek beyin oğlu olup 857 de doğmuş, şair Melihî'den aruz okumuş ve Molla İlhâî'den de istifade etmiştir. Bayağı bir şair olmasına rağmen, eserlerinin çokluğuyla şöhret kazanmıştır.

Bu devirde nesrin müellif nevîlerinin de kuvvetle inkişafına şahit oluyoruz: Ekser tercümelerde ve halka mahsus eserlerde kullanılan sade neşirden başka, san'natkârane nesir de ehemmiyet alıyor ki, bunun parlak bir mümessili olarak- ehemmiyeti son münekkitler tarafından da teslim olunan – Tazarru'nâme sahibi SİNAN PAŞA'yı gösterebiliriz. Muhtelif eserleri varsa da, ona Türk edebiyatındaki mevkinin temin eden, Tazarru'nâme'siyle Risale-i Ahlâk'ı ve Tezkiretül'evliyâ'sıdır. Sinan Paşa, Tazarru'nâme'yi hayatının sonlarına doğru, mütalaa ve tedristen artan boş zamanlarında üç dört ay içinde yazdığını söylüyor (Babinger'in İslâm Ansiklopedisi'ndeki makalesinde bu eseri maarif-i Sinan ismi altında zikretmesi yanlış olduğu gibi Ebuziya Tevfik Bey'in Tazarr'nâme'den bazı parçaları iltikaten bastırıldığı Tazarru'-at-ı Sinan Paşa namı altındaki risaleyi de müstakil bir eser addetmesi de tamamen esassızdır). Arada manzum parçaları, ve bazı manzum hikâyeleri de ihtiva eden ve çok samimi, çok kuvvetli dinî bir lirizm ile meşbu olan bu eserden sonra, Sinan Paşa yine ahlâk-ı sofiyane ait mensur Risale-i Ahlâk'ını yazmış ve sonra da Attâr'ın Teskire-i Evliya'sını pek meşhur bazı sofuların muhtasar biyografilerini ilave suretiyle

tercüme etmiştir. Bütün bu eserlerde ve bilhassa Tazarru'nâme ile Risale-i Ahlâk da Sinan Paşa'nın züht ve tasavvufu dolu ruhu bütün samimiyetiyle göze çarpar; uslûp, Abdullah Ansarî'nin meşhur risalesindeki üslûbun aynıdır (Bir risale metni ve şair Nevres tarafından yapılan mebaligülhikem atlı tercümesi 1302 de Ebüziyya Matbaasında basılmıştır). Bu ifade çok musanna ve seci'li olmakla beraber, büyük bir selâset ve tabîlik ile mümtazdır. Tarih-i Mu'cem'i ağır ve tasannu'lu bir lisanla tercüme eden SARI KEMAL, Fettahi-i Nişaburî'nin Hüsn-ü Dil'ini Türkçeye adapte eden ÂHÎ, Gül-i Sadberk sahibi MESİHÎ, CAFER ÇELEBÎ de bu devirde san'atkârane nesrin başlıca mümessilleridir; Adnî mahlası sadrazam Mahmut Paşa, muhharan sedaret mevkiine geçen NİŞANÎ mahlası nişancı Mehmet Paşa yazıcı yani münşi diye tanıtılmış TURSUN BEY de bu devrin meşhur münşilerinden sayılır.

Resim 6: Eserin orijinal sayfası.

Mensur tarih nev'i de bu devirde inkişafa başladı: tarihe ve Osmanlı Tarihine ait Arapça ve Acemce eserlerde başka, Türkçe eserler de meydana geldi. Bilhassa İkinci Beyazıt devri,

bu hususta büyük bir faaliyet mümtazdır. Birçok nüshaları bize kalmış olan anonim Tevarih-i Âli Osmanlar bile bu devirde istinsah edilmiştir. Ahmedî'nin İskendernâme'sinin Osmanlı tarihine ait kısımlarından alınmış manzumelerle süslenmiş olan bu eserler, XV. asırda yüksek sınıflara mahsus tarihî eserlerden başka, halk arasında ve bilhassa askerî sınıf ve Tımar erbabu arasında okunmağa – adetâ halk destanları tarzında- halka mahsus Kroniklerin mevcut olduğunu bize anlatmaktadır: bu devir eserlerinden AŞIK PAŞA ZADE diye meşhur Derviş Ahmet Aşıkî'nin eseri, ORUÇ BEY'in tarihî, üslûp itibariyle bu anonimlerden farksızdır. Halbuki Tursun Bey'in Ebülfeth-i, BEYATÎ'nin Cam-ı Cem-ayîni gibi eserler, yüksek bir sınıfa mahsus olarak yazıldığı için, gerek tertip, gerek üslûp itibariyle ilk kısım eserlerden tamamıyla ayrıdır.

YAZICIOĞLU ALİ İkinci Murat devrindeki Türkçe Selçuknâme'sinde Ravendî'yi ihtisar ve İbni Bibi Selçuknâmesini aynen tercüme ve ona ilhak ederek 679 dan sonraki vekaii de muhtasaran yazıp ilâve suretiyle bu ikinci kısım eserlere adetâ bir numune oldu. Fakat, bilhassa Tursun Bey, galiba münşilik kudretini göstermek için, gayet ağır külfetli bir lisanla yazmış, bir vakayinâmeden ziyade sırf edebî bir mahsul vücude getirmek istemiştir. KÂTİP ŞEVKÎ'nin ve BİHİŞTÎ'nin Osmanlı tarihleriyle, NEŞRÎ'nin -sonradan epey şöhret kazanan- tarihi de u devir mahsullerindedir. Meşhur münşi Cafer Çelebinin İstanbul

Fetihnâmesinde tarihî bir eserden ziyade süslü bir inşa numunesidir. Vassaf'ın ve Hoca Cihan'ın eserleri gibi Acem nesrinin en külfetli en ağır numunelerini teklif ederek Arap ve Acem edebiyatlarına ve islâmî ilimlere vukuflarını göstermek isteyen bu münşilerin, müteakip asırlarda da birçok muakkipleri gelmiş ve bu "Tasannu" merakı Türk nesrinin tabîi dehasını asırlarca ihlâl etmiştir. Bereket versinki, tatbiki çok müşkil ve zahmetli olan bu usûl, mahdut şahıslara ve hattâ onların bile mahdut eserlerine münhasır kaldı. Bu devrin tabîi ve güzel nesrine bir misal olarak Deli Lûtfî'nin bir risalesini gösterebiliriz ki, Türkiye'de mensur olarak yazılmış en eski mezahî eserlerden biridir (0. Rescher, *Orientalistische Miscellen*, 11, 1927, S. 40-43). Burada neşredilen metnin, XV. asrın meşhur âlimlerinden olup düşmanları tarafından küfr ile itham edilerek katlettirilen meşhur Deli Lûtfiye'ye ait olduğunu meydana koymuştuk (*Hayat Mecmuası*, Sayı 100, 1928). Mevzu pek basittir: o devir müderrislerinden Uslu lâkabıyla maruf bir müderris, Edirne'deki Muradiye medresesinin başka birine verileceğini haber alınca vezirlere gelip şikâyet ediyor; vezirler de ona cevap veriyorlar. Uslu kelimesinin sırpça'da eşek manasına gelen bir kelime ile müşabeheti üzerine istinat eden bu risale, baştan başa eşeğe ait telmihler, darbimeseller, galisizmlerle dolu olarak gayet zarifane yazılmıştır; lisan çok sade ve tabîidir. XVI – XVII. Asırlarda bu cins mezahî eserlerin pek ziyade çoğaldığını göreceğiz.

Anadolu Türkçesi, bu asır zarfında da, Mısır ve Suriye'de bir takım mahsuller vücade getirdi ki, bu tabloyu tamamlamak için onlardan da kısaca bahse mecburuz: Memlûkler devletinin başına geçen Çerkes cinsinden Memlûk sultanları, lisan ve kültür itibariyle esasen Türkleşmişlerdi; ve Türkçe konuşuyorlardı. Bundan dolayı, Türk Memlûk Sultanları gibi, onlar da Türkçeyi himaye ettiler; ve zamanlarında gerek Şark Türkçesiyle gerek Anadolu Türkçesiyle eserler yazıldı. Bu ikinci kısım eserlerden Müverrih AYNÎ'nin Emir Tatar emriyle yaptığı Kudûrî tercümesi, bir aralık İkinci Beyazıd'a sefaretle gönderilen Ayıntaplı İBRAHİM BİN BALÎ'nin 893' te Kayıtbay namına yazdığı manzum Hikmetnâme atlı mesnevîsiyle KANSUG'RÎ'nin Türkçe şiirleri, Diyarbekir'li ŞERİF atlı bir şairin 903 te Kansugori namına yazdığı Şehnâme tercümesi (yazmaları British Müzeum, Upsala kütüphaneleriyle Petersburg Şark lisanları Enstitüsünde; tam bir nüsha Nevşehir de İbrahim Paşa kütüphanesinde; nakıs bir nüsha İstanbul'da Millet kütüphanesinde) malumdur; XVI. asır Osmanlı şairlerinden Eyyubî, Kansu'nun her beyit için Şerif'e bir dînar verdiğini zikreder. Avrupa ve İstanbul kütüphanelerinde müteaddit yazmaları olan Kitab-ı Güzîde (Rieu, 249) eski şark Türkçesinden Anadolu Türkçesine nakledilmiş bir eserdir ki, bunun sahibi Mehmet bin Bali'nin yukarıda zikrettiğimiz İbrahim bin Bali'den başka biri olmadığını zannediyorum. Bunlardan başka Emir Alâeddin Mengli Boğa ile (vefatı, 836)i Emir

Seyfeddin Tengri Bermiş (vefatı 852) in Türkçeye şiirleri olduğunu ve hattâ bu sonuncunun kudreti şairanesiyle büyük Anadolu şairi Şeyhî'yi aciz bıraktığını biliyorsak da, eserleri meydana olmadığından hangi Türk lehçesiyle yazdıklarını söyleyemeyiz. Kansu'nun Sultan Selim'e gönderdiği Türkçe bir mektup, Memlûklerin resmî muharebelerinde Anadolu Türkçesinin de kullanıldığı kat'iyetle göstermektedir U bu metnin Halil Ethem Bey tarafından neşr ve tetkik edilmiştir, Türk Tarih Encümeni Mecmuası, 19 (96), 1928). XIV-XV. asırlarda Mısır ve Suriye'de istinsah edilmiş hattâ hükümdarların kütüphaneleri için nefis bir surette yazdırılmış Anadolu eserlerine tesadüf olunması da Mısır ve Anadolu Türkleri arasındaki sıkı kültür münasebetlerinde bir delildir.

Bütün bu îzahat gösteriyor ki, XV. asırda, nesirde olsun nazımda olsun, İran edebiyatı tesiri mütemadi surette artmış, Osmanlı şair ve nasirleri Acem modellerinin daha çok muvaffakiyetle taklide çalışmışlardır. Bu modanın tesiriyle, şairlerimizin Farisî eserler, Acem şairlerine karşı nazireler yazdıklarını, bazı Arapça eserlerin Anadolu'da Farisîye tercüme edildiğini, Fatih'in, Osmanlı Şehnâmesi'ni Anadolu şair Şehdî'ye Farisî yazdırdığını, İkinci Beyazıd'ın Osmanlı tarihini – Türkçe şiirleri de bulunan- İdris Bitlisî'ye Farisî olarak tertip ettirdiğini görüyoruz. Bu devirde Irak, Azerbaycan, İran, Horasan'dan birçok şair ve âlimlerin Osmanlı saraylarına gelmeleri, ve büyük hizmet ve

itibara mazhar olmaları da bu modanın bir neticesidir. Bu moda-
nın ne kadar kuvvetli olduğunu Türkçe ve Farisî divanları olan
Tokatlı Lâli'nin bir hadisesi anlatabilir: Kendisini İran'dan gel-
miş gibi göstererek Fatih'in büyük lütuf ve ikramlarına nail olan
ve kendisine bir tekkede verilen bu şairin Tokatlı Türk olduğu
anlaşıncı, tekkesi elinden alınmış ve hiç îtibarı kalmamıştı. Ge-
rek onun gerek Mesihî gibi birtakım şairlerin Arabistan ve Ace-
mistan'dan gelenlere fazla iltifat gösterilmesi hakkında şikâyet
yollu bazı şiirleri vardır. Şarktan gelen ve mühim bir kısımda
neslen Türk olan bu şairler arasında, Türkçe ve Farisî şiirlerden
mürekkep divanı da elimizde bulunan (bir nüshası İstanbul Mü-
zesi, diğeri Türk Tarih Encümeni kütüphanelerinde) HÂMİDÎ
bilhassa dikkate şayandır: Mûnisî atlı bir şairin oğlu olup 837 te
doğan ve iptida Şirvanşahlar sarayına intisap eden bu şair iptida
Kastamonu Emiri İsmail Beyin sonra da 864 te Fatih'in sarayına
gelerek büyük iltifatlara mazhar olmuş, hükümdara ve ümeraya
kasideler söylemiş, kitapları yazmış, fakat nail olduğu iltifat bir-
çoklarının hasedini celbettiğinden nihayet Bursa'da yerleşmiş ve
Beyazıt devrinde orada ölmüştür. Bu devrin siyasî ve içtimaî ta-
rihi için divanı çok mühim bir vesikadır. Mamafih, Akkoyun-
lar'ın yıkılması ve Safevîler'in teessüsü üzerine o havalîdeki bir-
çok sünnî şairlerin Türkiye'ye gelmesi bilhassa XVI. asırda olmuş-
tur. Fatih ve Beyazıt devirlerinde İstanbul sarayı, Herat sarayıyla
ve Uzun Hasan harbinden sonra Akkoyunlu sarayıyla çok dostça

münasebetlerde bulunuyordu; İslâm şark ve bilhassa Türk memleketleriyle ve hattâ Hint saraylarıyla Anadolu arasında fikrî ve edebî rabıtlar hiç eksik değildi; bu iki hükümdar başka memleketlerdeki meşhur şair ve âlimleri kendi saraylarına getirmek kabîl olmazsa, onlara hediyeler ve caizeler yollamak, mektuplaşmak suretiyle Türk-İslâm dünyasındaki manevî nüfuzlarını çoğaltmağa çalışırlardı. Fatih'in ve Mahmut Paşa'nın Hoca Cihanla, Camî ile, Celâl Devvanî ile muharebeleri malûmdur. Hoca Cihan'ın damadı Emir Seyyit İshaki Mısırdan İstanbul'la geldiği zaman ona gösterilen hüznü kabulü, Fatih'in huzuruna girip el öptüğünü, Hamidî divanından öğreniyoruz. İkinci Beyazıt da babası gibi Camî ile muhaberede bulunur, ona senevî bin altın gönderdi (tafsîlât için: İran edebiyatı Tarihi, C. 3, 422-423). Alişîr Nevaî'nin şöhreti bu asır sonlarında bütün Türkiye'de yazılmış, eserleri sarayda ve edebî mahfillerde büyük bir rağbet kazanmıştı; Nevaî divanında Osmanlı hükümdarının kendisine bir hediyeler gönderdiğinden bahis vardır. Bu devirden başlayarak birçok şairlerimizin onu tanzir ettiklerini görüyoruz ki, bu cereyan, müteakip asırda büsbütün kuvvetlenmiş, hattâ Çağatay lehçesiyle Nevaî'ye nazariyeler yazmak moda olmuş, ve bu moda Tazminat'a kadar kuvvetle devam etmiştir. Esasen XV. asırda, daha evvelki asırlarda olduğu gibi, Anadolu ile diğer Türk memleketleri arasındaki kültür münasebetlerinin devam ettiğini, hattâ Uygur harflerinin bile yüksek sınıf arasında büsbütün

unutulmadığını biliyoruz: İkinci Beyazıt'a Uygur harflerini öğretmek için yazılmış bir risale millet kütüphanesinde mevcut olduğu gibi, 884 de İstanbul'da Uygur harfleriyle yazılmış bir Hitabetül Hakayık nüshası da mevcuttur.

Nesirde ve nazımda Acem tesirinin mütemadi surette artması, bilhassa aruz veznine Türk kelimelerinden daha iyi uyan Arap ve Acem kelime ve terkiplerinin çoğalması, bu devir sonlarında buna karşı bir aksülâmel vücade gelmesini de ihtiyaç ett: Aruz vezniyle fakat içinde yabancı kelime ve terkipler bulunmayarak, saf halkdiliyle, halk dilindeki macazları, cinasları, darbimeselleri, tâbirleri kullanarak şiir yazmak cereyanının ilk mümessili olarak Aydınlı VİSALÎ'yi gösterebiliriz. Şairlerin Türk-i Basit dedikleri bu cereyan XVI. asırda daha mühim mümesiller yetiştirdiğini, fakat muhtelif âlimler tesiriyle bu cereyanın bir türlü kuvvetlenmediğini aşağıda anlatacağız.

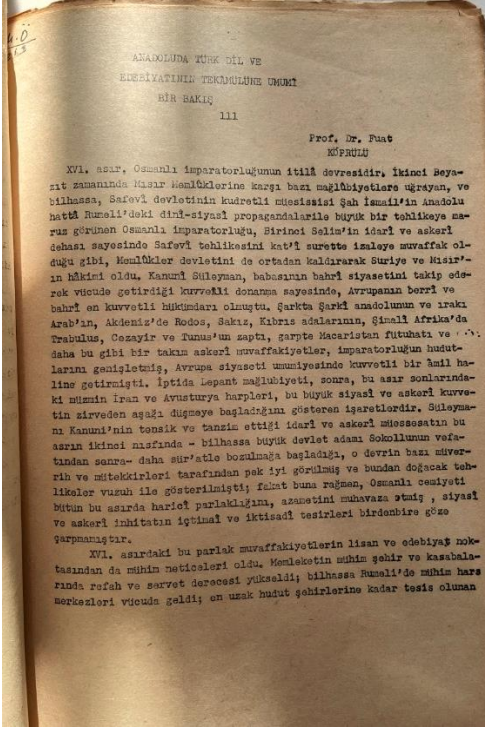
Bu asrın edebî tablosunu tamamlamak için, halk edebiyatı hakkında da kısaca îzahat verelim: XIII-XIV. asırlarda olduğu gibi, bu asırda da Anadolu'da ve Rumeli'de halk arasında, orduda, Serhad kalelerinde, ellerinde sazlarıyla gezen Ozanlar vardı. Germiyanogullarının Osmanlı Padişahlarının saraylarında bile bunların mevcudiyetini, tarihî menbalardan anlıyoruz. Şirvanşahların sarayında da ozanların mevcudiyetini biliyoruz. Mamafih, klâsik şairler yanında bunlar alelâde birer çalgıcı

mahiyetinde kalmışlar, saraylardaki eski ehemmiyetlerini kaybetmişlerdir. Fakat geniş halk kitlesi arasında bunların ehemmiyeti ve rolleri hiç değişmemiştir: Eski Oğuz an'anelerini KOBUZ'larıyla terennüm ediyorlar, yeni hadiseler için türküler, destanlar, tertip eyliyorlar, halk toplantılarında onları okuyorlardı. Bu asırda saraylarda ve halk arasında Kıssahanlar'ın vücudunu de görüyoruz ki, bunlara ŞEHNAMEHAN veya MEDDAHAN adı da verilir. Bunlar, saraylarda veya halk toplantılarında Battalname, Salsâlname, Hamzanâme, Süleymannâme, Ebû Müslim kıssası gibi islâm hikâyeleri, yahut, Şehnâmeden alınmış nakil ve hikâyeye ederlerdi. Doğrudan doğruya şehir hayatının yaratmış olduğu bu Kıssahanmeddah sınıfı, yukarıdaki mevzulardan başka, mahallî hayattan hergünki hadiselerden alınmış – bazen çok açık, müstehcen- hikâyelerde nakil ederlerdi. Hikâyeleri anlatırken, taklitlerle yaparlardı. Bu meddahlar, klâsik şairler tarafından daima tezyif ve hakaretle görülmüştür. Kıssahan-Meddah'lar tarafından nakledilen mahallî hikâyelerden bu asra ait hiçbir mahsul bize intikal edememiştir. Karagöz tiyatrosunun da bu asırda yayılmış olduğu tahmin olunabilir. Bu asırdan kalma bazı türkü parçalarını eski menbalarda tesadüf olunuyor. Dede Korkut hikâyeleri ve Oğuz edebî an'aneleri de, göçebe Türkler arasında, Kastamonu ve Bolu taraflarında, bilhassa Şarkî Anadolu'da kuvvetini muhafaza etmekte idi.

ANADOLUDA TÜRK DİL VE EDEBİYATININ TEKÂMÜLÜNE UMUMÎ BİR BAKIŞ

XVI. ASIR

XVI. asır, Osmanlı imparatorluğunun itilâ devresidir. İkinci Beyazıt zamanında Mısır Memlûklerine karşı bazı mağlûbiyetlere uğrayan, ve bilhassa, Safevî devletinin kudretli müessesisi Şah İsmail'in Anadolu hattâ Rumeli'deki dinî-siyasî propagandalarile büyük bir tehlikeye maruz görünen Osmanlı impa-

Resim 7: Üçüncü bölüm başlangıç sayfası.

nın bahrî siyasetini takip ederek vücade getirdiği kuvvetli

ratorluğu, Birinci Selim'in idarî ve askerî dehası sayesinde Safevî tehlikesini kat'î surette izaleye muvaffak olduğu gibi, Memlûkler devletini de ortadan kaldırarak Suriye ve Mısır'ın hâkimi oldu. Kanunî Süleyman, babası-

donanma sayesinde, Avrupanın berrî ve bahrî en kuvvetli hükümdarı olmuştu. Şarkta Şarkî Anadolunun ve ırakı Arab'ın, Akdeniz'de Rodos, Sakız, Kıbrıs adalarının, Şimalî Afrika'da Trablus, Cezayir ve Tunus'un zaptı, garpte Macaristan fütuhâtı ve daha bu gibi bir takım askerî muvaffakiyetler, imparatorluğun hudutlarını genişletmiş, Avrupa siyaseti umumiyesinde kuvvetli bir âmil haline getirmişti. İptida Lepant mağlubiyeti, sonra, bu asır sonlarındaki müzmin İran ve Avusturya harpleri, bu büyük siyasî ve askerî kuvvetin zirveden aşağı düşmeye başladığını gösteren işaretlerdir. Süleyman Kanuni'nin tensik ve tanzim ettiği idarî ve askerî müessesatın bu asrın ikinci nüsünde -bilhassa büyük devlet adamı Sokollunun vefatından sonra- daha sür'atle bozulmağa başladığı, o devrin bazı müverrih ve mütekkirleri tarafından pek iyi görülmüş ve bundan doğacak tehlikeler vuzuh ile gösterilmişti; fakat buna rağmen, Osmanlı cemiyeti bütün bu asırda haricî parlaklığını, azametini muhavaza etmiş, siyasî ve askerî inhitatın içtimaî ve iktisadî tesirleri birdenbire göze çarpmamıştır.

XVI. asırdaki bu parlak muvaffakiyetlerin lisan ve edebiyat noktasından da mühim neticeleri oldu. Memleketin mühim şehir ve kasabalarında refah ve servet derecesi yükseldi; bilhassa Rumeli'de mühim hars merkezleri vücuda geldi; en uzak hudut şehirlerine kadar tesis olunan ilk mektepler, tekkeler ve medreseler, İslâm dinini ve Türk lisanını şehirlerdeki yerli halk

arasında oldukça muvaffak oldu. İmparatorluk, bütün gayretini Rumeli merkezlerine sarf ettiği için, bu asırda Rumeli'de birçok şairler yetiştiğini görüyoruz. Türkçe ile, Rumca, Sıprça, Bulgarca arasındaki mütekâbil tesirlerde, bilhassa bu asırda kuvvetlenmiştir. Şarkî Anadolu'nun ve Irakı Arabın Osmanlı hâkimiyeti siyasetine girmesi de, bilhassa bu asırda evvelce Azerî Türk lehçesini kullanan bu havali şairlerinin, İstanbul sarayının manevi nüfuzu altına, esasen pek az farklı olan Osmanlı lehçesini kullanmalarına sebebiyet verdi. İmparatorluğun bir cüz'ü olan Kırım'da da yavaş yavaş Osmanlı kültürünün kuvvetlendiğini, eskiden beri orada yerleşmiş olan edebî şark Türkçesi yerine Osmanlı lehçesinin edebî lisan olarak yerleştiğini görüyoruz. Kırım hanlarından Devlet Giray ve bilhassa Gazi Giray, Osmanlı lehçesiyle şiirler yazdıkları gibi, Kırım şehirlerinden ve bilhassa ke'enden bir takım şairler yetişmiş, Kırım hanlarının sarayında Osmanlı şair ve münşirleri büyük bir rağbet görmüştür. Sahip Giray'ın şark Türkçesiyle yazılmış eski bir Cüncüme Sultan hikâyesini 955 te Osmanlı Türkçesine naklettirmesi manidar bir hadisedir (İlk mutasavvıflar, 197). Bazı şiirlerinde Fuzulî ve Nevâî tesiri göze çarpan Gazayî mahlâslı Gazi Giray, serbest ve cenkçi tabiatını gösteren çok samimî bir takım gazelleriyle edebiyat tarihinde hususî bir takım gazelleriyle edebiyat tarihinde hususî bir mevki ihrazına lâyıktır. Kâtibî Cezbî, defterdarı Bağdatlı Zihni, Kefeli Feyzî onun himaye ettiklerindedir.

Kendisiyle muasır olan başlıca Osmanlı şairleriyle daima muhaberede bulunmuş. Neslen ekseriyetiyle Türk olan kürt derebeyleri arasında da, bu devirde, Osmanlı lehçesiyle şiirler yazmak moda olmuştur. İmparatorluğun Türk olmayan memleketlerinde yetişmiş münevver sınıf, idarede mühim bir mevki alabilmek için mutlaka Türkçe öğreniyordu. İstanbul sarayının ihtişamı, yalnız imparatorluk memleketlerinde değil, harıçteki Türk ve İslam memleketlerinden birçok âlim ve şairlerin İstanbul'a gelmesini mucip oluyordu.

Filhakika bu asırdaki Osmanlı padişahları, şehzadeler, hemen bilâistisna, şair, ilim ve hamisi idiler. Devlet ricali de bu yolda onlara peyrev olmayı bir vazife biliyorlardı. Diğer kardeşleri gibi şair olan ve Farisî divanından başka Türkçe ve Çağatayca şiirleri de olan Birinci Selim (onun Türkçe şiirleri olmadığı hakkında bazı teskerelerde bile tesadüf edilen iddialar yanlış) ülemayı ve şairleri taltif eder, yanında daima şair ve âlimler bulundurur, hattâ harbe gidip gelirken yollarda kitaplarda tercüme ettirirdi. Muhibbî mahlâsiyle yazdığı -pek kıymetli olmayan şiirlerden mürekkep divanı olan Süleymanı Kanunî de şairleri ve âlimleri himaye ediyor, birçok kitaplar tercüme ettiriyordu; büyük şair Bakî'nin liyakatını daha ilk eserlerini görür görmez anlayarak himaye etmiş olmasını saltanatının en büyük zevklerinden biri addettiğini söyleyen bu hükümdarın, yüksek bir edebî zevke malik olduğu Onun nüfuzlu veziri İBRAHİM PAŞA

da hem şair ve hem şairler hamisi idi; büyük şair Hayalî, Lâmiî, Rahmî onun başlıca mahmullerindendi. Bu devirde birçok şairler hazineden maaş alıyorlardı; muhharan Ayas paşa'nın sedaretiinde İbrahim Paşa mensuplarının bu maaşları, Mamafih, İkinci Selim, Üçüncü Murat, Üçüncü Mehmet zamanlarında gerek hükümdarlar, gerek devlet ricali, şairleri, müellifleri teşfik ve taltiften geri kalmıyorlardı. Bu an'ane, hükümdarlığın zarurî icabetinde bulunuyordu. İşte XVI. asırda, devletin askerî muvaffakiyeti ve memleketin iktisadî refahile hemahenk olarak, Anadolu ve Rumeli'nin muhtelif merkezlerinde birçok şairler, müellifler, mütercimler yetişmiştir; ve Anadolu Türkçesi büyük bir imparatorluğun ilim ve san'at lisanı olarak – o sırada büyük siymalar yetiştirmekte pek hasis olan- Arap ve Acem kültürleriyle rekabete, hem de büyük bir muvaffakiyetle, muvaffak olmuştur.

XVI. asırda Türk edebiyatı üzerinde Camî ile Nevaînin de kuvvetli tesirleri göze çarpar: İran edebiyatının yetiştirdiği büyük klâsiklerin sonu olan Camî'nin birçok eserleri bu asırda Türkçeye tercüme edilmiş, bilhassa mesnevîleri Türk mesnevîcilerine örnek olmuştur. Nevaî'ye gelince, bu büyük Türk-Çağatay şairi edebî mahfellerde büyük bir nüfuz kazanmış, birçok eserleri tercüme ve taklit edilmiş, ve onun nüfuzu altında Çağatayca şiirleri yazmak Türkiyede moda olmuştur. Bu asırda, birinci Selimden başlayarak, Hafız Acem, Niyazî, Sâni, Azmî, Salahî, Kürt

Şükrü, Hazanî gibi bir takım şairler Nevaî'ye Çağatayca nazireler söylemişler, mesnevicilerde onun mesnevilerinden istifade ettikleri için, eserlerinin mukaddimelerinde ondan hürmetle bahsetmişlerdir; Camî'nin birçok eserlerini tercüme ve sair birçok eserleri de telif ettiği için Cami-Rum lâkabıyla Lâmiî, Ferhatnâmesini Nevayî'nin mesnevisinden Muhtelif sebeplerle İran ve Horasan'dan Türkiye'ye gelen şairler de, Nevaî'nin şöhretinin yaymak hususunda müesir olmuşlardır. Bunlardan Cemilî'nin Sultan Süleyman ve İbrahim Paşa namlarına tertip ettiği Çağatayca divan hemen baştan başa Nevaî nazireleriyle doludur (Topkapı müzesi kütüphanesinde, 755 numarada).

Bir melce ve himaye bulmak için Osmanlı sarayına gelen bu şarklı Türk şairlerde, Azeri lehçesiyle yazan Deregzin'li Bidarî, Sehabî, Şahiî, Şarkî, Mesihî Şarkî, Ankayı-Şirazî, Tebrizli Penahi, Meşrebî Hemedanî, yine Safevîlerden kaçıp gelen Mehmet Kazvinî, Mirza Mahmut, Molla Merhumu Mervî gibi şair müellifleri zikredebiliriz. Fakat bunlar arasında en bariz edebî şahsiyete malik olanlar, Şah İsmail'den kaçıp gelen Şahî ile iptida Akkoyunlu hükümdarı Sultan Yakup'un şairlerinden iken muharenen İsmaili Safavî'ye intisap ederek Maliküşşüera unvanını kazanan ve nihayet, bilmediğimiz bir sebeple, İstanbula gelen Habîbî'dir. Hurufî olduğu şiirlerinden anlaşılan Habîbî Azerî edebiyatının Fuzulî'den evvel yetişen en kudretli şairdir ki, tesiri Fuzulî'den evvel yetişen en kudretli şairdir ki, tesiri Fuzulî

üzerinde de görülmektedir. Sofiyane, fakat sade ve samimî şiirlerini Osmanlı tezkerecileri de takdirden geri durmamıştır (Habibî hakkında bakınız: Köprülüzade Fuat, Edebiyat fakültesi mecmuası, cilt VIII, sayı (). Bu Azerî şairlerinden bazıları, bilhassa Türkiye'de uzun müddet kalanlar, esasen edebî Azerî lehçesinden pek farklı olmayan Osmanlı lehçesile de yazmışlardır ki, bazı tezkerelerde yanlış olarak Nevaî divanını iptida Türkiye'ye getirdiği kaydolunan Basirî işte bunlardandır.

Esasen XVI. asırda, İstanbul saraiyle Safevîler, Şeybanîler, hattâ Hindistandaki Babürîler sarayları arasında kültür münasebeti hiç eksik olmamış, bir sahadaki edebî cereyanlar diğer sahalarda da meçhul kalmamıştır; şair Nihalî'nin Ekber Şah kasideler gönderdiği, Şah Tahmasın Osmanlı şairlerinden Hayalî ve Rahmî'yi takdir ettiği, Safevî tezkerecisi Sadıkî'nin Bakî ile şahsen tanıştığı gibi o devir Osmanlı şairlerinin eserlerine de bigâne olmadığı, Süleyman Kanunile Şah Tahmasın birbirlerine karşı söyledikleri nazireler, hülâsa, bu münasebatı gösterecek bu gibi deliller eksik değildir. Kâtibî mahlâsile denizciliğe ait sade, güzel şiirler ve bazı eserler yazmış olan Seyyid Ali Reis Hint denizlerindeki muvaffakiyetsiz teşebbüsünden sonra, karadan memleketine avdet teşebbüsünde bulunduğu sırada, Hint saraylarında Nevaî taklidi şiirler tanzim ederek mazharı takdir olmuş, tekellüm Lehçeleri Azerî Türkçesi olduğu halde Herat sarayını eski edebî an'anesini takiben edebî dil olarak Çağatayca kullanan

Horasan münevverleri arasında sonra Safevîler sarayında, Osmanlı lehçesiyle yazdığı şiirler de zevkle okunmuştu.

Edebî hayat memleketin büyük şehirlerinde, Bağdat, Diyarıbekir, Konya, Kastamonu, Bursa, Edirne, Yenice Vardar, Üsküp gibi eski kültür merkezlerinde büyük bir inkişafa mazhar olmuştu; fakat en büyük faaliyet, imparatorluk merkezi olan İstanbul'da idi. Hükümdarların, vezirlerin, ve büyük hükümet ricalinin sarayları, şairlerin telâkıgâhıydı. Onlardan başka Zatî, Karamanlı Sübutî, Rahikî gibi küçük ticaretle veya remicilikle meşgul şairlerin dükkânları, Bahşi'nin Beşiktaş'taki bahçesi, Galatanın meşhur meyhaneleri, Sütlücede Caferabat tekkesi gibi bazı tekkeler, Karabalizade gibi bazı zengin ve nüfuzlu adamların Kâtibî, Nigârî, Zeyrekî gibi birtakım zengin şairlerin konakları, evleride şuera mecmâi idi. Kahvenin taammümünden ve kahvehanelerin çoğalmasından sonra, Tahtakale'nin meşhur kahveleri de edebî mahfeller halini almıştı. Memleketin her tarafından gelen şairler, buralarda birleşiyorlardı. Bunların arasında ilmiye mesleğine mensup olanlar, devlet memurları, timar sahipleri, gemi kaptanları, zenginler, küçük ticaretle iştigal edenler, işsizler, serseri dervişler, san'at erbabı, hülâsa her türlü içtimaî tabakalara mensup insanlar vardı. Hükümdarlara ümeraya, zenginlere kasideler vererek yahut onları alâkadar eden hadiselere tarihler söyleyerek aldıkları caizlerle geçinenler, yahut bu suretle bir mevki sahibi olmak isteyenler vardı. Bunların birbirlerine

karşı yazdıkları haziler hicivler, ekseriyetle ağza alınmayacak kadar müstehcendir. Mamafih aralarında tesanütte yok değildi: Mevlevî şairi Yusuf Sineçakin vefatından bir yıl sonra 954 muharrem onunda, şakirtleri ve dostları mezarını ziyaret ederek onun namına edebî bir ihtifâl yapmışlardı.

Bütün bu izahat gösteriyor ki, bu asırda Türkiye'de ilim ve san'at hayatı büyük bir inkişaf göstermiştir. Mimaride, nakkaşlıkta, hattâ musikide, muhtelif ilim şubelerinde de bu inkişaf göze çarpar. Mimar Sinan gibi bir san'at dehasını, İbni Kemâl, Ebüssüut, Kanalizade gibi âlimleri yetiştiren bu devir, şiirde Zafî, Rahmî, Hayalî gibi kudretli şairleri ve bilhassa İstanbul'da büyük san'atkâr Bakî'yi, imparatorluğun şark hudutlarında da – san'atının birçok unsurlarını Azerî lehçesi edebiyatından alan ölmez dâhi Fuzulî'yi yetiştirmiştir.

Asırlardan beri büyük Acem şairlerini taklit ve temsile çalışan şairlerimiz, bu devirde azamî muvaffakiyet göstermişler, ahenk ve eda itibariyle Acem örneklerinden aşağı kalmayan eserler vücade getirmişlerdir. İşte bu suretle Acem klâsisizminin yanında bir de Türk klâsisizmi vücade gelmiş oluyordu. Aynı medeniyetin çerçevesi içinde doğmuş olmak itibariyle aralarında mevcut birçok kuvvetli iştirak noktalarına rağmen bu iki san'atın birtakım hususiyetleri vardır. Sathî görünüşlü bazı müdakkiklerin yalnız isimlerinde ve mevzularındaki müşabehete, yahut,

Acem ve Türk klâsisizminin bazı müşterek esaslarına aldanarak bu hususiyetleri inkâr etmeleri yanlıştır. XVI. asrın edebî mahsülleri arasında mahalli hayat sahnelerini, âdetlerini, kıyafetlerini, devrin ideolojisini aksettiren levhalar, imparatorluğun askerî muvaffakiyetlerinden ve yevmî hayatından mülhem mecazlar, birçok tarihî hadiseleri canlı surette yaşatan samimî eserler hülâsa, Osmanlı heyeti içtimaiyesinin yarattığı orijinal san'at eserleri mevcuttur. Bilhassa nesir neveleri ve tarihî eserler, nazarı itibare alınınca, bu edebiyatın ehemmiyeti ve genişliği daha iyi anlaşılır.

XVI. asırda edebî lisan Arapça ve Acemce'den yeni unsurlar alıyor Acem edebiyatı manevi nüfuzunu kuvvetle muhafaza ediyordu. Gelibolulu SÜRURÎ, SUDÎ gibi şairler, İBNİ KEMAL, RİYAZÎ gibi âlimler ve daha birçokları Acem filolojisile ve edebiyatı ile uğraşıyorlar, edebî şerhler, lügatler, gramer kitapları yazıyorlardı. Bu devirde muhtelif mevzulara ait Arapça ve Acemce'den tercüme edilmiş kitaplar sayılamayacak kadar çoktur: Türkler tarafından Arapça ve Acemce olarak yazılmış ilmî ve edebî eserlerde nadir değildir. Fakat, memlekette klâsik islâm kültürünün yayıldığı bu, Türkçenin az olduğuna bir alâmet gibi telaki olunmamalıdır. Bilâkis, Türkçe, yeni yeni aldığı Arap ve Acem kelimelerle, aruz kalıplarına daha muvaffakiyetle intibak ediyor; eski şairlerin edilen birtakım Türkçe kelimeler ahenksiz ve kaba görünerek terkedilmeğe ve yerlerine

yabancı kelimeler ikame olunmağa başlıyor; eski şairlerin sade, külfetsiz uslûplarına mukabil edebî san'atlar sık sık kullanılıyor. Türkçeyi klâsik Acem edebiyatı modellerine göre tensik ve tanzim etmek isteyen şairler için bu tahavvül büyük bir kazanç ad-dolunuyordu. Fakat, Türk lisanı bu suretle kendi dehasını, tabîî ahengini kaybediyor, güzel fakat sun'î bir lisan haline giriyordu. Mamafih bilki NECATÎ tesirile, şairlerinde daima darbı meseller kullanan Taliî, Cemalî, Ulvî, Güvahî gibi şairlere de tesadüf ediyoruz. Bu sonucun muhtelif kütüphanelerde tesadüf olunan Pentname veyahut kenzülbedayi atlı -bazı mahali hikâyeleri, vak'aları da muhtevi mesnevisi, baştan başa darbı mesellerle süsleyerek yazılmıştır. Trabzonlu Derunî ve Yeniceî Vardarlı Agehî Aşkî, bahriyeli Yetim gibi şairlerin gemici istilâhkariyle dolu olarak yazdıkları bazı kaside ve gazellerde mahâllî bir renk mevcuttur; aşağıda manzum vekayinamelerden bahs ederken Osmanlı denizciliğinin daha ne gibi edebî mahsuller vücuda getirdiğini de göreceğiz. Bergamalı Kadri'nin veziriazam İbrahim Paşa namına yazdığı Türkçe gramerde bu devir mahsullerindedir; bu eser her ne kadar Arap gramerlerini taklitten yapılmışsada, lisan tarihî noktasından ehemmiyeti haizdir (hususî kütüphanemizde). Arapça ve Acemcenin mütezayit tahakkümüne karşı XV. asır sonlarında meydana çıktığını söylediğimiz Türk-î-basit cereyanı, bu asırda iki mühim mümesil yetiştirdi: Tatavanlı Mahremi ve Edirneli Nazmi; 942 de ölen Mahremî'nin sırd Türkçe

kelimelerle ve teşbihat ve temsilâtıda Türklere mahsus olmak üzere Basitname atlı bir eser yazdığı malüm ise de bu eser bu güne kadar meydana çıkmamıştır. 962 den sonra ölen Edirneli Nazmî'ye gelince, ehemmiyetli bir şair olmamakla beraber, Türkî-i-basit ile yazdığı divanı, lisan ve edebiyat tarihi noktasından fevkalâde mühimdir (Milli edebiyat cereyanının ilk mübeşirleri ve divanı Türki-i-basit, 1928, atlı eserimize müracaat). Mafih bu cereyanın ehemmiyet kazanıp muakkipler yetiştirmedigini, hattâ o devir tezkerecileri tarafından büyük bir kayıtsızlıkla karşılanarak zikre bile şayan görülmediğini ilave edelim.

Bu umumî mütalâattan sonra, muhtelif nazım ve nesir nevilerinin XVI. asırdaki umumî tekâmülünü ve tekâmül üzerinde en çok müesir olan başlıca şahsiyetleri tesbite çalışalım: Kaside ve gazel nevilerinde sırasıyla Zatî, Fuzulî, Bakî bu devrin en büyük üstatlarıdır. Hattâ, yalnız kaside ve gazelde değil, Osmanlı nizamının umumî tekâmülünde bunlar birer merhale addolunabilir. Bu asırın ilk nüsünde büyük şöhret kazanan Balıkesirli Zatî, pek çok kaside ve gazellerden başka, manzum ve nesir bir takım eserlerde yazmış, muasırları tarafından büyük bir üstat ve bir münakit gibi tanınmıştır. Çok yazdığı için, eserleri arasında kıymetsiz manzumeler, tekrar edilmiş manzumlar pek çoktur. İlk eserlerinde Mahmut Paşa ve bilhassa Necatî tesiri bariz olmakla beraber, sonraları, kendi şahsiyetini kuvvetle gösteren kasideler ve gazellerde yazmıştır. Oldukça zengin bir hayale, yeni hislere,

taze mecazlara malik olduğu cihetle, üslûbunun o kadar mükemmel olmamasında rağmen bilhassa kasideleri büyük rağbet kazandı. Hayatının sonlarında caize almak için yazdığı eserlerin kıymeti yoktur. Bakî'nin ilk eserleri üzerinde nüfuzu görülen, Kara Fazlı, Kudsî gibi bir çok şakirtleri ve hattâ Necatî gibi takdîrkârları olan, tezkereciler tarafından büyük bir üstat olarak tavsif ve Kemal Hocendî'yi teşbih edilen Zatî Necatî ile Bakî arasında bir merhaledir: Yalnız eserleriyle değil tenkitleriyle, nasihatleriyle de muasır ve muakipleri üzerinde müesir olmuştur. Zatî henüz şöhretinin zirvesinde bulunurken san'at hayatına atılan Hayalî, şüphesiz Zatî'den daha kuvvetli, daha orijinal bir şairdir. Zatî, Kara Fazlı, Hayretî, İshak Çelebi, Yahya Bey gibi cidden kıymetli san'atkârlarla muasır olduğu halde, şöhretile onları gölgede bıraktı; tezkereci Ahdî Bağdadî onu Hafızî Rum diye tebcil ettiği gibi, asır membalarda da kıymetli şair anesinin yüksek derecede takdir olunduğu görülür. Ulvî, Vahidî, Haletî gibi mukallit ve meftunları olan Hayalî'ye rakipleri tarafından bir çok istinatlarda bulunulmuş aleyhinde birçok hicizler yazılmıştır. Vakur, deryadil bir adam olan Hayalî, çok defa bunlara cevap vermeğe bile tenezzül etmemiştir. Yegâne eseri olan divanını muahharan Ali Çelebi isminde birinin tertip ettiği zikredilirse Süleymanî Kanunî'ye verdiği bir kasidesinde "tertibi divan" ettiğiinden bahsetmektedir. Daha çocukluğunda güzelce şiirler yazmağa başlayan Hayalî, gençliğinin ilk senelerindeki serseri

derviş hayatının tesirile, Usulî'nin nüfuzu altında sofiyane bazı parçalar yazmış ve Şeyh Gülşenî'den hürmetle bahsetmiştir. Fakat bu çok mahdut parçalara bakarak onun şiirlerini tasavvufla meşbu addetmemelidir. Kasideleri kuvvetli ve canlı bir üslûp ile yazılmış olmakla beraber en orijinal eserleri gazelleridir. Bu serbest, ridane aşk şiirlerinde Hayalî, İshak Çelebi gibi Rumeli şairlerinde de gördüğümüz hususiyetler (v)dardır: samimilik kuvvetli ilham, lâübalilik, gurur ve istiğn, mahallî renklere îtina, Necatî tesiri bazı gazellerde pek bariz olduğu gibi, bazı eserlerde de Fuzulî ile bir müşabehet göze çarpıyor. Bu parçaların Bağdat'ta Fuzulî ile danıştıktan sonra ona yazılmış nazireler olması ihtimali kuvvetlidir. Kendisini yaşadığı devrin en büyük şairi addettiği, eserlerinde açıktan açığa görülüyor. Süleyman, Kemal, Hafız, Camî gibi Acem şairlerin Ali Şir Nevaî'ye karşı hürmetkâr bir lisan kullanmakla beraber kendisinin onlarla müsavi olduğundan bahsetmesi, Zatî'ye ehemmiyet vermediğini, ve Necatî hakkında takdiratının büyüklüğünü gösteriyor. Bu asırda imparatorluğun şark hudutlarında, Bağdat havalisinde yetişen Fuzulî şiirlerini Azerî lehçesile yazmakla beraber, Türk edebiyatının en büyük şairi olarak kabul olunabilir; üç lisanda muhtelif eserler ve şairler yazmış olmakla beraber, bilhassa Divanı ve Leylâ Mecnun mesnevisile edebî mevkiini kazanmıştır. Felsefî – sofiyane muhakemeler, onun ilhamında pek barizdir. Gazellerinde ve Leylâ Mecnun'da takdis ve terennüm ettiği aşk, hiçbir zaman

tamamile profani mahiyet arz edemez. O, cismanı ihtirasları değil, maşukasını kendi vicdanında bulunan sakin, fedakâr, ilâhi bir aşkı, Aşkımütâlâkı, Aşkıeflâtuni'yi terennüm etmiştir. Şairin, hissî temayüllerile fikrî terbiyesi birbirile ahenktar bir tarzda imtizaç ettiğinden, ekser mütesavvuf şairlerin yavan ve müziç düsturlar haline soktukları bu Aşkımütlak telekisi, onda zihni bir mefhum halinden kurtularak, samimî ve canlı bir şekil aldı. Lirik vadiden çıkarak tasvir ve kaside nevilerine geçtiği zaman, şairimizin birdenbire fena bir tasannu'a düştüğünü görüyoruz. Gazellerinin asırlarca aynı tazeliği, ehemmiyeti muhafaza ederek yaşaması, yaşadığı ilâhi, ideâl aşkın yüksek ve fevkalinsanî mahiyetinde, ruhun iztiraplarını tatlı bir tesellile avutan derin felsefesindedir. Bir tercüme veya bir adaptasyon değil, adeta orijinal bir eser addedebileceğimiz Leylâ ve Mecnun'unda bu vasıflar mevcuttur. İşte bu sayededir ki eserleri asırlardan beri Türk dünyasının muhtelif sahalarına yayılmış, lezzetle okunmuş, taklit edilmiştir: Nesimî ve Nevaî'den sonra, bu kadar geniş ve devamlı bir şöhrat kazanmış diğer bir şair yoktur. Yalnız Azerî sahası değil, Osmanlı ve Çağatay sahaları da asırlarca onun nüfuzu altında kalmıştır. Hayalî'den başlayarak bu asrın Bakî, Tigî gibi maruf şairleri üzerinde bu tesire tesadüf edilir. XVII. asırdan başlayarak bu tesir büsbütün artmış ve yalnız klâsik edebiyat üzerinde değil, saz şairleri üzerinde de kuvvetle göze çarpmağa başlamıştır (fazla tavsilat için: Köprülüzade Mehmet Fuat, "Külliyatı

Fuzulî" mukaddimesi, İstanbul 1342, S. 3-22, Türkiyat Mecmuası, C.2, S. 434-436).

Fuzulî İstanbul muhitinin haricinde kaldığı için, payitahtın edebî mahfillerinde Hayalî'ye takip olamadı; lâkin o sıralarda temeyyüz etmeğe, henüz pek genç iken geniş bir şöhret kazanmağa başlayan Bakî, Hayalî'nin vefatından sonra, devrin en büyük şairi addedildi. Eserler ve şöhreti, süratle, Macaristan hudutlarından Iraka, Safevî saraylarına -hattâ tezkereci Riyazî'nin verdiği malûmata göre Hint saraylarına kadar yayıldı; Meliküşşüera, Sultanüşşeara lâkaplarile tekrim olundu. Osmanlı şairleri arasında daha hayatında bu kadar geniş ve sağlam bir şöhret kazanan şair yoktur denilebilir. Bütün tezkereler, edebî membalar, kendi zamanından başlayarak XVII-XIX. Asırların en büyük şairleri, onun daima büyük bir üstat sıfatile tebcil etmişlerdir. Ümidi, Tâbî gibi muasırlarından başlayarak bir çok mukallitleri, nazirecileri yetiştirdi. Filhakika, onun kasidelerinde, mersiyelelerinde, gazellerinde, yüksek bir san'atkârın eseri olduğunu gösteren bir mümtaziyet vardır. Nesihî'den, Necatî'den hattâ Zatî ve Hayalî'den mülhem olmakla beraber, bütün bu tesirleri tamamıyla şahsi şekilde mezç ve telife muvaffak olmuştur. Tasvirî parçaların da mebzul bir renk ve hayâl şa'şaası temiz ve ahenkli bir üslûp vardır. Gazellerinde bir çok kelime oyuncakları, cinaslar, tasannurlar bulunmakla beraber, asla iptizale, bayağılığa düşmez. Hislerinde meselâ Fuzulî gibi samimilik ve derinlik

yoktur; lâkin, mahir bir heykeltıraş gibi, mevzuuna istediği şekil vermeğe muvaffak olur. şiirlerinde hem cazip bir musiki, hem de kusursuz bir “Plasticité” vardır. Eserlerinin, asırlarca, tanziri nakabil bir nümune addedilmesi, işte bundan dolaydır. Türk klâsizmimi onunla şahikai kemaline ermiş addolunabilir.

XVI. asır, kaside ve gazel vadisinde, büyük şöhretlerin muahharen bıraktıkları mühim şairler daha yetişmiştir. Devirlerinde büyük ve haklı bir şöhret kazanan bu şairleri de kısaca kaydetmek, bu küçük tablonun tamamıyeti için zaruridir: şiirlerinde Rumeli şehirlerinin hususiyetlerini ve serbest aşklarını açık, lâubali bir tarda terennüm eden Hayretî, çok orijinal bir şairdir; arkadaşları İshak Çelebi de mahallî hayatı tasvir eden, sade fakat canlı eserleriyle halk arasında şöhret kazanmış, etrafına Zeminî gibi şakirtler toplamıştı; Bursalı Rahmî “Hilâlî”den tercüme ettiği Şah-ü Derviş mesnevisinden ziyade sanatkârane, zarif gazellerle Safevî saraylarında bile tanınmış müstesna bir şairdir. İbrahim Paşa'nın hiddetini celbettiği için idam edilen Figanî ile onun muakkıbu addedebileceğimiz Makalî İstanbullu Dürrî Zade Ulvi, muasana ve Acemane kasidelerile, kaside nevinde adeta bir merhale teşkil ederler; bilhassa Figanî zengin hayali ve ahenkdar lisanile haklı bir şöhret kazanmıştır. Bu asrın ikinci nısfında da Emrî, Ubeydî, Müezzîn Hüdayî, Nev'î gibi bilhassa gazel nevinde iştihar eden kıymetli şairlere tesadüf olunur; Emrî hayallerinin inceliği ve zerafetiyle, Hüdayî samimî aşk şiirleriyle

muasırları arasında temeyyüz etmişlerdir. Bakî'nin medrese arkadaşı Nev'î, kıymetli bir âlim ve mukredir bir münşi olduğu kadar, sade ve tasannusuz aşk şiirleriyle de büyük bir şair olarak tanınmıştır. Zamanında büyük şöhret kazanmamakla beraber, muahharen Terkibibend ile hususî bir mevki temin eden Bağdatlı serseri şair Ruhî'yi unutmamak lazımdır. Türk edebiyatının bu altın devrinde sair edebî nevilerle şöhret kazanan kıymetli şairlerde pek çoktur: Muasırlarının büyük ve haklı takdiratına mazhar olan Fevrî ve Bursalı Cenânî ve Selikî muhammes ve müseddes yazmakla maruf idiler; Semendireli Sünnî ile meşhur Kara Fazlı Hayyam tarzında rubailerle şöhret bulmuşlardı; Saatî, Şöhretî, Riyazî, Atâ gibi bilhassa hiciv nevide şöhret bulan şairlerde vardı. Sâgarî, Sâni, Deli Birader lakabile meşhur Gazâlî hezl ve mizah vadisinde yazdıkları şiirler kadar şahsiyetlerinin garabetiyle de maruf idiler (Tafsilat için: Köprülüzade Fuat, Yeni Mecmua, numara 15, 1917). Bu asırda muamacılık merakı da pek yayılmış, Farisîden bir muamma risaleleri tercüme edildiği gibi ayrıca bir takım risalelerde yazılmıştır: Fûrugî, Visalî, Fehmî, Misalî, Rûmuzî, Sabri, Mirî, Kınalızade Ali Çelebi gibi muamacılıkla tanınmış şiirlerinden başka, Muamayî ve daha sonra Emrî bu nevin en büyük mümessilleri olarak zikredebilir. Manzum tarihler yazmak modasında pek teammüm ettiği için Arşî, Kandî, Saî, Nazmî, Haşımî gibi şairler bu vadide şöhret kazanmışlardır; bilhassa Emrî, muamacılıkta olduğu gibi bu hususta da

temeyyüz etmiş; bir mısradan muhtelif tarzlarda tarih çıkarmak, iptida onun ihtari idi. Kastamonulu Harirî Abdülcelil Çelebi de tarih ve muamada şöhret kazanmıştır. Mesnevi nevi de bu asırda büyük inkişaf göstermiş, maruf Acem şairlerinin bir çok mesnevileri tercüme veya taklit edildiği gibi, ayrıca, meselâ Şehrengizler gibi mahalli mevzulara ait orijinsal eserler, dinî veya sofiyane poemler, manzum kroniklerde yazılmıştır; hikâye mevzuları arasında, Yusuf ve Zeliha, bilhassa Hamdi den sonra çok rağbet kazandı: Kadı Sinan, Şikârî, Kâmi, Likaî, İbni Kemal gibi şairler bu mevzuu tekrar yazmakla beraber, Hamdi derecesinde muvaffakiyet kazanamadılar. Leylâ ve Mecnun hikâyesinin de bu asırda Bursalı Celilî, Kara Amitli Halife, Gubarî, Salih, Zamirî, Fethullah Arif Çelebi, Niğdeli Muhabbi taraflarından yazıldığını biliyorsak da, Fuzulî'nin ölmez eseri bunları gölgede bırakmıştır. Diğer mevzular üzerinde çalışan mesnevicilerden Assar'ın Mihru-Müşterisini tercüme eden Mirî yi Ebkârüs Efkâr Behramü Zühre sahibi, Fikrî yi ve da bu gibi bir çoklarını zikredebiliriz; Zatî, İbni Kemal, Rahmi gibi maruf şairlerde mesnevi yazmışlardır. Bilhassa mesnevicilikle şöhret kazananlar, İstanbullu Kara Fazlı ile Taşlıcalı Yahya Bey'dir. Filhakika bunlardan evvel Lâmiî de mesneviler yazmıştı; fakat Lâmiî şöhretini yalnız mesnevilerine değil, manzum ve mensur mebzul eserlerine medyumdur; mesnevileri, muasırları tarafından bile alelâde bir tercüme teleki olunmuştur.

Rubaileri ve musana kasidelerile de maruf olan Kara Fazlı, bilhassa Gül ve Bülbül ile büyük bir mesnevisi addedildi. Mecazlarla, timsallerle dolu ağır fakat temiz ve ahekdar bir üsluba malik olan bu şairin kıymeti inkâr edilemez. Fakat Taşlıcalı Yahya mesnevisilikte ondan çok fazla şöhret kazanmıştır: Sade, samimi, gazelleri, kıymetli kasidelerile ve bilhassa Şehzade Mustafa'nın katlı münasebetile söylediği meşhur mersiyesiyle pek maruf olan bu şair, büyük şair Hayalî'nin en büyük rakibiydi. Haşin bir tabiate malik olduğundan yalnız Hayalî ile değil bir çok mısralarile kavgalar etmiş, onlar aleyhinde şiddetli, hattâ müstehcen hicivler yazmıştır. Eski hamisiolan Rustem Paşa, Şehzade Mustafa mersiyelerinden dolayı kendisine muhasım bir vaziyet aldığından vefatından sonra onun hakkında da şiddetli hicivler yazmıştı. Şah-ü Geda, Gencinei raz, Kitabı usûl, Gülşeni enver, Yusuf ve Zeliha atlı mesnevilerle XVI. asrın bu nevinde en orijinal şair olan Yahya'nın başlıca meziyeti, Acem nümunelerinden tercüme etmeyerek, kendi ilhamına itiba etmesidir. Muhtelif mesnevilerinin mukaddemelerinde şair bu noktayı ehemmiyetle kaydetmiştir. İşte bundan dolayı bu mesnevilerde o devir hayatını gösteren muhtelif levhalar vardır. Esasen Yahya'nın bütün şiirlerinde, bu mahalli renge, muhitten alınmış intibalara tesadüf olunur. Doğrudan doğruya ilhamına tâbi olan bu şairde tasannu merakı yoktur; lisanı sade, üslûbu selis ve caziptir. Üryanî Mehmet Dede'ye intisap suretiyle sofiyane temayülâtını gösteren

Yahya'nın mesnevilerinde tasavvuf tesiri göze çarpar: Fakat bu tesir daima haricî mahiyette kalmıştır.

Mahzenülesrar'a nazire olarak Nakşî hayâl atlı mesneviyi yazan Azerî İbrahim Çelebi (vefatı 993) ile Mahzenülesrar, Riyazilcinan ve Cilâülkulûp atlı mesnevileri vesair şiiirleriyle bu asır sonunda haklı bir şöret kazanan Bursalı Mustafa Cenânî (vefatı 1004) de bu asır sonunda yetişen en maruf mesnevicilerdendir. Mesnevi nevi bunlarla daha san'atkârane, zarif bir şekil almıştır.

XVI. asırda Şehrengiz modasının pek ziyade taamüm ettiğini görüyoruz: Lâmiî'nin Bursa şehrengizinden başlayarak, Sara Halil, Âşık Çelebi, İshak Çelebi, bu şehir hakkında şehrengizler yazdıkları gibi, Tâbiî ile Zatî Edirne için, Halife Diyarıbekir için, Kıyasî ve Azizî İstanbul için şehrengizler meydana getirmişlerdir: Fikrî, Firdevsî, Çelebi, Amasyalı Sülûkî gibi şairlerin şehrengizleri de yine bu asrın mahsulâtındandır. Mahallî hayatı gösteren bu cins eserler sırasında Kalkandelenli Fakîrî'nin 941 de yazdığı Risalei Tarifat adlı küçük mesnevisini de zikredebiliriz: "Vezir, kazasker, nişancı, solak, çavuş, ulak, Türk, Arap, Acem, şair, meddah, ışık, v.s....., gibi muhtelif meslekler ve içtimai sınıflar mensupları hakkında üçer beyitlik tariflerden ibaret bu manzume, içtimaî tarif noktasından bilhassa mühimdir (Darülfünun, Halis efendi yazmaları, 430 numarada). Hiciv ve hezelleyle meşhur Bursalı Nihalî'den (vefatı 949 da) esnaf güzelleri

hakkında yazdığı gazeller de, bu cins mahallî hayatı gösteren mahsuller arasında sayılabilir (Tafsilât için: Köprülüzade Fuat Yeni Mecmua, numara 62, 1928).

Bu asırda mesnevi şeklinde birçok dinî-sofiyane eserler, Evliya menakıbına ait kitaplar, muhtelif tarikatlara mensup adamlar tarafından adabı sülûke ait manzumeler, manzum lügat kitapları yazılmıştır. Bunlardan pek çoğunun bedîî hiçbir kıymeti yoktur; yalnız din tarihi itibariyle ehemmiyetleri inkâr olunamaz. Bu didaktik mashûller arasında Camî ve Nevaî'yi takliden Hadisi Erbain tercümeleri yazan Usulî, Fefrî, Merdümî, Âli, Hakanî'nin eserlerini, yine Hakanî'nin Hilyesinde zikredebiliriz; Hakanî'nin bu son eseri, şöret ve ehemmiyetini asırlarca muhafaza etmiş olduğu gibi, Hadisi Erbain tercümeside ekser tercüme gibi muhtasar olmayıp, mevzua münasip muhtelif hikâyelerle süslenmiş güzel bir mesnevidir (İslâm ansiklopedisinde ona ait olarak gösterilen Mihtahülfüttühat bu Hadisi Erbain tercümesidir. Bir nüshası hususî kütüphanemizde); diğer şairlerde biraz Bakî tesiri göze çarpan Hakanî, mesnevileriyle Cevrî ve Nafî gibi şairler üzerinde de müesir olmuştur. Süleyman Çelebi mevlûdinin halk arasındaki şöretini görerek, başta Akşemsettin zade Hamdî olduğu hâlde, Üsküplü Atâ ve Saruhanlı Keşvî de mevlût manzumeleri yazmışlarsa da, onun mevkiini tutamamışlardır; Atâ'nın Teenisatı Kâtibiye nazire olarak 911 yazdığı Tuhfetülüşşakı, bu asır başındaki mesneviciler arasında ona bir mevki

verebilir (Nüshası hususî kütüphanemizde) Şemsinin 919 da yazıp Birinci Selime takdim ettiği Dihmurgrname atlı mesnevisi de, Attar'ın Mantikut-tayr'ından mülhem bir manzumedir (Bu şairin Selim devri sonlarında öldüğü hakkında tezkerelerde ve onlara "Gibb" te (C 2, S 384) verilen malûmat yanlıştır; şairin muahharen eserinin dibacesini değiştirerek Süleyman Kanuni'ye takdim ettiği bir nüshası hususi kütüphanemizdedir). Bu asırda Türkiye'de tasavvuf cereyanı kuvvetlenerek yeni yeni tarikatlar teşekkül ettiği ve her tarafta yeni tekkeler açıldığı, muhtelif tarikatlara mensup şairler didaktik eserler, sofiyane şiirler, munakıp mecmuaları yazdılar: Arap ve Acem tasavvuf eserlerinden birçoğu daha tercüme olundu; adeta her tarikata mahsus bir edebiyat teşekkül etti. Bunlar arasında da Hétérodoxe zümrelere mensup şairler bilhassa ehemmiyete şayandır: XV. asırda Muradı Sanî şairlerinden Nedimî ile başladığını gördüğümüz klâsik Bektaşî şiiri, bu asırda da "Seyyit gazi", tekkesi dervişlerinden Yetimî, Askerî ile muammayî, Bezmî, Rahikî gibi şairler yetiştirdi: yukarıda bahsettiğimiz meşhur şair Hayretî ile, ekser tezkirelerde "Hayderî", tarikatine mensup gösterilen Meşrebî ve Hayderî, Dobrucada Bedrettini Simavî ve Otman Baba'yı mürteşit tanıyan – ve bugünde hala devam eden- zümre arasında yetişen Helâkî, Deli Lûfî'nin şakirdi mülhit Kâzımî, Canikli Necmî, Sofyalı Bali Efendi hulefasından Şeyh Rüşuhî, Davudî Halvetî halifelerinden olup bazı eserleri İbni Kemâlin bile mazharı takdir

olan ve nihayet mülhidane bazı iddialarından dolayı idam edilen Kâşifî de, serbest düşünceleri yalnız edebiyat tarihi değil, din tarihi noktasından da çok mühim simalardır. Esasen bu devirde küfür ve ilhat ile ittiham edilen birtakım âlim ve sofilerin – meselâ mülhit Karamanî ile Oğlan Şeyh lâkabiyle maruf İsmaili Maşukî, İsayı Muhammede tafdil eden Kâbiz, Şeyh Hamzaî Bosnavî, hurufî şair Temennayî idam edildiklerini bildiğimiz gibi, Yalnız Bektaşiler ve Hurufîler değil hattâ Halvetîler ve Melâmîler gibi Ortodoks tarikatlar arasında bile şüpheli akidelerin pek ziyade intişar ettiğini de tarih membalar bize gösteriyor. Bu devrin mutasavvıf şairleri arasında, çok sade ve âmiyane şiirleri olan Bektaşili Yahya Efendi'yi, Edirneli Valihî'yi Gelibolulu Huzurî'yi, Halepli Sabrî'yi zikredebiliriz.

Bu asırda mesnevi şekliyle bir takım tarihi eserlere yazılmıştır ki, Haddidî'nin 937 de yazdığı Osmanlı tarihi istisna edilirse, diğeri ya bir mühim tarihi vakıayı, yahut bir padişahın zaferlerine, veya bir kumandanın muvaffakiyetlerine ait hususî tarih mahiyetinde eserlerdir: Fütühî'nin Budin fethi hakkındaki Enisülguzatı (Ali Canip, Hayat, numara 39, 1927), Eyyubî'nin Süleymanî Kanunî vakayii muhtevi mesnevisi, mahremî'nin Süleymanın cülûsundan Bağdat seferine kadar vakayii hikâye eden Şehnamesi, Yetimin Barbaros Hayreddin'in seferleri hakkında yazma başlayıp ikmal etmediği mesnevisi, Nigarî Mahlâslı Haydar reis'in Sinan Paşa kumandasındaki filonun

961'de İspanyollarla harbi hakkındaki manzum eseri Nidayî'nin 967'deki "Cerbe" harbi hakkındaki fetihnemesi, Muradî'nin Gazavatî Hayreddin Paşa'sı, Rûmuzî'nin şark seferleri hakkındaki Şecaatnamesi gibi, kısa vezinlerle ekseriya oldukça sade bir lisanla yazılan bu eserlerin bediî noktai nazardan değil, tarih noktai nazardan ehemmiyetleri vardır.

XVI. asırda Türk nazımının nasıl inkişaf ettiğini, ne mebzul mahsuller verdiğini gösteren bu izahtan sonra, nesir sahasına geçebiliriz. Edebî nesir, geçen asırda başlayan tekâmülü takip ederek, mütemadiyen, daha süslü, daha tasannûlu, daha ağır bir şekilde aldı seci merakı, münşilerin Arap ve Acem edebiyatlarına azamî nisbette vakıf olduklarını göstermek tasallüfü, üslûptaki tabiliği tamamen bozdu; en basit fikirler, en karışık timsâllerle ifade edilmeğe başlandı. Şekle gösterilen bu müfrit itina, esas mevzuun ihmal edilmesine, talî mahiyette kalmasını intaç ediyordu. Acem modellerinin mübalağalı bir şekilde taklidinden doğan bu san'atkârane nesir, hakikatı hâlde, bozuk bir zevk mahsulüdür. Devrin en büyük müşirleri addedilen Lâmiî, Kemâl Paşazade, Celâlzade, Ferîdun Bey, Azmî, Hümayunname mütercimi Ali Çelebi, Kınalızade Ali Çelebi, Hoca Sadettin gibi mühim şahsiyetlerin mensur eserlerinde, bu zevksiz ve ağır üslûp daima göze çarpar. Yüksek sınıf arasında İslâmî kültürün cidden yüksek derecede bulunmasından ileri gelen bu hâl, nazımdan çok ziyade nesir üzerinde fena bir tesir yapmış, sade lisan ile yazılmış

eserler yüksek sınıf arasında daima kıymetsiz görülmüş ve yazanın Arap ve Acem edebiyatlarındaki aczine bir delil telâkki olmuştur. Mamafih büyük bir eseri baştan başa böyle musanna bir üslûp ile yazmak fevkalâde külfetli olduğundan, uzun eserlerde, ve büyük kitapların tercümesinde yalnız mukaddime kısımları ağır üslûpla yazılmış, sonraları daha sade bir lisan kullanılmıştır. Meselâ büyük şair Bak'ın mensur eserlerinde sade, zarif, külfetsiz bir üslûp vardır; ve bu asırda telif ve tercüme olunan dinî, edebî, ahlâkî, tarihî yüzlerce eserde böyle tabîi, tasannûsuz bir lisanla yazılmıştır. Devletin dahili muhaberatında, emirnamelelerinde, kanunnamelerinde de lisan gayet sade, vazıhdır. Mamafih o zamanın edebî mahfelerinde, böyle basit ve temiz lisanile yazılan şeylere bedî bir kıymet atfolunmuyordu. Halk için yazılan dini eserlerde, evliya menkibelerinde, yahut hikâyeye kitaplarında da, büyük bir kütlenin anlaması için, lisanın sadeliğine, üslûbun tabiîliğine îtina olunmuştur.

Bu devrin, mensur eserleri arasında, Fuzulî'nin Hadikatüssuedası, üslûbunun zerafeti ve canlılığı, samimî lirizmi ile müstesna bir mevki işgal eder. Lisanı Hümayünname muharri-rinin lisanı kadar ağır ve tasannûlu olmamakla beraber, sade ve tabîi bir lisan da sayılamaz. Büyük san'atkâr, Hüsey-n Vaiz'in Ravzetüşşüheda'sını örnek ittihaz etmiş, fakat edebî kıymeti itibariyle büsbütün orijinal bir eser vücuda getirmiştir. Şikâyet-name ismiyle şöhret kazanan küçük mektubu da Fuzulî'nin

kudretli bir nasir olduğunu göstermektedir. Lâmiî'nin Maktele Hüseyin-i, Gelibolulu Camî'nin Saadetname adını verdiği Ravzatüştüheda tercümesi, Aşık Çelebi'nin Ravzatüştüheda'sı XVI ıncı asırda bu mevzuun ne kadar ehemmiyet kazandığını anlatıyor; fakat bunların hiçbirisi edebî kıymet itibariyle Fuzulî'nin mukayese edilemez.

Bu devrin nesir mahsulleri arasında iptida tarihî eserleri saymak icap eder. XVI ıncı asır sonlarında çoğalmağa ve ehemmiyetli mahsuller vermeğe başlayan Tarih nev'î, bu asırda çok büyük bir inkişaf gösterdi. İmparatorluğun askerî muvaffakiyetleri, yeni yeni memleketlerin zapt ve ilhakı, yüksek sınıflarda ve saray mahafilinde tarih merakını kuvvetlendirdi. Bu muzafferiyetleri, fütühatı zapt ve tesbit ettirmek, Osmanlı hanedanının ve kumandanların şerefini gelecek nesillere tevdî etmek lâzımdı. Daha Selçukîlerden ve Karamanlılardan başlayarak ikinci Murattan itibaren Osmanlı padişahları tarafından da bilhassa yazdırıldığı gördüğümüz manzum tarihlerden başka, İkinci Bayezit ve Birinci Selim'in teşvikleriyle mensur tarihî eserler, fetihnameler de çoğalmağa başladı. İdrisi Bitlisî'ni Farişî lisaniyle yazdığı resmî Osmanlı Tarihinin muahharan oğlu tarafından Türkçeye tercümesi, İbni Kemâl'in Osmanlı Tarihi, Celâlzade Mustafa Çelebi'nin Tabakatülmemaliki Muhyiddin Cemalî'nin tarihî, Lûtfî Paşa, Hoca Sadettin ve Âlî'nin tarihleri kabilinden umumî eserlerden başka, muayen devirlerde ve muayen vakaalara ait birçok

hususî tarihler, fetihnameler, imparatorluk dairesine giren memleketlere meselâ Hicaza, Yemene, Mısırâ, Mağribe, Kafkasyaya ait eski İslâm eserlerinin tercümeleri, Sokolluya ait Cevahirülmenakip ile Mimar Sinan hakkındaki Tezkeretülbünyan gibi monografi mahiyetinde eserler bu devirde pek mebzuldür. Kanunî Süleyman devrinde “Şehnamecilik”, vazifesinin resmen Fethullah Arif Çelebi’ye verilmesi, ve ondan sonra bu asır zarfında Eflâtûn Şirvanî, Seyyit Lokman, Tâlikîzade gibi şairlerin bu vazifeyi ifa etmeleri, sarayın bu cins mesaiyi teşvik hususundaki gayretini gösterebilir. Bu şehnameciler, Selçukîlerden beri gelen edebî an’aneyi takiben Farisî lisaniyle şeyhname bahrinde manzum Osmanlı tarihi yazmak vazifesiyle mükellef idiler. İlk üçü Azeri Türklerinden olan ve Türkçe şiirler yazmakla da şöhret kazanan bu şairler, Türkçe manzum ve mensur diğer tarihî eserlerde yazdılar. Arif’in Süleyman Paşanın Hint seferi hakkında Türkçe bir mesnevi yazdığını bildiğimiz gibi, Seyyit lokmanın ve Talikîzade’nin (vefatı 1013) de Türkçe yazılmış birtakım tarihi eserleri elimizde bulunuyor. Üçüncü Mehmet, Osmanlı Şehnamesinin Farisî değil Türkçe olarak yeniden nazmedilmesini emretmek suretiyle millî lisana merbutiyedini göstermiş olduğu gibi, Tâlikîzade’den başlayarak Osmanlı şehnamesi nazım ve nesir karışık olarak yazılmağa başlanmıştır. Şehnamecilerin mahiyetinde hattatlar, müzehhipler, musavvirlerde bulunurdu. Bu resmî vakayinamelerin ehemmiyeti nakabili inkâr olmakla

beraber, ehemmiyet vüsuk itibariyle, onları daha bîtaraf ve daha selâhiyetar kimseler tarafından serbest bir tarzda yazılan eserlerle mukayese edemeyiz. Bu asır tarihçileri arasında İbni Kemâl'in, Celâlzade'nin ve bilhassa Hoca Sadettinin eserleri muşanna, Acemane üslûplarıyla edebî nesir nümünesi olarak büyük bir rağbet kazanmışlardır; fakat eski anonim Osmanlı tarihlerinden birini mahez ittihaz ederek kendi bildiği devirleri aynı tarz ve uslû ile ona îlave eden Lûtfî Paşa'nın tarihi ve bilhassa Asafnamesi, o devir hayatının bozukluklarını, iç yüzünü göstermek itibariyle daha mühimdir. Selânikli Mustafa efendi'nin tarihi, XVI. asır sonlarında devlet idaresinin nasıl bozulduğunu bazı devlet adamlarının hakikî şahsiyetlerini gösteren bir eserdir. Bu devrin en büyük müverihi olarak, Âli'yi kabul etmek zarurîdir. Adeta ansiklopetist denecek derecede muhtelif mevzulara ait büyük, küçük mebzul eserleri birçok asan şîriyesi olan Âli, İslâm tarihçiliği hakkında muasırlarından daha geniş malûmata malik olduğu gibi, tenkide çok meyyal bir mizaç sahibiydi. Kühühlahbar'ın Osmanlılara ait kısmında, Nasihatüsselâtin'inde imparatorluğun ve saray hayatının bozuk noktalarını büyük bir cesaretle teşrih ettiği gibi, Kavaidülmecalis gibi eserleri de o devir Osmanlı cemiyetini anlamak için pek kıymetli vesikalarıdır. Menakıbi hünerveran'ı san'at tarihi tetkikatı için eskiden beri mühim bir me hazolmuştur. Tarihî eserlerindeki üslûp, vakaları belâgat iptilâsına feda etmeyen temiz, vazih ve zamanına göre

oldukça tekellüfsüz bir üslûptur. Sırf san'atkârane nesirdeki kudretini göstermek için yazdığı Heft meclis ve Nusretname gibi bazı fetihnamelerde ise, bilâkis, tasannülü, muğlak, Acemane bir lisan kullanmıştır (Eserleri ve hayatı hakkında tefsilat için İbnü-lemin Mahmut Kemâl Beyin Menakıbi hünerveran mukaddimesine müracaat, İstanbul, 1926). Osmanlı ülemâ ve meşayihinin tercümei hallerini ihtiva etmek üzere meşhur Taşköprüzade tarafından bu asırda yazılan Şakaiki Numaniye'nin Edirneli Mecdî tarafından bazı ilâvelerle yapılan tercümesi ile Belgartlı Hâkî'nin ilaveleri havi tercümesi de yine bu asır mahsullerindedir. Başka tercümeleri de mevcut olan bu esere, muahhar asırlarda seyiller yapılmış, birçok tarihçiler tarafından memba olarak kullanılmıştır; Lâmiî'nin bazı Türk meşayihinin teracümünü de ilâve ettiği Nefehatı Cami tercümesiyle, Menakıbi Gülşeni, Menakıbi Beşiktaşî Yahya Efendi, Menakıbi Harun Veli, Menakıbi Seyyit Burhan gibi Türk şeyhlerine ait birçok menakıp mecmualarında dinî ve içtimaî tarih noktasından çok mühim me'zahlerdir ki, şimdiye kadar hiç istifade edilmemiştir.

Hezi ve mizah vadisinde mensur olarak yazılan Lâmiî'nin ve Niksarîzade'nin Nefsülemirname atlı küçük risalelerinde, o devir içtîmâî hayatının bazı gülüç ve tenkide şayan noktalarını göstermek îtibariyle dikkate şayandır, (Niksarî zadenin risalesi: Millî tetebbular mecmuası, numara 3 te neşredilmiştir).

XVI. asırda inkişaf eden tarih şubeleri arasında, edebiyat tarihine ait eserlerde mühim bir mevki işgal eder: İlk Osmanlı tezkire i şuarası Sehi'nin 945 te Nevaî'nin Mecalisünnefais'i takliden yazdığı Heşt behiştir; ondan sonra Lâtîfî, Âşık Çelebi, Bağdatlı Ahdi ve Hasan Çelebi tezkereleri yazıldığı gibi, Âli de Kühül ahbarda şairler hakkında – ve bilhassa XVI. asırda şairleri hakkında mühim malûmat vermiştir. Bunlar arasında Lâtîfî'nin eseri edebî mütaelalarının doğruluğu ve lisanın sadeliği îtibarile bilhassa mühimdir. (basma nüsha çok eksik olduğu için daima yazmakla kontrole muhtaçtır) Âşık Çelebi, musanna fakat zarif ve canlı bir üslûpla yazdığı eserinde muasırlarının hayatı hakkında mebzul tafsilât vermiş ve manevi simasını adeta Portreci gibi çizmeğe muktedir olmuştur; bu asrın içtimaî tarihi hakkında mükemmel bir membadır. Eserini tatsız bir üslûpla yazan Ahdi, bu aşırın kısa bir zamanını mevzubahs etmiş, ve imparatorluğun şark merkezlerindeki ve bilhassa Bağdattaki şairler hakkında oldukça malûmat vermiştir. Hasan Çelebi, tezkeresini münşiyane bir lisanla yazarak eski tezkerecilerden iltikatlarda bulunmuş olmakla beraber, muasırları hakkında oldukça mühim bir mezahdır. XV. asır iptidalarında başlayan nezair mecmuaları tertibi adetine bu asırda riayet olunmuştur: Hacı Kemâlin 918 de yazdığı 266 şairin şiirlerini mühtevi Camiünnezâir i, Pervane bin Abdullah'ın 968 de yazılmış müntehabat mecmuası, edebiyat tarihi için mühim mehazlardır. Kefevi'nin Hafız divanından

yapılan tefe'ül hikâyelerini muhtevi Raznamesi ile Lâmiî ve Zatî'nin letaif mecmuaları gibi eserlerde şairlerimize ait mühim malûmata tesadüf olunabilir.

Bu asırda coğrafi eserlerin ve seyahatnamelerin de vücuda gelmeğe başladığını görüyoruz: XV. asırda hemen hemen Kâzvî'nin ve İbnülverdî'nin tercüme ve iltikatlarından başka bir mahsul vermeyen bu nevî, XVI. asırda imparatorluğun arazi itibariyle tevessüünden sonra, ciddî mahsuller verdi: Kazvinî ve İbnülverdî nin yeni tercümeleri yapıldığı gibi, Sipahizade Ebülfehanın Takvimülbüdanını ve Şerif Efendi Istahrî'yi tercüme ettiler; riyazi coğrafyaya ait olarak Mısra ait eserler tercüme edildi; Ali Ekber Hatayî bir tacirin bu asır başında İstanbul'a Farisî olarak yazdığı Çin Seyahatnamesi, Muradı Salis namına tercüme edildi. İmparatorluğun deniz siyasetinin tabii bir neticesi olarak Piri Reis 935'te Akdeniz hakkında meşhur Bahriyesini yazdı (Piri Reis kelimesine müracaat). Daha XV. asır sonlarında İstanbul'a gemiler için deniz haritaları yapmakla maruf – Meselâ Sefaî gibi adamların mevcudiyetini bildiğimiz için, Pirî Reis in bu eserini daha eski mesainin bir neticesi gibi telaki edebiliriz; esasen bu eser için -bugün ortada bulunmayan- eski İtalyan deniz haritalarında istifade edilmiştir. Kara seferlerinin de bu gibi coğrafi eserlerin meydana gelmesine hizmet ettiğini biliyoruz. Bu asrın meşhur riyażiyecilerinden Matrakçı Nesuh, Süleymanın İrakeyn seferi münasebetiyle İstanbul'dan Tebrize ve Tebrizden İrağa

kadar birçok şehirlerinin, geçitlerin resimlerini krokilerini mühtevi mükemmel bir eser vücuda getirdi.

Seydi Ali Reis Hint denizlerindeki muvaffakiyetsiz teşebüslerinin bir mahsulü olarak meşhur Muhit'ini yazdı. Bu esere me'haz olan Arapça eserler bugün meydana çıktığı için, bu esere hiçbir orijinalite atfedilemez: Bu şair müellifin asıl mühim eseri Mir'atülmemalik atlı seyahatnamesidir. Bundan sonra Tokatlı Ahmet bin İbrahim atlı bir tacirde, Kâbil tarikiyle Hindistana giderek Basra yoluyla avdetini hikâye eden manzum bir olan on mühim eseri, Trabzonlu Mehmet Âşık'ın bu asır sonunda ikmal ettiği Menazirülavalim'dir.

Takvimülbüldan sair kurunu vusta İslâm membalarından da istifade suretiyle tafsian tercümesi addedebileceğimiz bu eser, Osmanlı memleketleri hakkında müellifin kendi müşahedelerine müstenit mühim malûmatı da ihtiva ettiğinden çok kıymetlidir. Mehmet Yusuf u herevi nin Amerika keşfiyatı hakkında 990 da Frenkçeden tercüme ettiği Tarihi Hindi Garbî'yi dr ilâve edecek olursak, bu asır Türkiyesinin coğrafî mashulâtı hakkında tam bir fikir elde edinmiş oluruz (Tefsilât için "Teşner"ın makalesine müracaatÇ ZDM, g, 77, 1923). Görölüyorki coğrafya sahasındaki faaliyet, tarihe nisbetle çok geri kalmıştır.

Bu asırda, bir taraftan Türk klâsisizminin teşekkülüyle beraber, diğer taraftan da halk arasında okunan eserlerin

çoğaldığını, saraylardan halk kahvelerine, yeniçeri kışlarına kadar kıssahan -meddahların, karagözcülerin ve sazşairlerinin , büyük bir rağbet gördüğünü müşahede ediyoruz. Klâsik şairlerden bir çokları, halk arasında okunmağa mahsus sade ve basit türküler yazmakla ve bestelemekle iştihar ediyorlar: Edayî, Niyazî, Trabzonlu Tâbî, Derunî, Zihnî, Halepli Latîfî, Meşerbî, Bursalı Selman, Ubeydî, Sun'î, İşretî, İlmî, Cenabî Paşa, Cevrî, Garamî gibi XV. asırdan beri aruz vezniyle ve murabba şeklinde yazılan bu türkülerin lisanı umumiyetle pek sade idi: Muahar asırlarda da bu murabbalara “Şarkı” namı verişmiştir.

Türklerin halk edebiyatında en esasî şekil olan dört mısralık parçalardan mürekkep türkü şeklinin klâsik şairler tarafından taklidinden doğan bu “murabba”, yahut “şarkı”, nev'inin şair Nazim ile başladığı hakkında İslâm ansiklopedisinde yürütülen mütela yanlıştır. Bu murabbalar büyük şehir ve kasabalarda, en yüksek sınıflardan avam tabakasına kadar yayılıyordu. Mamafih, eserlerinin halk kitlesi arasında şöhret kazanması klâsik şairler için bir tariz vesilesi teşkil ediyordu. Enverî, Sihahî, Rayî, Rehikî gibi ümnî şairlerin klâsik şairleri takliden yazdıkları eserlerde daha ziyade halk zevkine ve seviyesine uygundu. Kışlalarda, kahvehanelerde ve halk içtimalarında Eba Müslim, Hamzaname, Battal Gazi, Süleymanname gibi hikâyeler büyük bir alâka ile dinleniyordu; İstanbullu Haşimî bu rağbetten cesaret alarak Hamzanameden müstahreç Berk ve Pulât hikâyesini,

Figanî İskendernameyi mesnevi şeklinde nazmetmiş olduğu gibi, Şevkî de Uzun Firdevsî'nin Süleymannamesi'ni telhis etmişti. Bu cins hikâyelere rağbet o kadar umumî idi ki, Süleyman Kanunî, Firuzşah hikâyesini Camiülhikâyat mütercimi Salih Efendiye sekiz cilt olarak tercüme ettirmişti. Klâsik şairlerin da-ima hakaretle gördükleri Kıssahanlar sarayda hiç eksik olmuyordu: Muradı Salisin sarayında Şirvanlı Nutki, Bursalı Mustafa baba, Eğlence Derviş Hasan atlı kıssahan – meddahların mevcudiyetini- biliyoruz. Bu umumî alâkanın mahsulü olarak Şehname, Hamzaname, Ebumüslim gibi İranî veya İslamî menşe'den gelme hikâyelerin yanında, mahallî hayata ait hikâye mecmuaları da vücuda gelmeğe başladı: Taczade Cafer Çelebi akrabasından şair Vahd nin arada bir manzum parçalarla karışık olarak mensur bir Bursalı Hoca Abdür-rauf hikâyesi yazdığını ve halk arasında pek rağbet kazanan bu hikâyenin Ana Bacı hikâyesi diye maruf olduğunu biliyoruz. Bu asır sonunda yetişen maruf ve kıymetli şairlerden Bursalı Mustafa Cenânî de üslupçuluk iddiasından ârî sade ve temiz bir lisanla küçük hikâyelerden mürekkep bir eser yazmıştır ki, XVI. asır halk hayatını tasvir hususunda çok mühim, orijinal bir mahsuldür: Meyhane ve mesire âlemleri, başka sahneleri, kervan hayatı, gemi yolculuğu, hulâsa o asır hayatının muhtelif köşeleri bu eserde canlı bir surette tasvir olunmuştur. Medhî mahlesiyle oldukça düzgün şiirleri bulunan (divanı hususî kütüphanemizde) kıssahan Derviş Hasan'ın

üçüncü Murada takdim ettiği hikâyelerden bazı nümünlerde elimizde bulunuyor (Rieu, Türkçe yazmaları kataloğu, 42). Mafih bunlar Cenânî'nin hikâyeleri gibi orijinal bir mahiyeti haiz değildir. Meddahlar bu gibi hikâyeleri, biraz tevsî ederek ve eşhasın taklitlerini yaparak mahallelerde naklederlerdi. Bu sırada Türkiyede Karagöz oyununun mevcudiyetini de kat'î olarak biliyoruz.

XVI. asıra kadar, sair Türk memleketleri gibi Türkiyede de gördüğümüz Ozanlar hakkında, bu asırdan itibaren daha vazih malûmata ve onlardan kalmış eserlere malik bulunuyoruz; Yalnız Ozan tabirinin yerine, yavaş yavaş Aşık yahut Çöğür atlı sazlarına nisbetle Çöğürücü adının kaim olduğunu görmekteyiz. Bu sırada Yeniçeri ortalarında, sipahîler arasında, serhat kalelerinde, tekkelerde, kahvehane, meyhane, bozahane gibi umumî yerlerde, panayırlarda, düğünlerde, askerî alaylarda ellerinde telli sazlarla şiirler inşat eden bu halk şairlerine daima tesadüf olunuyordu. Bunlar hece vezniyle ve halk şiirine mahsus şekillerde, aşk şiirleri ve tarihî vakıalara ait kahramanlık şiirleri merisiyeler, türküler tanzim ediyorlardı. Bu asrın sonlarına doğru da Kul Mehmet (vefatı 1014) Öksüz Dede, Hayalî, Köroğlu, mağrip ocaklarında da Çırpan, Armutlu, Kul Çulha, Geda Muslu gibi saz şairlerinin yetiştiğini biliyoruz. Bunlardan yalnız Hayalî'nin Çıldır harbına ait bir manzumesi sade bir lisanla fakat aruz veznile "fâilâtün fâilâtün fâilâtün fâilâtün fâilâtün fâilün", cüz'iyile ve

murabba şeklinde yazılmıştır ki, müteakip asırlarda saz şairlerinin bu tarzda murabbalarda yazdıklarını göreceğiz. (Tefsilat için: Köprülüzade Fuat, Türk saz şairleri, 1930). Filhakika içtimaî sınıflar arasındaki müteakabil tesirler, yüksek sınıflar arasında ara sıra hece vezninin kullanılmasını ihtiyaç ettiği gibi, halka mahsus eserlerde bazan aruz vezninin istimaline sebep oluyordu; daha evvelki asırlarda “mevlid”, kezalik bir takım dinî kahremanane hikâyeler hep aruz vezniyle yazıldığı gibi, XVI. asırda da serhatlerde gaziler arasında okunma maksasiyle yazılmış bazı halk eserlerinde – meselâ “Garjgal”, kadisi tarafından yazılıp müverrih Peçevi tarafından zapt olunan destanî manzumede de aruzun kullanıldığını görüyoruz. Buna mukabil, Seydi Ali Reis gibi klâsik bir şairin bazı deniz türkülerinde, yine bu devirden kalan bazı halk türkeleri şeklinde 8 hecelidir. Mamafih bu çok nadir bir hadisedir: Klâsik şairler ancak hazl vadisinde yazacakları şiirlerde hece veznine müraat ediyorlardı. Yalnız dervişler arasında okunmağa mahsus ilâhiler yazan mutasavvıf şairleri bundan istisna etmek lâzımdır: Onlar Yunus Emre'nin kuvvetli tesiri altında hece vezniyle şiirler tanzim ediyorlardı: Bu sofi şairler arasında bu asırda Halvetiye tarikatının Sinaniye şubesi müessisi Ümmî (vefatı 95) Melâmiyyei Bayramiyyeden Ahmet Sarban (vefatı 952) ve İdrisi muhtefî (vefatı 1024), Seyit Seyfullahı Halveti (vefatı 1010) bilhassa kayde şayandır. Mamafih Yunus Kaygusuz tarzının en kuvvetli muakkipleri, bu asırda da Bektaşî – kızılbaş

zümreleri arasında doğmuştur: Kul Himmet le onun müridi Pir Sultan Abdal'ın eserleri, bu nev'in güzel ve canlı numuneleridir. Sivas havalisinde Safevi hanedanına merbut Kızılbaş zümreleri arasında yetişen ve bu asır sonunda yahut XVII inci asrın ilk senelerinde Hızır Paşa tarafından idam edilen Pir Sultan Abdal, Kızılbaş şiirinin en mühim simalarından biri sayılabilir. (Tafsilat için: Sadettin Nüzhet, Pir Sultan Abdal, 1929). Bu devir halk edebiyatı mahsulleri arasında Hasan oğlu türküleri, Karacaoğlan türküsü, Geyik destanı pek maruftu.

(25)

intaç ettiği gibi, halka mahsus eserlerde bazan aruz vezninin istimali ne sebep oluyordu; daha evvelki asırlarda "mevlid,, kezalık bir takım dinî kahremanane hikâyeler hep aruz vezniyle yazıldığı gibi, XVI. asırda da serhatlerde gaziller arasında okunmak maksadıyla yazılmış bazı halk eserlerinde-meselâ"Garjgal,, kadisi tarafından yazılıp müverrih P e ç e v i tarafından zapt olunan destanî menzûmede de aruzun kullanıldığına görüyoruz. Buna mukabil, Seydi Ali Reis gibi klâsik bir şairin bazı deniz türkülerinde, yine bu devirden kalan bazı halk türkülleri şeklinde 8 hecelidir. Maamafih bu çok nadir bir hadisedir: Klâsik şairler ancak hezî vadisinde yazacakları şiirlerde hece veznine müraat ediyorlardı. Yalnız dervişler arasında okunmağa mahsus ilâhiler yazan mutasavvaf şairleri bundan istisna etmek lâzımdır: Onlar Yunus Emre'nin kuvvetli tesiri altında hece vezniyle şiirler tanzüm ediyorlardı: Bu sofi şairler arasında bu asırda Halvetiye tarikatının Sinaniye şubesi müessisi Ümmî (vefatı 95) Melâmiyyeî Bayramiyeden Ahmet Sarban (vefatı 952) ve İdrisî muhtofî (vefatı 1024), Seyit Seyfullahı Halveti (vefatı 1010) bilhassa kayde şayandır. Maamafih Yunus Kaygusuz tarzının en kuvvetli muakkipleri, bu asırda da B e k t a ş - Kızılbaş zümreleri arasında doğmuştur: Kul H ü m e t le onun müridi Pîr Sultan Abdal'ın eserleri, bu nev'in güzel ve canlı nümuneleridir. Sivas havâlisinde Safevi hanedanına merbut Kızılbaş zümreleri arasında yetişen ve bu asır sonunda yahut XVII inci asrın ilk senelerinde Hızır Paşa tarafından idam edilen Pîr Sultan Abdal, Kızılbaş şiirinin en m ü h i m şairlerinden biri sayılabilir. (Tafsilat için: Sa dettin Nizhet, Pîr Sultan Abdal, 1929). B u devir halk edebiyatı mahsulleri arasında H a s a n o ğ l u türkülleri, Karaoğlan türküsü, Geyik destanı pek maruftu.

Resim 8: Eserin son sayfası.